

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Філологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 2

Одеса
2011

Серію засновано у 2010 р.
Засновник — Міжнародний гуманітарний університет

*Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол №6 від 31 березня 2010 р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф. — заступник голови Ради; **А. Ф. Крижановський**, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України; **О. О. Костусев**, д-р екон. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **О. М. Образцова**, канд. філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарєв**, засл. діяч мистецтв України; **В. О. Туляков**, д-р юрид. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. філол. наук, доц. **О. М. Образцова**
Відповідальний секретар серії — канд. філол. наук, доц. **Л. І. Морошану(Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філології»:

Н. В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; **Ш. Р. Басиров**, д-р філол. наук, проф.; **О. А. Жаборюк**, д-р філол. наук, проф.; **К. Б. Зайцева**, канд. філол. наук, доц.; **М. І. Зубов**, д-р філол. наук, проф.; **В. Д. Каліущенко**, д-р філол. наук, проф.; **Т. М. Корольова**, д-р філол. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **В. Я. Мізецька**, д-р філол. наук, проф.; **Л. І. Морошану(Демьянова)**, канд. філол. наук, доц.; **О. М. Образцова**, канд. філол. наук, доц.; **Н. В. Петлюченко**, д-р філол. наук, проф.; **Т. П. Сазикіна**, канд. філол. наук, доц.; **И. Г. Таранець**, д-р філол. наук, проф.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологія : зб. наук. праць.
— Одеса : Фенікс, 2011. — Вип. №2. — 122 с.

*Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 01.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет, офіс 202,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-48, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net

© Науковий вісник Міжнародний гуманітарний університет.
Серія: «Філологія», 2011
© Міжнародний гуманітарний університет, 2011

МОВОЗНАВСТВО

---

*Венгринюк М. І.,
(м. Івано-Франківськ)*

КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ МОВОЗНАВЧИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «АДРЕСАТ»

Анотація. У статті представлено різноаспектні підходи до розуміння поняття «адресат», розкрито погляди лінгвістів на проблему домінанти в комунікативній діаді «адресант-адресат», висловлено гіпотезу про адресатоцентричність мовленнєвої взаємодії комунікантів. Акцентовано на тому, що вивчення художнього тексту крізь призму комунікації накреслило нові пріоритети у дослідженні адресата.

Ключові слова: адресат, адресант, комунікативна взаємодія, пасивність адресата, активність адресата, адресатоцентричність комунікативної взаємодії, зовнішня та внутрішня маніфестації адресата.

Проблема адресата, яка набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю встановлення функціональної, ідентифікаційно-статусної неоднорідності значущих антропокомпонентів комунікації, є однією із контроверсійних у сучасному мовознавстві.

У зв'язку з цим **метою** наукової статті є розкрити різноаспектні підходи до інтерпретації поняття «адресат» у лінгвістиці.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1. Проаналізувати ключові підходи до інтерпретації поняття «адресат» у лінгвістиці.
2. Розкрити зміст поняття «адресатоцентричність комунікативної взаємодії».

У зв'язку зі складністю й багатоаспектністю інтерпретації поняття «адресат» у мовознавстві існує кілька його визначень. Адресат розуміється як компонент комунікативної опозиції «я — не я» [2; 7; 24]; елемент єдності «адресант — адресат» [21; 22]; комунікативний партнер, на якого спрямована мовленнєва дія адресанта [4; 19].

На тому, що адресат пасивний «адсорбент» інформаційного потоку, наголошують лише окремі лінгвісти [4; 20]. Більшість дослідників розглядають адресата як активного учасника комунікації [1; 5; 6; 9; 13].

Ідея нівелювання пасивності адресата знайшла своє найповніше обґрунтування у працях М. М. Бахтіна. Іманентна присутність «іншого», «другого» у висловлюванні є базою теорії діалогізму. На думку М. М. Бахтіна, адресат — активне зворотне розуміння, суб'єкт взаємодії, від якого

залежить стиль та композиція висловлювання, його своєрідний внутрішній драматизм [5].

У контексті ідей М. М. Бахтіна активність адресата експлікується як результат постійних рефлексивних дій адресанта, який щоразу повертається до сказаного, аналізує його з погляду можливого сприйняття, доступності, ширості, вірогідності тощо. Через те врахування активності реципієнта є невід'ємним атрибутом у формуванні повідомлення. М. М. Бахтін наголошує: «Говорячи, я завжди зважаю на апперцепційний фон сприйняття мого мовлення адресатом: наскільки він ознайомлений із ситуацією, чи володіє спеціальними знаннями у тій культурній сфері спілкування, враховую його погляди та переконання, його упередженість (із нашої точки зору), його симпатії та антипатії — усе визначатиме активне відповідне розуміння ним мого висловлювання. Врахування цього визначить і вибір жанру висловлювання, і вибір композиційних засобів, і, нарешті, вибір мовних засобів, тобто стиль висловлювання» [5; стор.120].

У мовознавстві конструктивні ідеї М. М. Бахтіна дали плідний ґрунт для подальших теоретико-практичних розробок. Дослідженню активної природи адресата посприяв розвиток комунікативної лінгвістики, який, зосередивши основну увагу на «вивченні мови в реальних процесах спілкування» [6; стор. 16], вимагав з'ясування функціональної ваги усіх чинників, що беруть участь у процесі передачі інформації, зокрема, обґрунтування особливої значущості антропокомпонентів, які є індивідуально своєрідними системами, здатними актуалізуватись як мовні особистості, рушії дискурсу.

Дослідження активності адресата у комунікативній взаємодії знайшло своє висвітлення і у працях із психолінгвістики та нейрофізіології [10; 14; 15].

Венцов А.В., Касевич В.Б., акцентуючи на активно-сприйняттєвому аспекті «діяльності» адресата, вказують на те, що у процесі декодування повідомлення «слухач повинен інтерпретувати мовленнєвий сигнал у термінах певної мовної системи» [10, стор.53] і, відповідно, виявляти своє суб'єктне начало.

Активність того, кому адресується мовлення, експлікується і крізь призму вивчення перспективних відношень у комунікативній взаємодії.

Так, І. А. Зимня стверджує, що «залежність сприйняття від попереднього досвіду дає людині основу для побудови деяких прогнозів ... тобто дозволяє певним чином передбачати майбутнє» [15; стор.101].

На думку Л. А. Азнабаєвої, перспективним потенціалом володіють обидва суб'єкти взаємодії: «Передбачення подальшого ходу вербальної комунікації властиве як мовцю, так і адресату» [2; стор.27]. Мовна система проектує низку засобів, що детермінують перспекцію. Так, окремі вставні слова є сигналізаторами роз'яснення позиції адресанта, вираження його думки, зміни теми розмови, зниження категоричності висловлювання і розраховані на розпізнання їх перспективності реципієнтом [2].

На нашу думку, розуміння адресата як такого, що не тільки здатний впливати на хід комунікації, а й *визначати* її, тісно пов'язане із постулюванням активної природи співрозмовника, якому адресується повідомлення.

У мовознавстві вивчення активності/пасивності адресата корелює із проблемою встановлення домінантного антропокомпонента мовленнєвої взаємодії. Так, дослідники наголошують на:

а) **пріоритеті адресанта** у процесі передачі повідомлення [1; 3; 8; 11; 16; 17];

б) **пріоритеті адресата** у мовленнєвій взаємодії [13; 25];

в) **комунікативній рівновазі** учасників спілкування [7; 12; 18].

Розглянемо детальніше виділені підходи.

Як важливий аргумент на захист ствердження домінанти адресанта лінгвісти називають комунікативну ініціативу мовця; наголошують на креативності того, хто кодує повідомлення; акцентують на тому, що кодувальник першочергово відповідає за те, яким буде створений ним текст; говорять про синтаксичну і семантичну залежність реплік адресата від реплік того, хто адресує повідомлення [2; 8; 16].

Екстраполяція комунікативної діади «адресант — адресат» у площину «автор — читач» дозволяє під іншим кутом зору поглянути на проблему встановлення домінантного антропоцентра у міжперсональній взаємодії. Так, І. В. Кондаков вказує, що автор при побудові тексту «здійснює свою волю — як творець культури, її ... деміург; адресату ж він цю свою волю ... нав'язує, програмує його сприйняття ...» [17; стор.20].

У мовознавстві існує й інший підхід до розгляду проблеми домінантного антропокомпонента комунікативної взаємодії. Так, у працях Т. А. Крисанової [18], О. П. Воробйової [12], А. Д. Белової [7] йдеться про *рівноправний* статус тих, хто кодує і декодує повідомлення.

Наприклад, А. Д. Белова говорить про «баланс, адресантно-адресатний паритет» [7; стор.79] у спілкуванні.

Т. А. Крисанова наголошує на тому, що кодувальник і декодувальник «перебувають у нерозривній взаємодії, здійснюючи вплив один на одного» [18; стор. 5-6].

О. П. Воробйова стверджує: «... статус реального адресата художнього тексту може розглядатися як співмірний статусу його адресанта» [12; стор.95].

Інший підхід у дослідженні комунікативного пріоритету в міжперсональній взаємодії — *адреса-тоцентричний* (О. І. Голубнича [13], Т. В. Шмельова [25]).

Т. В. Шмельова, прямо не вказуючи на визначальність адресата у процесі актуалізації повідомлення, називає кілька факторів, які повинен враховувати кодувальник, щоб досягнути бажаного у спілкуванні. Пов'язані вони по суті із ствердженням пріоритету адресата.

Кодуючи повідомлення, мовець повинен постійно контролювати «якість» інформації, що передається, а саме: наскільки вона відома адресату, точна, приємна, не порушує життєву логіку речей [25]. По-друге, турбуватися про свій комунікативний престиж, що включає, на думку Т. В. Шмельової, кілька чинників: уникнення адресантом мовленнєвих штамів; щирість і правдивість сказаного; добір мовних засобів, відомих адресатові; рівень мовленнєвої компетенції адресанта (знання того, як прийнято характеризувати, порівнювати, називати певні предмети і явища об'єктивної дійсності); уникнення перебільшення; добір номінацій, які, зокрема, відповідають комунікативним звичкам того, до кого спрямоване мовлення [25].

У вітчизняному мовознавстві проблема адреса-тоцентричності комунікативної взаємодії — мало-досліджена. Частково вона розроблялась у праці О. І. Голубничої [13]. Аналізуючи висловлювання, спрямовані на підтримку адресата, дослідниця вказує, що при реалізації повідомлення саме адресат є визначальною стороною, бо в ньому не лише причина і мета певних детермінованих комунікативних дій мовця, але і їх запрограмована реалізація.

Ми, незважаючи на важливість адресанта, також відстоюємо думку про *домінанту адресата* у мовленнєвій взаємодії, що зумовлено кількома причинами. Розглянемо їх.

Будь-яке висловлювання кодується мовцем з метою передачі інформації, покликаної змінити, модифікувати, підтвердити чи заперечити уявлення реципієнта про окремий сегмент дійсності, донести певні відомості про предмет чи явище. Іншими словами, мовленнєва діяльність адресанта детермінується його інтенціями стосовно іншого учасника комунікації.

З одного боку, адресат стимулює мовленнєві дії адресанта, з іншого — визначає їх, змушуючи того, хто говорить, добирати мовні засоби, проектувати аксіологічні рецепцію сказаного, унікати комунікативного шуму, тобто «різноманітних форм порушень та/або деформації повідомлень, які утруднюють процес передавання або сприйняття інформації» [6; стор.342]. Від адресата великою мірою залежить вектор актуалізації повідомлення, якісний бік процесу декодування (адекватне розуміння сказаного), перлокутивний ефект, бажання чи небажання слухати.

Вивчення того, кому адресується повідомлення, крізь призму художнього тексту визначило нові пріоритети у трактуванні адресата. У зв'язку з різноманітністю комунікативних процесів, закодованих в образній площині тексту, вчені виокремлюють зовнішнього (читач) та внутрішнього (персонаж) адресатів.

Вважаємо, що поділ на внутрішнього і зовнішнього адресата є умовним. Так, читач, наприклад, існує не лише як реальна особа, а й як вписана автором адресат-функція, «модель» реального реципієнта, якого проектує письменник. Вказаний антропоцентр, з одного боку, екстрапольований зовні, з іншого — входить у структуру і семантику художнього тексту.

Одночасна інтра- та екстразорієнтована репрезентація кінцевого «споживача» інформації у тексті ще раз підкреслює складність онтологічної бази поняття «адресат» та задає множинний фон для різноманітних його інтерпретацій.

Таким чином, аналіз різноаспектних інтерпретацій поняття «адресат» у лінгвістиці дозволяє стверджувати, що той, кому адресується мовлення, — комплексна одиниця, яка інтегрує в собі екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники, актуалізуючись у реально-референтній чи/і художньо репрезентованій комунікації насамперед як особа, до якої адресант апелює за допомогою певних засобів адресації. Образна площина, яка характеризується різноманітністю процесів кодування і декодування, представляє адресата у зовнішній та внутрішній маніфестаціях.

Вивчення різноаспектних засобів виявлення адресата у художньому тексті становить перспективу дослідження.

Література

1. Азнабаева Л. А. Коммуникативная оппозиция «говорящий-адресат» / Л. А. Азнабаева // Коммуникативно-функциональное описание языка : сборник научных статей. — Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2001. — 196 с.
2. Азнабаева Л. А. Языковая перспекция / Л. А. Азнабаева. — Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2000. — 124 с.
3. Антинескул О. Л. Гендер как параметр текстообразования / О. Л. Антинескул. — Пермь : Изд-во Пермского гос. ун-та, 2001. — 168 с.

4. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. СЛЯ. — 1981. — №4. — Т. 40. — С. 356-367.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
6. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : учебник / Ф. С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344с.
7. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. — К. : Изд-во Киевского нац. ун-та им. Т. Шевченка, 2003. — 304 с.
8. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. — Л. : Изд. Ленинград. ун-та, 1990. — 88 с.
9. Богин Г. И. Уровни и компоненты речевой способности человека : уч. пособие / Г. И. Богин. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1975. — 106 с.
10. Венцов А. В. Проблемы восприятия речи / Венцов А. В., Касевич В. Б. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 240 с.
11. Винокур Г. О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика / Г. О. Винокур. — М. : Наука, 1990. — 452 с.
12. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : монография / О. П. Воробьева — К. : Вища школа, 1993. — 200 с.
13. Голубнича О. І. Семантико-функціональні особливості висловлювань, спрямованих на підтримку адресата (на матеріалі англійської мови) : автореферат. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. І. Голубнича. — К., 1994. — 24 с.
14. Горелов И. Н. Основы психолінгвістики / Горелов И. Н., Седов К. Ф. — М. : Лабиринт, 1998. — 256 с.
15. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. — Москва — Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — 432 с.
16. Кибрик А. Е. Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А. Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А. Е. Кибрика и А. С. Нариньяни; с предисловием А. П. Ершова. — М. : Наука, 1992. — С. 33-52.
17. Кондаков И. В. К поэтике адресата (в контексте идей академика Г. В. Степанова) / И. В. Кондаков // Res Philologica : сб. статей. — М. — Л. : Наука, 1990. — С. 18-29.
18. Крисанова Т. А. Висловлювання з негативною оцінкою адресата в сучасній англійській мові (комунікативно-прагматичний аспект) : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т. А. Крисанова. — К., 1999. — 20 с.
19. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. Почепцов // Языковое общение: Единицы и регулятивы. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1987. — С. 26-38.
20. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1986. — Вып.17. — С. 170—194.
21. Сидоров Е. В. Личностный аспект речевой коммуникации и текста / Е. В. Сидоров // Личностные аспекты речевого общения : межвуз. сб. научн. трудов. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1989.
22. Степанов Г. В. К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика : сб. работ. — М. : Наука, 1988. — С. 106—124.
23. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1989.
24. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. — М. : Высш. школа, 1989. — 159 с.
25. Шмелёва Т. В. Кодекс речевого поведения / Т. В. Шмелёва // Русский язык за рубежом. — 1983. — №1. — С. 72—77.

Венгриянук М. И. Интерпретация понятия «адресат» в лингвистике. — Статья

Аннотация. В статье представлены разноаспектные подходы к пониманию понятия «адресат», раскрыты взгляды лингвистов на проблему доминанты в коммуникативной диаде «адресант-адресат», выражена гипотеза об адресатоцентричности речевого взаимодействия коммуникативных партнёров. Акцентируется внимание на том, что изучение художественного текста сквозь призму коммуникации начертило новые приоритеты в исследовании адресата.

Ключевые слова: адресат, адресант, коммуникативное взаимодействие, пассивность адресата, активность адресата, адресатоцентричность коммуникативного взаимодействия, внешняя и внутренняя манифестации адресата.

Vengrynyuk M. Interpretation of 'Addressee' Concept in Linguistics. — Article

Summary. The article presents different points of view in understanding "addressee" concept, exposes linguists' opinions upon the problem of "sender-addressee" dominant in communicative dyad. A hypothesis about the addressee dominant in speech interaction has been expressed. It is focused upon the fact that the study of fiction text through the prism of communication has drawn new priorities in research of addressee.

Key words: addressee, sender, communicative interaction, activity of addressee, passivity of addressee, external and internal manifestation of addressee.

Гоян А.І.,
(м. Чернівці)

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ДИСКУРСІ ЕКОНОМІЧНИХ РУБРИК СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ПРЕСИ

Анотація. У статті досліджуються особливості застосування та основні прагматичні функції фразеологізмів у дискурсі економічних рубрик сучасної німецької преси. На основі статистичного аналізу встановлено, для яких видань вживання фразеологізмів є найбільш характерним.

Ключові слова: фразеологізм, економічний дискурс, статистика.

У сучасному мовознавстві термін дискурс вже достатньо популярний і широко вживаний (А. Белова, О. Бессонова, Т. ван Дейк, К. Кусько, К. Кремш, І. Морозова, М. Полюжин, А. Приходько, Т. Скуратівська, Ч. Філмор та ін.). У найсучасніших дослідженнях дискурс розглядається як «специфічна для конкретної культури і соціуму мовна реалізація, яка конструює певний погляд на соціальне спілкування, як на символічне відтворення інтерсуб'єктивності» [6; стор. 242]. Інше визначення характеризує дискурс як «сукупність мовленнєвих та мисленнєвих дій комунікантів, пов'язану з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем та реконструкцією мовної картини світу продуцента реципієнтом» [2; стор. 66]. Отже, в обох випадках дослідження дискурсу передбачає вивчення не абстрактної мовної системи, а живої мови в умовах реального спілкування. Саме функціонування мови в реальному часі, просторі та соціальних умовах є дискурсом.

Інтенсивний розвиток лінгвістики змусив мовознавців звернути увагу на роль різноманітних мовних одиниць і категорій у різних типах дискурсу. Адже, щоб пізнати його природу, необхідно пізнати властивості елементів, що його утворюють.

Під поняттям «дискурс економічних рубрик преси» ми розуміємо всю сукупність текстів з економічної тематики, що проголошуються через засоби масової інформації. Фразеологічні одиниці (ФО) займають в цьому дискурсі помітне місце, оскільки несуть особливе комунікативне навантаження. „Вони засвоюються краще, ніж вільні словосполучення з погляду розуміння буденного життя, оскільки вони влучніші, об'ємніші й переконливіші для сприйняття, тобто мають експресивніший вплив“ [7; стор. 94]. О. Селіванова, зі свого боку, вказує на інтердискурсивні властивості

фразеологізмів, які здатні входити до складу будь-яких дискурсивних практик, конструювати їх та модифікувати [10; стор. 121]. ФО, на відміну від лексем і стандартних словосполучень, позначають не стільки «фрагмент» дійсності, скільки дають йому оцінку і характеристику. Як відзначає О. Селіванова, «фразеологічні знаки вносять до комунікативного процесу цілий світ сенсів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів та уявлень народу» [10; стор. 12]. Власне факт високої образності і експресивності пояснює широке застосування фразеологізмів у публіцистиці.

З іншого боку, побутує думка, що мова ділової комунікації не передбачає вживання емоційної лексики, ніби вона є неметафоричною і буквально відображає дійсність та наміри комунікантів. І, тим не менш, будь-яке спілкування не може бути абсолютно позбавленим емоцій. Удавана відсутність емоцій часто вуалюється так званою ідіоматичністю, яка в цьому випадку розуміється як ускладненість, іншими словами – сконцентрованість, способу вираження змісту [1; стор. 51]. Образність мовлення суб'єкта, який не прямо висловлює свої почуття, примушує адресата думати логічно, намагатися зрозуміти зміст сказаного. У мовленні ділових партнерів часто присутня додаткова емоційна інформація, яка здебільшого виражається через загальновідоме метафоричне значення.

Дискурсивний аналіз статей економічного та комерційного спрямування також підтвердив, що подібні вирази, активно заповнюють цей мовний простір. До такого ж висновку дійшли у своїх працях й інші дослідники [4; стор. 185; 8; стор. 3].

Безперечно, у текстах ділового спрямування цілком виправданною є велика кількість штампів та рутинних виразів, адже офіційна сфера завжди передбачає певну шаблонність та безособовість. З іншого боку, ці ж самі тексти відзначилися великою фразеологічною насиченістю. Оригінальне пояснення цьому дає В. Карасик: «вживаючи кліше, мовець ніби надягає маску представника інституційної групи, але, водночас, фразеологічні одиниці є засобом самовираження мовця» [4; стор.186].

Матеріалом нашого дослідження слугували фразеологічні одиниці німецької мови, відібрані

методом суцільної вибірки з наступних журналів та газет останніх п'яти років: «Die Zeit» [12], «Frankfurter Allgemeine Zeitung» [13] (FAZ), «Süddeutsche Zeitung» (SZ) [15], «Rheinischer Merkur» (RM) [14], «Der Spiegel» [11]. Загальний обсяг вибірки складає понад 5 мільйонів словоформ, серед яких зафіксовано 17665 вживань фразеологічних одиниць.

Щоби статистично довести переважання того чи іншого виду ФО в економічних рубриках певної газети чи журналу ми скористалися статистичними методиками, а саме критерієм χ^2 та коефіцієнтом взаємної спряженості Чупрова (K), за допомогою яких можна визначити наявність зв'язків між певними явищами та міру цих зв'язків [5; стор. 87].

Ми використовували формулу суми χ^2 для альтернативних (чотирипільних) таблиць, утворених двома рядками і двома стовпчиками, шляхом об'єднання рядків і стовпчиків у багатопільні таблиці:

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 N}{(a + c)(b + d)(a + b)(c + d)},$$

де a, b, c, d – емпіричні величини чотирипільних таблиць,

N – загальна кількість спостережень.

Для чотирипільних таблиць мінімальною величиною χ^2 , при якій зв'язок між явищами прийнято рахувати значимим, є величина 3,84 при P = 0,05. При рівні значущості P = 0,01 величина χ^2 повинна бути не меншою ніж 6,63. Загалом, сполучення слів (явищ), міра зв'язку яких більша або рівна 3,84, можна вважати стандартними (стабільними) [5; стор. 91].

Сума χ^2 є тим більшою, чим більше емпіричні величини відхиляються від теоретичних. Якщо отримані суми χ^2 при відповідних ступенях свободи перевищують критичні, то так звана нульова гіпотеза (про відсутність зв'язку між величинами) відхиляється.

Однак сума χ^2 дозволяє виявити лише наявність або відсутність зв'язку між досліджуваними величинами, але не показує ступінь цього зв'язку. Цю величину можна визначити за допомогою коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова K для альтернативних таблиць:

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N}}.$$

Величини коефіцієнта взаємної спряженості можуть отримувати значення від 0 до + 1, причому, чим більшим є цей показник, тим більшою вважається міра існуючого зв'язку між аналізованими явищами. Його значущість встановлюється відповідно до величини χ^2 [5; стор. 91].

Серед досліджуваного матеріалу більше однієї п'ятої усіх фразеологізмів зафіксовано у статтях з економічної та комерційної тематики. Кількісні та статистичні результати подані в табл. 1 (порожні клітинки вказують на відсутність значущих статистичних зв'язків).

Як свідчать дані табл. 1, показники вживаності ФО у різних газетах суттєво різняться між собою. Найменше фразеологізмів, пов'язаних з економічною тематикою зафіксовано у журналі «Spiegel» (13 %), що є цілком логічним, адже у журналі, який є переважно суспільно-політичним виданням, економічні рубрики є мало репрезентованими. Дещо більша кількість ФО зафіксована в економічних статтях тижневика «RM» (17 %; 6,8 вживань ФО на 1 стор.). Проте найоб'ємніше фразеологізми представлені у щоденних газетах «SZ» (25,6 %) та «FAZ» (32,8 %) – в обох газетах вживається по 11 ФО на 1 сторінку. Статистичний аналіз виявив значимі зв'язки ФО в усіх виданнях крім «Zeit». Таким чином можна стверджувати, що вживання ФО є характерним для економічних рубрик наступних видань: «Rheinischer Merkur», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Süddeutsche Zeitung» та «der Spiegel». Причому найбільш значущою є вживаність фразеологізмів у газеті «FAZ», де величина K виявляє найвищий показник (0,1).

Що ж стосується прагматичного аспекту аналізованих фразеологізмів, то їх основною функцією є привернення й утримування уваги, зацікавлення читача та здійснення впливу на нього. Уміло оперуючи образними фразеологічними одиницями, журналіст підкреслює важливу інформацію, робить логічний наголос на важливому, дає свою оцінку подіям та створює емоційно-експресивну виразність тексту.

Передовсім ФО є метафорами, що образно характеризують конкретну економічну ситуацію:

1) реалії економічної дійсності. Наприклад: *in einer Zwickmühle stecken* [SZ, 24.03.09, с. 20] – бути у складному становищі,

Таблиця 1.

Частота вживаності ФО в економічних рубриках

Рубрика		RM	Zeit	FAZ	SZ	Spiegel	Усього
економіка	кількісно	766 (17 %)	817 (20,8 %)	1094 (32,8 %)	855 (25,6 %)	340 (13 %)	3875 (22 %)
	статистично	$\chi^2 = 80,8$ K = 0,06		$\chi^2 = 283,1$ K = 0,1	$\chi^2 = 32$ K = 0,04	$\chi^2 = 137,5$ K = 0,08	
Усього		4472	3925	3336	3342	2590	17665

Tanz um das goldene Kalb [SZ, 21.03.09, с. 34] — танок навколо золотого бика;

sich am eigenen Schopf aus dem Sumpf gezogen haben [FAZ, 23.03.09, с. 17] — витягти себе за волосся з болота.

2) поведінку учасників економічної діяльності по відношенню один до одного. Це може бути наприклад, допомога один одному:

j-n unter die Arme greifen [FAZ, 23.03.09, с. 18]; *j-m auf die Sprünge helfen* [SZ, 24.03.09, с. 19] — підтримати кого-н., допомогти матеріально;

j-m den Rücken freihalten [SZ, 24.03.09, с. 28] — підстрахувати кого-н.;

Або ж, навпаки — пригнічення конкурентів:

— *j-n in die Knie zwingen* [SZ, 24.03.09, с. 28] — змусити кого-н. впасти навколішки;

— *j-n zur Kasse bitten* [FAZ, 24.03.09, с. 9] — вимагати гроші у когось, притягнути до відповідальності;

3) критика поведінки окремих учасників економічної діяльності. Наприклад:

die Manager schlagen über die Stränge [FAZ, 23.03.09, с. 12] — менеджери переходять усі межі;

4) характеристика учасників економічної діяльності та їхній стан справ: *die alten Hasen* [SZ, 28.03.09, с. 33] — старі зайці — для характеристики досвідчених спеціалістів у певній галузі;

fette Katzen [SP, 19.05.03, с. 86] — жирні коти — образна характеристика багатих магнатів;

er ist die dickste Kuh in j-s Stall [SP, 27.01.03, с. 75] — найтовстіша корова у стайні — про людину, яка приносить комусь найбільший прибуток;

Серед прикладів ФО економічних рубрик є багато таких, які містять в собі метафоричні порівняння, для влучнішої характеристики економічної ситуації. Це образи:

- транспорту, наприклад: *etw. auf den Kurs bringen* [SZ, 28.03.09, с. 38] — навести на курс; *aus dem Ruder laufen* [SZ, 28.03.09, с.28];

- водної стихії: *mit j-m in einem Boot sitzen* [SZ, 21.03.09, с. 24] — сидіти з кимось в одному човні (бути пов'язаним з ким-н., бути в однаковому становищі); *j-m das Wasser abgraben* [FAZ, 28.03.09, с. 52] — підкопувати когось; *j-m Wind aus den Segeln nehmen* [SZ, 24.03.09, с. 20] — забирати у когось вітер з вітрил (заважати комусь);

- спорту: *mit den Muskeln spielen* [FAZ, 18.03.09, с. 21] — грати м'язами (показувати свою силу);

- гри у карти: *gute Karten haben* [FAZ 28.03.09, с. 19] — мати хороші карти; *die Karten werden neu gemischt* [FAZ, 18.03.09, с. 45] — наново змішувати карти.

Так само, для опису економічної ситуації часто використовуються економічні вирази, що прийшли у фразеологію з фахової мови, наприклад:

rote Zahlen schreiben [SZ, 28.03.09, с. 39] (*rote Zahlen* — 'кількісні дані, що показують дефіцит балансу' [Пророченко, Гаврись, с. 335]);

schwarze Zahlen schreiben [SZ, 21.03.09, с. 24] — (відсутність дефіциту балансу). Обидва словосполучення вживаються для характеристики фінансового стану учасників економічної діяльності.

Отже, фразеологізми в економічних статтях несуть значне прагматичне навантаження: допомагають влучно описати економічну ситуацію та її учасників, схарактеризувати їх діяльність та стан справ, емоційно та виразно підкреслити й оцінити важливу інформацію у тексті, допомагають читачеві сформуванню власну думку, яка, тим не менш, часто залежить від намірів журналіста, що вдало оперує експресивними ФО.

Вживання ФО є характерним для економічних рубрик «Rheinischer Merkur», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Süddeutsche Zeitung» та «der Spiegel» та не суттєвим у газеті «Zeit». Найбільш статистично значущою є вживаність фразеологізмів у газеті «FAZ», яка також відзначається найбільшою фразеологічною насиченістю.

Перспективу проведеного дослідження вбачаємо у виявленні модифікацій компонентного складу ФО економічних рубрик та виявленні особливостей функціонування ФО в інших видах дискурсу.

Література

1. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. — М. : Знак, 2008. — 656 с. — (Studia philologica).
2. Врabelь Т. Т. Проблема визначення дискурсу і тексту. Стратегія нарративного дискурсу / Т. Т. Врabelь // Проблеми романо-германської філології — 36. наук. праць. — Ужгород : ЛІРА, 2006. — С. 64–72.
3. Гаврись В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. — К. : Радянська школа, 1981. — Т.І — 416 с. — Т.ІІ — 328 с.
4. Козлова Е. А. Эмоциогенные фрагменты картины мира экономики и бизнеса в фразеологической репрезентации / Е. А. Козлова // II Междунар. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.) : Фразеология, познание и культура : сб. докл. в 2 т. — Белгород : Изд-во БелГУ, 2010. — Т.1. Фразеология и познание. — 410с. — С. 185–189.
5. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / Левицкий Виктор Васильевич. — Черновцы : Рута, 2004. — 190 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М. : Гнозис, 2003. — 280 с.
7. Мізін К. І. Компаративна фразеологія : Монографія / К. І. Мізін. — Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. — 168 с.
8. Пономаренко В. А. Фразеологические единицы в деловом дискурсе (на материале английского и русского языков) : автореф. дисс... канд. фил. наук / В. А. Пономаренко. — Краснодар, 2007. — 20 с.
9. Селиванова Е. А. Синергетика фразеологического дискурса: параметры самоорганизации /

Е. А. Селиванова // Фразеология, познание и культура: сб. докл. 2-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.) в 2 т. : отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. — Белгород : Изд-во БелГУ, 2010. — Т.1. : Фразеология и познание. — 410 с. — С. 117–121.

10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. — К., Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.

11. Der Spiegel. — № 5 від 27.01.03, № 21 від 19.05.03, № 19 від 05.05.03, № 20 від 12.05.03, № 2 від 10.01.05. — 2004 — 2008 pp.

12. Die Zeit. — №№ 5, 12, 43, 46, 51. — 2004 — 2008pp.

13. Frankfurter Allgemeine Zeitung. — №№ 1 — 20. — 2008 — 2009 pp.

14. Rheinischer Merkur. — №№ 30, 31, 35, 37, 44, 45, 50, 51, 52. — 2004 — 2006pp.

15. Süddeutsche Zeitung. — №№ 1 — 30. — 2008 — 2009 pp.

Гоян А.И. Функциональный аспект фразеологизмов в дискурсе экономических рубрик современной немецкой прессы. — Статья

Аннотация. В статье исследуются особенности употребления и основные прагматические функции фразеологизмов в дискурсе экономических рубрик современной немецкой прессы. На основе статистического анализа установлено, для каких изданий употребление фразеологизмов является наиболее характерным.

Ключевые слова: фразеологизм, экономический дискурс, статистика.

Goian A. The Functional Aspect of Idioms in the Discourse of Business and Economy Sections in Contemporary German Newspaper — Article Summary.

The article focuses on the investigation into pragmatic functioning of idioms in the discourse of business and economy sections in contemporary German newspapers. Applying the statistic analysis the author determines which periodicals are characterized by the most extensive use of idioms.

Key words: idiom, economic discourse, statistics.

УДК 811.111'366.587

Дерев'яно О.А.,
(м. Івано-Франківськ)
Тронь А.А.,
(м. Івано-Франківськ)

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ КРАТНОСТІ У МЕЖАХ ГРАНИЧНОЇ / НЕГРАНИЧНОЇ ДІЇ

Анотація. У статті досліджується категорія кратності, що є складовою частиною універсальної категорії аспектуальності. Проаналізовано основні засоби її вираження; розмежовано мультиплікативний та ітеративний аспекти дієслівної дії. Встановлено, що кратність, на відміну від ітеративності, є граничною дією.

Ключові слова: аспектуальність, кратність, граничність, мультиплікатив, семельфактив.

Проблеми, пов'язані з категорією аспектуальності, її складниками та засобами вираження, привертають особливу увагу лінгвістів — Б. Баліна, О. Бондарка, І. Долініної, Г. Золотової, Ю. Князева, Н. Козінцевої, А. Комарової, Ю. Маслова, В. Плунгяна, С. Швачко, В. Храковського, З. Вендлера, Г. Веркюля, Д. Дауті, Б. Комрі, М. Моенса, М. Олсен та інших. Однак категоріальні параметри кратності — одного з відтінків аспектуального значення, яке є складовою частиною універсальної поняттєвої категорії аспектуальності, ще й досі остаточно не визначені. Невивченими залишаються окремі аспекти функціонально-семантичної категорії кратності, її місце у парадигмі аспектуальних категорій, різномірні засоби реалізації кратності, зв'язок категорії кратності та граничності.

Формалізація аспектуальних конструкцій в англійській мові є складною, оскільки категорія виду в ній не має чіткого граматичного вираження, а знаходить своє відображення у розгалуженій системі аспектуальних родів дії, до яких належить і кратність.

Особливість аспекту в англійській мові полягає у тому, що він представлений великою кількістю категорій, які характеризують спосіб перебігу дії у часі за допомогою різномірних мовних засобів. Так, аспектуальний аналіз, який описує ситуацію «зсередини», дозволяє виявити значення тривалості / кратності, повторюваності, фазовості, граничності, результативності та інших властивостей перебігу дії у часі.

Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку категорії кратності та граничності. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати

категорію граничності / неграничності як лексико-граматичний засіб вираження аспектуальності, розмежувати мультиплікативний та ітеративний аспекти дієслівної дії; проаналізувати мультиплікативні та семельфактивні дієслова як основні виразники категорії кратності.

Відомо, що аспектуальний характер дієслова виражається у його граничності / неграничності [$\pm$ telic]. Незважаючи на те, що категорія граничності є дуже важливою для аспектуальної класифікації, існують суперечності у її тлумаченні. Зокрема, Б. Комрі вважає граничною ситуацію, яка позначає процес, що триває до певного моменту часу [7; стор. 46]. К. Сміт асоціює категорію [$\pm$ telic] із наявністю чи відсутністю природної (внутрішньої) межі. Тобто ознака [+telic] передбачає внутрішнє обмеження, тоді як [-telic] — довільне (умовне) обмеження [11]. У працях Р. Дітріха явище реальної і потенційної граничності розглядаються за місцем, яке ситуація займає на осі переходу з одного стану в протилежний («yes-no-transition»). На прикладі дієслів *to rot* і *to become rotten* автор ілюструє наявність потенційної граничності в першому прикладі і досягнення реальної граничності — у другому [8; стор. 20-21]. На думку О. Бондарка, граничність як «значення повноти (вичерпності) фіксованим даним дієсловом проявом дії у часі» [1; стор. 125], часто є основою аспектологічних досліджень. К. Тенні визначає граничність як «здатність будь-якої події мати визначене, чітко виражене, природне завершення у часі» [12; стор. 135].

Г. Сільницький розмежовує особливі граничні стани (за умови вказівки чи власне моменту переходу даного стану у протилежний) і неграничні (за умови його відсутності) [5; стор. 374]. У працях Л. Кноріної ці поняття називаються «ситуаціями обумовленої тривалості» і «ситуаціями необумовленої тривалості» [3; стор. 66-67].

Граничність трактується як здатність дієслова виражати дію, яка не може тривати після досягнення свого завершення. Наприклад, *to arrive*, *to bring*, *to break*, *to catch*. Неграничні дієслова не містять значення завершеності дії, яку вони

виражають *to live, to belong* [2; стор. 49]. Складність полягає у тому, що в англійській мові є значна кількість дієслів, які мають двоякий видовий характер, тобто можуть виступати зі значенням як граничної, так і неграничної дії залежно від контексту (*to laugh, to feel, to move, to look*). Порівняйте:

The rain swept his face and he moved away quickly (N. Williams) — граничне значення;

...the long road into the town. Nothing moved along it, except the bare trees in the wind (N. Williams) — неграничне значення [2; стор. 49].

Оскільки існують певні відмінності у трактуванні категорії граничності, З. Хіао, А. МакЕнері пропонують розмежовувати просторову граничну точку (final spatial endpoint), яка стосується ознаки [$\pm$ telic], і часову граничну точку (final temporal endpoint) події [14; стор. 334], яка належить до виділеної ними ознаки [$\pm$ bounded].

Часова гранична точка відрізняється від просторової сферою охоплення. На думку Дж. Лайонза, «просторові вираження є граматично і семантично більш загальними, ніж непросторові» [10; стор. 718]. Отож, обмеження у просторі завжди передбачає обмеження в часі, але не навпаки. Наприклад, ситуація *to walk to school* має просторову межу, тобто вказує на конкретну відстань. Вона має також і кінцеву часову точку (наприклад, *It usually takes the child a quarter of an hour to walk to school (to cover the distance)*). Однак якщо дитина йшла сьогодні не п'ятнадцять хвилин, а тільки десять, то ситуація є обмеженою у часі, але не передбачає досягнення кінцевої просторової точки.

Підтримуючи твердження Дж. ван Вурста (1988), вважаємо, що ситуація є граничною лише тоді, коли вона має кінцевий об'єкт (object of termination), тобто об'єкт, який зазнає зміни стану. Так, у реченні *John wrote a letter* виражена ознака [+telic], оскільки *a letter* виступає кінцевим об'єктом, тоді як *John walked* граничності не виражає, оскільки у даній ситуації такий об'єкт відсутній [13; стор. 27]. Однак не можна стверджувати, що тільки комбінації із перехідними дієсловами можуть виражати граничну дію. Наприклад, ситуацію *The window broke*, у якій дієслово *to break* є неперехідним, вважаємо граничною, оскільки вона містить об'єкт, який зазнав зміни стану. А в реченні *John wrote letters* дія не має внутрішньої межі, оскільки збірні, незлічувані іменники, а також іменники у множині є просторово необмежені і не можуть виступати кінцевими об'єктами. Вони утворюють предикати, які представляють не серію окремих дій, а єдину неграничну подію: *Sand fell on the roof all morning* (це пояснюється тим, що збірні,

незлічувані іменники позначають єдину субстанцію, не залежно від її кількісних показників. Наприклад, якщо до молока (*milk*) долити ще трохи молока, воно все одно залишається молоком (*milk*), а частина бігу (*running*) — це все одно біг, тоді як лист (*a letter*) плюс ще один лист — матимемо два листи (*pl.*), а якщо в ситуації «біг довжиною з милю» (*running a mile*) пробігти тільки частину дистанції, то це вже не можна назвати «бігом довжиною з милю») [14; стор. 337].

У лінгвістичній літературі запропоновано декілька тестів для виявлення ознаки [$\pm$ telic]. З. Вендлер та Б. Компі перевіряли дієслова на граничність, умовно ставлячи таке запитання: якщо під час виконання дію було перервано, то чи можна стверджувати, що дія відбулася? Стосовно неграничних ситуацій (наприклад, *swimming, singing*) відповідь буде позитивною: *If the girl is swimming (activity), then she has swum*, на відміну від граничних ситуацій, які передбачають конкретний кінцевий «пункт»: *If the girl is drawing the circle (accomplishment), then she has not yet drawn the circle*, тобто дія відбувалася до того, як її перервали, а не відбулася.

Серед існуючих тестів для розмежування граничної та неграничної дієслівної дії акцентуємо увагу на методі співвідносності, описаному у праці К. Тенні [12; стор. 13-14], тобто тесті на сполучуваність із *for / in-адвербіаліями*. Ознака [-telic] сумісна з *for-адвербіаліями* (наприклад, *He walked for an hour*), а [+telic] — з *in-адвербіаліями* (наприклад, *He wrote a letter in an hour*). Наприклад: *John consumed an orange in an hour. *John consumed an orange for an hour. *John slept in an hour. John slept for an hour*. Очевидно, що дія, виражена дієсловом *consume*, є граничною, а дія, виражена дієсловом *sleep*, — неграничною [12; стор. 30-31].

Отож, поняття *граничності / неграничності* трактуємо згідно з поширеною у сучасній лінгвістиці точкою зору щодо наявності чи відсутності внутрішньої межі у розвитку дії.

Кратність — це аспектуальне значення, яке відображає внутрішні властивості дієслова та характеризує дієслівні лексеми за кількістю «крат» (таке кількісне значення властиве дієсловам, які виражають квантитативні процеси — дії, що можуть перериватися, поновлюватися і повторюватися). Оскільки категорія кратності не характеризується повторюваністю, вона стосується властивості деяких дієслів позначати дію як один окремих акт її реалізації, вважаємо кратність граничною дією. Наприклад, *Cinzia's eyes suddenly flashed and she smiled...* (M. Dibdin); *He knocked once on the door, and it was instantly opened* (S. Beauman).

Основними засобами вираження кратності є мультиплікативні та семельфактивні дієслова, до яких відносимо звуконаслідувальні дієслова, RL-дієслова та сталі дієслівно-субстантивні сполучення типу *to give a glance*, що є компонентами функціонально-семантичного поля кратності.

Мультиплікативи — це аспектуальний клас дієслів, які позначають дії, співвідносні з неоднократним вживанням семельфактивів, тобто виражають серію ідентичних повторюваних квантів. **Мультиплікативність** позначає граничну мотемпоральну множинність повторюваних мікроситуацій з одними і тими ж учасниками. У сфері дієслова значення мультиплікативної неоднократності реалізується здебільшого за допомогою багатоактних дієслів.

На думку деяких дослідників (О. Бондарка, Ю. Маслова та ін.), зі значенням кратності вільно поєднуються всі дієслова, які виражають граничні процеси (*to come, to bring*), оскільки для них природними є запитання: «Як часто?», «Скільки разів?» — і відповідні відповіді на них: *every day, several times*. Ці дієслова, як стверджують вчені, без обмежень вживаються у реченнях з обставинами, що лексично виражають багатократність. Наприклад: *I visited her every day during the rest of her short life* (J. Austen). Вважаємо, що йдеться про ітеративний аспект, який у вітчизняній лінгвістиці розглядається як такий, що перш за все характеризує дію з точки зору її кратності. Поділяючи думку зарубіжних дослідників (Р. Гаррісона, Б. Левіна, З. Хіао, А. МакЕнері, К. Сміт та ін.), розмежуємо дані категорії, тобто **ітеративність** та **багатократність**. На нашу думку, **ітеративний аспект** (iterative) вказує на те, що дія повторюється багато разів знову і знову та є необмеженою в часі, наприклад: *There was one noise he kept hearing again and again on his travels that intrigued him* (S. McDonald). Деякі лінгвісти називають цей аспект ще й **фреквентативним** (frequentative), інші — виділяють останній окремо, зазначаючи, що він виражає дію, яка повторюється з високою частотністю [8; стор. 5].

Дієслівні засоби вираження категорії кратності представлені в англійській мові групою предикатів, які, за класифікацією К. Сміт, належать до класу **семельфактивів**. Учені по-різному називають ці предикати, зокрема *точкові, миттєві, пунктиви* тощо. Чітких критеріїв розмежування цих понять немає, що часто призводить або до їх повного ототожнення, або до нашарування один на одного. На нашу думку, варто об'єднати ці значення терміном «семельфактив».

Таким чином, семельфактивні дієслова характеризуються семою кратності у своїй семантичній структурі і здатні виражати дане значення,

незалежно від форми, у якій вони зустрічаються. Наприклад, семельфактивне дієслово *jump* не може позначати одну дію, що триває протягом тривалого періоду часу. Так, у реченні *The boy jumped all day* мова йде про велику кількість стрибків, виконаних хлопчиком, а не про стрибок довжиною «в цілий день». Тому для миттєвих дієслів (*hit, jump, nod, kick*) процес дії є ланцюжком однакових актів, що розірвані між собою часовими інтервалами різної довжини, як-от: *The two boats rubbed and banged at the gunwales, and when Pascoe, a Cornish giant if ever there was one, jumped from one to the other, both craft rocked violently* (C. Gidley).

Семельфактивний аспект (semelfactive) вказує на одиничний прояв традиційно мультиплікативної ситуації, наприклад, один стук у двері. Дієслова, які належать до даного класу, мають ознаку динамічності, не передбачають наявності просторової кінцевої точки і не виражають результативності. Вони можуть виступати як один окремих акт дії або як її багаторазове повторення. Наприклад: *The great door clanged behind him* (Ch. Dickens); *At every step the bell clanged* (R. Stevenson); *She lifted her face to his, then jumped suddenly as the telephone sounded* (M. Bowring). Деякі засоби вираження семельфактивного значення в англійській мові описані Є. Губерт та К. Адамс, однак цей опис є неповним. Події, які передаються «точковими» дієсловами типу *to kick, to hit, to blink*, є настільки короткими за своєю тривалістю, що, перш ніж суб'єкт усвідомлює, що відбувається, дія вже завершилася. Такі ситуації здебільшого позначає простий минулий час, тоді як вживання даних дієслів у прогресиві надає дії мультиплікативного значення, тобто вказує на її багатократну реалізацію, порівняйте: *The Ford behind had switched on its lights and its right-hand indicator was blinking* (D. Rutherford) та *Cranston suddenly blinked* (P. Harding).

К. Сміт зазначає, що для миттєвих ситуацій (semelfactives) ознака граничності не характерна. Однак вважаємо, що дане питання є дискусійним, оскільки без наявності внутрішньої межі семельфактиви не могли б вживатися мультиплікативно. Беручи до уваги розмежування деякими дослідниками просторової та часової кінцевої точки, про яке вже було згадано вище, можна вважати, що миттєвим ситуаціям притаманна ознака [+bounded], тобто наявність внутрішньої часової межі [14; стор. 339].

Слід вказати на те, що однократність, яка позначається в англійській мові семельфактивними дієсловами, розглядають як кількісну характеристику дії, яка є специфічною саме для роду дії, а не для видової пари. У реченнях із предикатом

однократності дії встановлюється кількісне обмеження або межа. Крім того, у семантиці однократних дієслів нема вказівки на те, що дія у своєму розвитку наблизилась до межі, за якою вона себе вичерпала і не може більше повторюватися. Дія, яка позначається семельфактивними дієсловами, має лише обмеження у межах однієї кратної дії.

Багатократна ситуація, яка складається з багатьох однотипних миттєвих ситуацій, здатна в аспектуальному плані виступати як однократна тривала ситуація, тобто розчленовуватися на складові частини. Ситуація, яка не є миттєвою (тобто здатна поділятися на фази), може бути представлена як така, що не має тривалості: використовуючи не-миттєве дієслово з яким-небудь із аспектуальних показників нетривалості, мовець повідомляє про те, що дана ситуація почалася, продовжувалася, завершилася, не протиставляючи жодну з цих фаз іншій. Тим самим тривалу (за своєю природою) ситуацію можна трактувати як *миттєву*, оскільки відрізок чи лінія, на думку В. Плунгяна, перетворюються на точку [4; стор. 32].

Крім того, слід розмежовувати **семельфактивний (semelfactive)** та **симульфактивний аспекти (simulfactive)**. Так, Р. Гаррісон зазначає, що «семельфактивний аспект вказує на те, що є тільки один «прояв» звичайно ітеративної ситуації, наприклад: *a single knock at the door*, а симульфактивний аспект позначає зазвичай тривалу чи багатофазову дію, яка є спресованою і відбувається миттєво, тобто «all at once» or «in one fell swoop» («одним махом») [9; стор. 5]. Порівняйте: *The screen flashed one final time* (M. Banks) та *The headlights flashed for a moment and then faded* (G. Martin). Пропонуючи класифікацію родів дієслівної дії, Я. Ставницька також розрізняє **семельфактивний рід дії** [6], який репрезентується нейтральною підгрупою (де позначається один «квант» подрібленої дії), **семельфактивно-дуративною** підгрупою (завершеність дії, яка тривала певний проміжок часу), **семельфактивно-аугментативною** підгрупою (значення інтенсивної одноразової, обмеженої в часі дії), **семельфактивно-димикутивною** підгрупою (значення послабленої інтенсивності одноразової дії, яка тривала незначний проміжок часу). Дослідниця вказує на те, що **семельфактивний рід** дієслова характеризується такими модифікаційними параметрами: *двостороннім обмеженням / часовим виміром, слабкою інтенсивністю / ефективністю, високою інтенсивністю / ефективністю та дискретністю*. Однак не погоджуємося з думкою Я. Ставницької про те, що для семельфактивного роду дії не характерні початковість, граничність та

темпоральні відношення між діями (одночасність та послідовність).

Отож, кратність — це аспектуальне значення, яке відображає кількісні характеристики способу перебігу дії, позначає граничну монотемпоральну множинність чи одиничність дії та реалізується як сукупність двох взаємопов'язаних значень: однократності і багатократності. Основними засобами вираження кратності є мультиплікативні та семельфактивні дієслова, до яких відносимо звуконаслідувальні дієслова, RL-дієслова та сталі дієслівно-субстантивні сполучення типу *to give a glance*, що є компонентами функціонально-семантичного поля кратності. Диференційною ознакою семантичної структури речень із предикатами кратності та ітеративності є граничність. Категорії кратності та ітеративності слід розмежовувати, оскільки ітеративний аспект вказує на те, що дія повторюється багато разів, знову і знову, і є необмеженою у часі. Категорія кратності не характеризується повторюваністю, вона стосується властивості деяких дієслів позначати дію як один окремий акт її реалізації. На відміну від ітеративності, кратність є граничною дією.

Перспективними можуть бути подальші зіставні дослідження дієслів кратності у сфері контрастивної лінгвістики: зіставне дослідження дієслів кратності в англійській та українській мовах та зіставне дослідження дієслів кратності у мовах різних типів; порівняльне дослідження функціонування предикатів типу *to glance* та сталих дієслівно-субстантивних сполучень моделі $V_1 + vN$ типу *to give a glance*.

Література

1. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / Бондарко А. В. — СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. — 220 с.
2. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. — М. : Высшая школа, 1981. — 285 с.
3. Кнорина Л. В. Семантическая классификация и виды глагола (на материале глаголов на -овать) / Л. В. Кнорина // Семиотика и информатика. — М., 1976. — Вып. 7. — С. 62-78.
4. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / В. А. Плунгян. — М., 1998. — 82 с.
5. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики : сб. ст. / АН СССР, Ин-т. рус. яз. / отв. ред. В. П. Григорьев. — М. : Наука, 1973. — С. 373-391.
6. Ставницка Я. К вопросу о выделении способов глагольного действия в русском языке [Электронный ресурс] / Я. Ставницка // <http://filologija.vukhf.lt/4-9/doc/Stawnicka.doc>.
7. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems / B. Comrie. — London : CUP, 1976. — 142 p.
8. Dietrich R. The Acquisition of Temporality in a Second Language (Studies in Bilingualism) / R. Dietrich, W. Klein, C. Noyau. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1995. — Vol. 7. — 301 p.
9. Harrison R. Verb Aspect [Электронный ресурс] / R. Harrison. — Режим доступа до статті: www.rick.harrison.net/langlab/aspect.html.
10. Lyons J. Semantics / J. Lyons. — Cambridge : CUP, 1977. — Vol. 2. — P. 373-897.
11. Smith C. The Parameter of Aspect / C. Smith. — Dordrecht / Boston / London : Kluwer Academic Publishers, 1997. — 165 p.
12. Tenny C. L. Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface / C. L. Tenny. — Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1994. — 327 p.
13. Voorst van J. Event Structure / van J. Voorst. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1988. — 181 p.
14. Xiao Z. Aspect in Chinese / Z. Xiao, A. McEnery. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. — 363 p.

Деревянко О.А., Тронь А.А. Реализация категории кратности в пределах граничного / неграничного действия. — Статья

Аннотация. Статья посвящена исследованию категории кратности, которая является составной частью универсальной категории аспектуальности. Проанализированы основные средства её выражения; разграничены мультипликативный и итеративный аспекты. Установлено, что кратность, в отличие от итеративности, является граничным действием.

Ключевые слова: аспектуальность, кратность, граничность, мультипликатив, семельфактив.

Derevyanko O., Tron A. Realization of the Category of Frequency Rate Within Limited / Unlimited Actions. — Article

Summary. The article is devoted to the study of the category of frequency rate as a constituent part of the category of aspect; the major means of its expression have been singled out; multiplicative and iterative aspects have been differentiated. It has been proved that the aspect of frequency rate expresses a bounded/ limited action on the contrary of the iterative aspect.

Key words: aspect, frequency rate, limited action, multiplicative, semelfactive.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОНИМИИ СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИХ ИНДЕЙЦЕВ (ПАЛЕО- И АРХАИЧНЫЕ ИНДЕЙЦЫ) ЧАСТЬ I

Аннотация. Работа по изучению этнонимии американских индейцев разделена на несколько частей. Данная часть рассматривает необходимость анализа этнонимии американских индейцев, этнонимических терминов, используемых в данном исследовании, общин положений этнонимических разработок и их направления. Анализируется происхождения названий этносов и культур Северной Америки.

Ключевые слова: этноним, экзогенный этноним, палеоиндейцы, архаические индейцы.

1. Предварительные замечания.

Актуальность обсуждения проблем этнонимии американских индейцев вытекает из того факта, что в курсе дисциплины «Лингвострановедения США и Канады» на факультете перевода неизменно возникает вопрос, кем являлись первые жители Америки, откуда они мигрировали, к какому языковому сообществу они относились, как они сами себя называли и как их называют соседние народы и племена, а также как их называли и/или называют те, кто колонизировал североамериканскую территорию.

Исследования этнонимического материала осложняются тем, что его языковая атрибуция затруднена обстоятельством, что первичные этнонимы зачастую искажались первыми исследователями и пришельцами-колонистами Северной Америки, т.к. фонетическая система языков активного строя (к которым относятся языки американских индейцев) и их лексическая и синтаксическая структуры неверно или весьма приблизительно передавались первыми исследователями и колонистами. Картография часто отражала надписи подогнанные под английскую, французскую, русскую или испанскую графику. Этим объясняется тот факт, что в словарях и статьях напротив топонимов и этнонимов указывается: *probably a tribal name* [21] «вероятно этноним племени» либо *meaning obscure*, а также *uncertain* [21] «затемнено или неясно».

Литература, которая отвечает на эти вопросы, разбросана по разным ареалам знаний, а именно: от исторических и географических научных

и популярных работ, карт, каталогов, списков этнонимов с объяснениями и без них. Вместе с тем, работы эти в отечественной литературе немногочисленны. Естественно, что в американской исторической и лингвистической школе они представлены большим количеством исследований.

Представляется интересным и необходимым попытаться осветить некоторые проблемы этнонимии, т.е. науки о названиях племен, групп людей по национальному признаку, народов и т.п. Этнонимы представляют собой названия этноса и многими лингвистами не считаются собственными именами. Хотя существует мнение. По которому этнонимы относятся к группе *nomina propria*. Этот вопрос требует особого разрешения.

В данной работе следует различать следующие термины:

Этноним — название этноса;

Этнонимия — совокупность названий этносов;

Этнонимика — наука об этнонимах.

В ономастической терминологии также представлены термины:

Автоэтноним (эндогенный этноним) — самоназвание этноса;

Экзогенный этноним — данный народу другим народом и не используемый в качестве самоназвания;

Ландшафтный этноним — данный этносу по географическому термину;

Топоэтноним — данный этносу по названию местности проживания;

Антропоэтноним — данный этносу по имени предполагаемого или реального предка.

Предлагаемые девять этнонимических терминов зарегистрированы в ономастической лексикографии [7].

В дальнейшем эти термины не будут эксплицироваться в работе.

2. Подход к материалам и исследованию этнонимов.

Используя описательный, историко-этимологический и компаративный методы была сделана попытка определить истоки этнонимов североамериканских индейцев, соотношения этимологизирующихся и не этимологизирующихся этнонимов,

сравнение вариантов этнонимов, где таковые были обнаружены.

Основую послужили как работы отечественных этнонимистов (В.А. Никонов [6], Г.Д. Томахин [11;12], О.А. Леонович [5], Я.В. Чеснов [13;14], М.А. Членов [15] и др.[7;8;9]), так и лингвистов, историков и географов США (А. Азимов [1], К.В. Керам [4], А. Debo [16], S.D. Gill, I.F. Sullivan [17], В. Grant [18], J. Huden [21], сборник статей Native Peoples [23], А. Rayburn [25], J. Page [24], G.R. Stewart [26], С. Waldman [28], R. Underhill [27] и др.). Также была использована книга Мануэля Галича (гватемальского ученого украинского происхождения) по истории доколумбовых цивилизаций [2] и работы Г.Г. Ершовой [3:15-158], изданные в начале XXI века. Звучание имен проверялось по нескольким лексикографическим изданиям, в том числе и по объемному «Новому вебстеровскому словарю и тезаурусу английского языка» [31]. В отдельных случаях произношение этнонимов на современном этапе выяснялись также по [18], а переводные варианты по [4;11;12] и по лингвистическим словарям [29;30;31].

Важным этапом этнонимической работы является сбор исследуемого материала. Этнонимическими источниками по США в данной работе послужили многочисленные лексикографические издания [18;21;23;26;28], которые содержат сотни библиографических сведений, как по авторам (с 1841 г. по наши дни), так и по этнонимам (свыше 500 этнонимов). Также автор пользовался работой Джона С. Хьюдена [21], собравшего материал из более 5000 топонимов, из которых около 3% образованы от этнонимов. Хьюден базировал свое исследование на картографическом материале, опубликованном, начиная с 1542 года [21:13-14]. Хьюден проследил топонимию и этнонимию Новой Англии, которая представляет собой самые старые территории, захваченные Великобританией, где они имели первые контакты с аборигенным населением. В настоящее время под Новой Англией понимают территории современных североамериканских штатов Massachusetts, Maine, Vermont, New Hampshire, Rhode Island, Connecticut.

Кроме выше указанных источников был также использован материал, опубликованный в атласе по североамериканским индейцам Карла Вальдмана. Это является последним изданием его книги за 2009 год и содержит как тексты, так и обилие карт и схем [28]. Данная работа охватывает огромный период, начиная от послеледникового заселения территории Северной Америки до наших дней. Впоследствии Карл Вальдман останавливается подробно именно на жизни племен

индигенного населения США и частично Канады, особенно подчеркивая связь этнонимов с названиями языков и диалектов.

Цель работы является инвентаризация этнонимического материала США, которая будет представлена в последней части данной статьи по принципу алфавитного порядка на базе латиницы. Также будут представлены варианты передачи этнонимов кириллицей различными этнографами и переводчиками. Классификация этнонимов в данной работе будет произведена по историко-региональному принципу.

3. Этническая миграция палеоиндейских племен.

В первой главе книги Вальдмана автор утверждает, что проведенные генетические исследования середины 90-х годов XX века привели к выводу, что миграция в Америку происходила тремя определенными волнами. В начале XXI века удалось уточнить, что каждый миграционный поток тянулся в течение нескольких тысячелетий. Цифры, представленные Вальдманом со ссылкой на соответствующие источники, говорят, что миграционная волна охватывает с 55000 до 22000 лет до н.э., но добавляет, что данные могут иметь поправку (53000 — 20000 лет до н.э.). Вторая миграционная волна влилась в этот поток различных этнических групп и длилась с 37000 лет до 23000 лет до н.э., а третий миграционный поток добавился около 23000 — 18600 лет тому назад. То есть фактически шло непрерывное нарастание миграционного потока.

Последние исследования 2008 года подтвердили, что по материнской ДНК у современных индейцев Северной и Южной Америки можно говорить, что они восходят к шести женским особям. Возможно, что женщин было гораздо больше, но по неизвестным причинам степень выживаемости их потомства была невысока. Что касается Y-хромосомы, то исследования свидетельствуют, что положительная выживаемость относится только к особям, покинувшим Азию 30000 лет тому назад. В настоящее время такая Y-хромосома обнаружена у эскимосов, прибрежных чукчей, жителей центральной Сибири и у индейцев Северной и Южной Америки. Исследования также показали ДНК-сходства с жителями Камчатки и нижнего течения реки Амур, которые, как полагают, переселялись 9500 — 7000 лет тому назад. В результате таяния льдов и повышения уровня океана Берингия была затоплена, однако народы белькачинской культуры смогли перебраться на новую родину около 3000 — 7000 лет до н.э. Это были предки инуитов и алеутов.

Палеоиндейцами принято называть население Северной Америки в палеолитический период, их

инструментами были каменные или костяные ножи и скребки. Эти первобытные охотники, скорее всего, были знакомы с разведением огня.

Палеоиндейцы относятся к четырем доминирующим культурам, которые получили названия: Кловис (Clovis), Сандиа (Sandia), Фолсом (Folsom), Пано (Plano). Поскольку данных о языках палеоиндейцев этих культур нет, то не сохранились их эндогенные и экзогенные этнонимы. Присвоенные им именованья не являются чисто этнонимами, но представляют собой топоэтнонимы, образованные по современному названию мест, где проводятся археологические раскопки:

а. Clovis ['klouvis] — поселение в штате Нью-Мексико, названо в честь Хлодвига, короля франков в V веке, существует с 1906г. [26:102]. Обычное сочетание: Clovis culture, а в книге Керама «Охотники Кловис» [4:351], у Галича культура Кловис [2:50-51], у Рут Андерхил [27:8-9] Clovis употребляется либо как топоним, либо как обозначение культуры, у Ершовой Кловис [3:15-20]: «охотники на мамонтов-Кловис», «создатели культуры Кловис XII — IX тысячелетий до н.э.», «наконечники (типа) Кловис» (вариант: кловис — без заглавной буквы), «местечко Кловис», «поселок Кловис»;

б. Sandia ['sændiə] — пещера Сандиа в штате Нью-Мексико в горном районе, по-испански «арбуз» (причина наименования у Стюарта [26:423] не указывается). У Вальдмана только в сочетании Sandia culture, т.е. культура Сандиа, также [3:330-337], человек Сандиа [4:305-307]. Здесь наблюдается использование топонима — название пещеры — в качестве именованья уже человека этой культуры; у Ершовой [3:40-53] «Сандиа»: стоянка Сандиа или Сандиа-Кейв, пещера Сандиа, культура Сандиа, притеснители ленивцев — Сандиа [3:52-53];

в. Folsom ['foulsəm] — город в штате Нью-Мексико на восточных склонах Скалистых гор (не зарегистрировано в [31], этимологическое значение не отражено в [2], [4] и др. источниках, скорее всего по фамилии жителя данной территории из потомков английских колонистов). Данный топоним в англоязычной археологической литературе встречается в сочетаниях Folsom culture, Folsom man, Folsom point и в переводных текстах имеет эквиваленты «Фолсомская культура», «Фолсомский человек», «Фолсомский наконечник» [4:293-299], [31:365], [28:5], [2:52], [27:8-9]. В данном случае также наблюдается использование современного топонима в качестве привязки культуры и археологических находок к определенному месту, а также обозначаются люди, принадлежащие данной культуре; у Ершовой [3:55-58] «преследователи бизонов-Фолсом», «культура Фолсом»,

«местечко Фолсом», «наконечники *фолсом*» (курсивом, без заглавной буквы), «фолсомцы», «фолсомские бизоны», «стоянка Фолсом»;

г. Plano ['plɑ:nou] (испанское произношение), ['pleinou] (американское произношение) — местечко в штате Техас, а также имеет вариант Plainview ['plein'vju:] описательный топоним ровной, плоской местности. Ни форма, ни трактовка не приводятся в справочниках [2], [4] и др., [28:5-6] приводит вышеуказанное второе название. Употребляется в сочетаниях: Plano culture, Plano hunters, Plano Indians. У Галича [2], Керама [4], Андерхил [27] эта культура не упоминается. Возможные переводческие решения: культура Пано, охотники Пано, индейцы Пано (по аналогии с вышеуказанными случаями). У Ершовой не упоминается [3].

Итак, нам неизвестны эндогенные названия палеоиндейцев поскольку их культуры датируются десятком тысяч лет. Для удобства историков названия этих этносов представляют топоэтнонимы в их современном англо- и испаноязычном написании и прочтении. Можно сказать, что это не этнонимы в строгом, традиционном понимании термина, т.к. не было контактного общения с палеоиндейцами. Однако оттопонимическая этнонимия существует в классификации этнонимов, о чем будет сказано в дальнейшем.

Индейцы архаичного периода по данным американских ученых жили приблизительно от 5000 лет до н.э. К данному историческому периоду относятся следующие культуры, которые одновременно служат названиями данных народов:

1. Old Cordilleran culture ['ould kordil'ɛrən 'kɑltʃɛr], также Cascade culture [kəs'keid 'kɑltʃɛr] — древняя культура Кордильер, она же культура Каскадных гор. Встречаются сочетания: Old Cordilleran tool, Cascade culture spear point, Pebble Tool tradition, что можно соответственно передать «Орудие Древнекордильерской культуры», «Наконечник копья Каскадной культуры», «Традиция галечной культуры орудий». В английском языке используются заглавные буквы, что свидетельствует об онимизации сочетаний (т.е. переход их в разряд названий имен собственных). Однако отдельные представители этой культуры называются по местам археологических раскопок Namu ['neimu], Hidden Falls ['hidən 'fɔ:lz], Groundhog Bay ['graund hog 'bei]. Источники не всегда приводят чтение этих топонимов [31], а также не дают переводческих эквивалентов [2], [4], [5], [11], [12]. Их возможные передачи в переводе могут быть «индейцы Нейму, Хидден, Фоллс, Граундхог Бэй».

2. Desert Culture ['dezert 'kɑltʃɛr] — культура пустыни (или пустынь) [2:55], употребляется в сочетании Desert Indians. «Энциклопедия

североамериканских индейцев» [20:35-37] приводит следующие словосочетания «Desert Archaic tradition/people/lifeway», т.е. архаическая традиция пустыни, архаичный народ пустыни и архаичный образ жизни людей пустыни. Danger Cave [ˈdeɪndʒə ˈkeɪv] (на севере штата Юта), переводится «Пещера опасностей» [4:316-317] (название не относится к архаическому периоду, а регистрирует случай во время археологической экспедиции 1941г.) либо транслитерируется Дейнджер Кейв. Пещеры использовались многие сотни лет, некоторые 11000 лет. Культуру пустыни находят в следующих пещерах: Дейнджер Кейв, Джипсэм Кейв, Форт Рок Кейв, Роаринг Спрингс Кейв, Вентана Кейв, Бат Кейв, Катлоу Кейв, Дедман Кейв, Промонтори Кейв, Блек Рок Кейв, Пейсли Кейв, Фишбоун Кейв, Лавлок Кейв, Рейвен Кейв, Джуки Бокс Кейв. Материальная культура индейцев Вентана Кейв (Южная Аризона) была унаследована индейцами кочисе (см. ниже). Обозначение населения вышеперечисленных пещер называется по месту стоянок и находок: индейцы Гипсовой пещеры — Gypsum Cave Indians, индейцы Бат Кейв — Bat Cave Indians [4:318-319], но имея сходную культуру они могли относиться к разным племенам и их ответвлениям, т.к. территория распространения культуры пустыни охватывала современные штаты Юта, Колорадо, Техас, Нью-Мексико, Аризона и юг штата Невада, т.е. географически территорию пустынь юго-запада США вплоть до границы с Мексикой. Этническо-исторические названия привязаны к современным топонимам, в переводе они имеют двоякую передачу: а) транслитерацией: индейцы Бат Кейв, Дейнджер Кейв, (у Ершовой Данжер-Кейв) [3:61] и далее «грот Джипсэм-Кейв», «слой джипсэм-кейв» (со строчной буквы); Блек Рок Кейв и др., либо б) переводом: индейцы Пещеры Летучих Мышей, индейцы Пещеры Опасностей, а у Ершовой «Опасная пещера» [3:61], индейцы Пещеры Черного Камня, индейцы Гипсовой Пещеры и др. Только Ventana Cave имеет один, транслитерированный вариант, т.к. не этимологизируется из английского языка, а является заимствованным из испанского.

3. Cochise Culture [kəʊˈtʃiːs] [18], нет в [31]. На русский язык у Керама [3:210] передается «культура Кочисе», хотя Грант [18:86], Стюарт [26:104] приводят транскрипцию [kəʊˈtʃiːs], а Томахин [12:114] дает [ˈkəʊtʃiːs]. В обоих случаях дается произношение с разным ударным слогом и вследствие этого в [12:114] ударный слог читается дифтонгом. Есть смысл считать версию Гранта более верной. Имя своего народа носил вождь индейцев Cochise, он относился к племени апачей, скончался в июне 1874 года. Словосочетания,

встречающиеся в литературе: Cochise culture, Lake Cochise «озеро Кочис», Cochise way of life «образ жизни кочис(е)», Cochise Indians «образ жизни кочис(е)». Индейцы имели контакты с Мезоамерикой (≈3500 лет до н.э.) в результате чего культивировали маис в его ранней сортности (Zea mays) от дикой разновидности. Жили не только в пещерах, но и в ямных жилищах, укрытых сверху ветками, научились разводить тыкву и хлопок. Обширные раскопки ведутся в Аризоне и Нью-Мексико.

4. Old Copper culture [ˈəʊld ˈkɒpə ˈkʌltʃə] [29]; [ˈəʊld ˈkɑːpə ˈkʌltʃə] [31]

Существовала приблизительно с 4000 г. до н.э. до 1500 г. до н.э. Дословно «древняя медная культура» (о бронзе не может быть и речи), типично восточная Архаичная культура охотников, рыболовов и собирателей. Производились орудия из камня, дерева, кости, рогов оленей и ракушек, но в отличие от других архаичных племен также использовалась чистая медь, добываемая в виде листов и слитков из открытых выработок на берегах Верхнего озера (Lake Superior) и Королевского озера (Isle Royale) в штате Миннесота. Частотны словосочетания: Old Copper Indians «индейцы древней медной культуры» употребляются у Вальдмана, нет у Г.Г. Ершовой, Льюиса и др. Упоминается в [20:371] как предки современных индейцев меномини, проживающих в настоящее время в штате Висконсин в резервации.

5. Red Paint culture [ˈred ˈpeɪnt ˈkʌltʃə] [29 и 31]

Локализованная индейская культура в Новой Англии (северо-восток США) и в Канаде (приморские восточные регионы). Характерная черта: захоронения по краям посыпаны измельченным гематитом Красного цвета, т.е. символом крови, которая поддерживает жизнь. Культура существовала от 3000г. до 500г. до н.э. Поделки из графита, орнаменты и фигурки из кварцита, кости и оленьих рогов помещались в таких захоронениях. Обнаружено было 100 захоронений в районе города Портошуа, Ньюфаундленд. Употреблено в сочетаниях the Red Paint people /Indians/ culture «народ/индейцы/культура красной краски» (у Вальдмана, нет у других авторов). В целом америнды раскрашивали свои лица и тела (по Брюсу Гранту [18]) в красный цвет, т.к. этот цвет считался священным и олицетворял силу и успех [18:233-234]. Это служило причиной использования его в танцах-священнодействиях и, собираясь на войну, окрашивали в красный цвет военных лошадей, пони, копыта и другие объекты, необходимые для проведения церемоний или ведения войны. Красный цвет также мог означать счастье и красоту (ср. с восточнославянской традицией). В красный цвет могли быть окрашены и камни,

деревья и другие объекты, к которым америнд относился с уважением [18:233-234].

Рассмотрев вышеперечисленные четыре палеоиндийских этнонима и двадцать семь архаичных индейских этнонимов (по всем источникам почти тысяча употреблений), можно прийти к следующим выводам:

Современные америндские этнонимы, обозначающие палеоиндейцев Кловис, Сандиа/Сандия, Фолсом и Плано/Плейнвью являются оттопонимическими экзоэтнонимами.

Современные этнонимы архаичного периода большей частью также являются оттопонимическими экзоэтнонимами: люди Древней Кордильерской культуры (либо Древней культуры Кордильер), люди культуры Каскадных гор, люди Галечной культуры, индейцы Наму/Нейму, индейцы Хидден-Фоллс, индейцы Граунд-Хог-Бей, индейцы Пустыни (либо индейцы культуры Пустынь), народ/индейцы Дейнджер-Кейв (либо Данжер-Кейв), жители Джипсем-Кейв либо индейцы Гипсовой пещеры, народ/индейцы Форт-Рок-Кейв, Роаринг-Спрингс-Кейв, Вентана-Кейв, Бат-Кейв, Катлоу-Кейв, Дедман-Кейв, Промонтори-Кейв, Блек-Рок-Кейв, Пейсли-Кейв, Джуки-Бокс-Кейв. Следует отметить, что препозитивное употребление названия в английском языке, например, Black-Rock Cave Indians не имеет дефисов, т.к. легко воспринимается носителем языка, однако при транслитерации на кириллицу переводчик вынужден пунктуационно оформить словосочетание при помощи дефиса для указания взаимосвязи между компонентами словосочетания.

Два экзоэтнонима люди/индейцы/народ/охотники Древней медной культуры и индейцы культуры Красной краски (Old Copper Culture people/Indians и Red Paint Indians/people/hunters, соответственно) указывают на занятия и/или верования древних америндов.

Наблюдается направление семантического сдвига от современного топонима, обозначающего место археологического раскопа, через описание и обозначения культуры, которую ученый описывает, после этого лишь эта лексика привязывается к названию народа, племени. Таким образом, со смещением от топонима, через название описываемых явлений культуры лексика переходит в этноним, т.е. наблюдается семантическое обогащение, переход в полисемию. Например:

Clovis (town in New Mexico) → Clovis site → Clovis cultural complex → Clovis culture (уже как историческое явление) → Clovis tools (варианты: Clovis Fluted stone tools, ~ lithic tools, ~ points, ~ tool kits, ~ bone artifacts — все привязаны уже к понятию культуры) → Clovis times (привязывается к временному периоду) → Clovis hunting

practices (привязывается к занятиям племени) → Clovis big-game hunters («охотники Кловис на крупную дичь» — перенос на группу людей или племя) → Clovis people/ group (народ Кловис, люди Кловис — первичный экзоэтноним) → the Clovis colonizing groups (группы индейцев Кловис, которые колонизируют смежные и дальние области).

Cochise region(s) (исторические регионы в Аризоне и Нью-Мексико) → Cochise culture (историческое явление) → Cochise mill stones (артефакты культуры) → Cochise way of life (образ жизни индейцев Кочис, социальное явление) → Cochise peoples (народности Кочис — т.е. этнические вариации одного этноса) → Cochise Indians (конкретизация этнонима).

Литература

1. Азимов А. История США (The Shaping of North America). Освоение Северной Америки. /Айзек Азимов. ... Перевод с английского О. Адамовой и Н. Хольновой. — М.: Б.С.Г. — ПРЕСС, 2003. — 336с.
2. Галич М. История доколумбовых цивилизаций. / Мануэль Галич. ... Перевод с испанского Г.Г. Ершовой и М.М. Гурвица. Вступ. статья Ю.В. Кнорозова. — М.: Мысль, 1990. — 407 с.
3. Ершова Г.Г. Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Северная Америка. Южная Америка. / Г.Г. Ершова — М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2007. — 416 с. — С. 15-158.
4. Керам К.В. Первый американец. Загадки индейцев доколумбовой Америки. /Курт В. Керам ... Перевод с немецкого Воронковской М.В. и Савинкова Н.А. — М.: Вече, 2005. — 384 с.
5. Леонович О.А. Топонимы Соединенных Штатов Америки: учебное пособие. /О.А.Леонович. — М.: Высшая школа, 2004. — 247 с.
6. Никонов В.А. Этнонимия. /Владимир А. Никонов. //Этнонимы. — М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1970, — 270с. — С. 5-33.
7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд., перераб. и доп. - /Н.В.Подольская ... Отв. ред. д.ф.н. А.А.Суперанская. — М.: «Наука», 1988. — 192с.
8. Стратанович Г.Г. Проблема «скользящих этнонимов» /Г.Г.Стратанович //Этнонимы. — М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1970, - 270с. — С. 51-60.
9. Суперанская А.В., Сталтмане В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований. /Александра В.Суперанская, В.Э.Сталтмане ... Отв. ред. д.ф.н. А.П.Непокупный. Изд. 3-е — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 256с.
10. Теннер Дж. Рассказ о похищении и приключениях Джона Теннера (переводчика на службе США в Со-Сент-Мари) в течение тридцатилетнего пребывания среди индейцев в глубине Северной Америки. /Джон Теннер ... перевод с английского Ю.А.Ретеюма. — М.: Издательство иностранной литературы. — 1963. — 360с.
11. Томахин Г.Д. Америка через американизмы. / Геннадий Д.Томахин. — М.: Высшая школа, 1982. — 256с.
12. Томахин Г.Д. США. Лингвострановедческий словарь. / Геннадий Д.Томахин. — 3-е изд., стереотип. — М.: Русский язык, 2001. — 576с.

13. Чеснов Я.В. О социальной мотивированности древних этнонимов. /Я.В.Чеснов. //Этнонимы. — М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1970, — 270с. — С.46-50.
14. Чеснов Я.В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. /Я.В.Чеснов. //Этнография имен. — М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1971, — 263с. — С.6-13.
15. Членов М.А. О некоторых индонезийских этнонимах (к вопросу об этнонимической классификации) // Этнонимы. — М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1970, — 270с. — С.87-102.
16. Debo A. A History of Indians of the United States. /Angie Debo — London: Pimlico, 1995. - 450pp.
17. Gill S.D., Sullivan I.F. Dictionary of Native American Mythology. /Sam D.Gill, Irene F.Sullivan, — Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press, 1994. — 426pp.
18. Grant B. Concise Encyclopedia of the American Indian /Bruce Grant — Revised Edition. — New York, Avenel, N.J.: Wind Books, 1989. - 352pp.
19. Hamilton W. The Macmillan Book of Canadian Place Names /William Hamilton/ — Toronto: Macmillan of Canada, 1983. — 288pp.
20. Hoxie, F.E. Encyclopedia of North American Indians. /Ed. Frederick E. Hoxie. — New York, Boston: Houghton Mifflin Company, 1996. — 756pp.
21. Huden J.C. Indian Place Names of New England. Contributions from the Museum of the American Indian Heye Foundation. /John C. Huden. — New York: Museum of the American Indian, 1962, — 408pp.
22. Mammoth Book of Native Americans. /Ed. by John E. Lewis. — London: Robinson, 2004. — 571pp.
23. Native peoples: The Canadian Experience. / Ed. by R. Bruce Morrison and C. Roderick Wilson. — 3rd ed. — Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press, 2004. — 493pp.
24. Page J. In the Hands of the Great Spirit. The 20 000 Years History of American Indians. /Jack Page/ — New York, London, Toronto, Sydney: Free Press, 2004. — 465pp.
25. Rayburn A. Naming Canada. Stories about Place Names from “Canadian Geographic” /Alan Rayburn. — Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Inc., 1994. — 272pp.
26. Stewart G.R. American Place Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. /George R. Stewart. — New York, Oxford: University Press, 1985. — 550pp.
27. Underhill R.M. Red Man’s America. A History of Indians in the United States. /Ruth Murray Underhill. Rev. edition. — Chicago, London: the University of Chicago Press, 1971. — 296pp.
28. Waldman C. Atlas of the North American Indian. /Carl Waldman. — 3rd ed. — New York: Checkmark Books, 2009. — 450pp.
29. Cambridge English pronouncing dictionary. / Ed. by Peter Roach, James Hartman, Jane Setter, Daniel Jones. — Cambridge: CUP, 2006. — XXI, 599pp.
30. Crystal D. The Penguin Dictionary of Language. /David Crystal. — 2nd ed. — London: Penguin Books, 1999. — 391pp.
31. New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language. — Danbury, CT: Lexicon Publications. Inc., 1993, — VII-XXXII, 1149pp.

Зайцева К.Б. Деякі проблеми етності північноамериканських індіанців: палео-і архаїчні індіанці. Частина 1. — Стаття

Анотація. Робота з етності американських індіанців розділена на декілька частин. Дана частина I розглядає необхідність аналізу амеріндіанської етності, етнічних термінів, вживаних в даному дослідженні, загальних положень етнічних розробок та їх напрями. Аналізується виникнення назв етносів та культур Північної Америки.

Ключеві слова: етнізм, екзогенний етнізм, палеоіндіанці, архаїчні індіанці.

Zaitseva K. The problems of ethnonyms of the northern American Indians: Paleoindians and Archaic Indians. Part I. — Article

Summary. This paper concerns Amerindian tribal names and consists of several parts. The presented Part I touches upon the reasons for analyzing Amerindian tribal names (ethnonyms), ethnonymic terms used in the text of the paper, and general issues of ethnonymic analysis. The names of Paleoindians and Archaic Indians and their cultures have been studied as presented by archeologists and historians.

Key words: ethnonym, exogenic ethnonym, Paleoindians, Archaic Indians.

Кінах Л.С.,
(м. Луцьк.)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБСТАНТИВОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядаються функціонально-семантичні особливості субстантивованих прикметників сучасної німецької мови, користування якими обмежене певними хронологічними й територіальними рамками або ж певною суспільною групою.

Ключові слова: субстантивованій прикметник, архаїзм, історизм, термін, професіоналізм, жаргонізм.

Активному словниковому запасу, який вільно використовується в усіх сферах спілкування, традиційно протиставляється маловживана, але зрозуміла носіям мови частина лексики, яка включає застарілі слова, неологізми, професіоналізми, діалектизми, жаргонізми тощо [2, 537]. Об'єктом наукової рефлексії цієї статті є субстантивовані прикметники (СП) сучасної німецької мови, які мають обмежені умови використання, а предметом — функціонально-семантичні аспекти їхнього побутування в сучасній німецькій мові. Матеріалом для аналізу слугували тлумачні словники сучасної німецької мови DUDEN, WAHRIG і MACKENSEN, художні твори сучасних німецьких авторів, періодичні видання. Метою цієї розвідки є виявлення функціонально-семантичних особливостей маловживаних СП у сучасній німецькій мові, що передбачає виконання таких конкретних завдань: 1) з'ясувати територіальні й хронологічні особливості вживання таких СП; 2) проаналізувати особливості вживання СП-термінів, СП-професіоналізмів і СП-жаргонізмів.

Територіальне маркування лексичного складу сучасної німецької мови представлено в словниках позначками, які свідчать про належність тієї чи іншої ЛО до певного діалекту, групи діалектів чи національного варіанту літературної німецької мови. У випадку СП таке маркування зустрічається передусім з назвами продуктів харчування, страв і напоїв (7 СП), назвами осіб (7 СП), назвами предметів одягу (1 СП), інше (2 СП).

На основі «територіальних» позначок виокремлюються відповідні групи СП:

1) *нд.-нім., австр.:* **das Junge** (сюди ж відносяться композити **das Rehjunge, das**

Hasenjunge /= Hasenklein: 1) Innereien eines Hasen mit Hals, unteren Rippen und Läufen; 2) Gericht aus Hasenklein/); **das Kälberne** /= Kalbfleisch/, **das Lämmerne** /= Lammfleisch/; «**Kälbernes für Gourmet in Südtirol**» /ТТ, 13.11.1999/; «**Adalbert Stifter freute sich über gebratenes Kitz und gebackenes Lämmernes; Franz Kafka ernährte sich vegetarisch**» /Die Presse, 30.07.1993/;

2) *нд.-нім., швейц., особл. австр.:* **der Heurige** /= a) junger Wein im ersten Jahr; б) Heurigenlokal/; **Heurige** /= Frühkartoffel/;

3) *австр., швейц.:* **das Allfällige** /= gegebenfalls, eventuell Vorkommendes/;

4) *австр.:* **der Zwetschkerne** /= Zwetschenschnaps/; **der Schwarze** /= Espresso ohne Milch/; **der Braune** /= Espresso mit Milch oder Obers/; **der Blade** (розм. зневажл.) /= männliche Person, die blad (dick) ist/; **die Arbeitslose** (розм.) /= Arbeitslosenunterstützung/;

5) *швейц.:* **der/die Welsche** /= Schweizer/ in mit Französisch als Muttersprache/; **der/die Freisinnige** /= Mitglied der Freisinnig-Demokratischen Partei/;

6) *бавар.:* **die Krachlederne** /= (zur bayrischen Tracht gehörende) kurze Lederhose, in der Regel aus Hirschleder/;

7) *нижньонім.:* (фам.) **der/die Olle** /= der/die Alte/.

Значення вищевказаних територіальних і діалектних СП може бути пояснене за допомогою іншої відповідної ЛО (іменника чи СП стандартної німецької мови) або ж описово. Названі вище СП не тільки виконують номінативну функцію, а й використовуються як засіб зображення місцевого колориту, увиразнення мови персонажів і підвищення експресивності тексту: «**Kopfbedeckungen sind auf dem Oktoberfest en vogue... Wer allerdings Wert auf Stil und gepflegte Erscheinung legt, sollte zum Trachtenhut mit einem echten Gamsbart greifen – und dazu die Krachlederne anziehen**» /ММ, 18.09.2010/; «**A Fisch is gsünder für die Bladen, nur Obacht geben wegn die Graten!**» /NKZ, 25.03.1999/; «**Ich blieb vor der Sitzbank hocken und umklammerte meine Taschen.**“ Hatter

dir betrogen, der Olle, wa? Ick hatte ma' eene, die hat keen Bett ausjlassen, wenn ick uff Achse war ...» /BZ, 07.05.2009/.

Розвиток і вдосконалення лексичного фонду німецької мови, як і будь-якої іншої живої мови, супроводжуються двома протилежними процесами — поповненням новими словами й зникненням зайвих, застарілих, непотрібних для спілкування слів. О.Д. Огуї вказує на те, що кожне нове видання німецького орфографічного словника DUDEN збагачується 5000 новими словами порівняно з попереднім виданням і водночас біля 2300 інших слів з'являється позначка «застаріле» [1, 208]. Слова «застарівають» поступово: з певної причини вони починають дедалі рідше використовуватись у мовленні, поступово переходячи в пасивний словник і, нарешті, залишають про себе згадку виключно в писемних пам'ятках та історичних словниках.

З-поміж «неактуальних» ЛО, зафіксованих у тлумачних словниках, виокремлюються: 1) СП із позначками *veraltend* 'застаріваюче' і *veraltet* 'застаріле', які за О.Д. Огуєм можна віднести до архаїзмів [1, 210] та 2) СП із позначками *Geschichte / historisch* 'історія', *nationalsoz.* 'націонал-соціаліст.' і *früher* 'раніше', які можна віднести до історизмів.

Архаїзми належать до пасивного словникового запасу мови, позначають наявні реалії й у сучасній мові замінені синонімічними словами активного запасу [2, 40]. У мовленні вони вживаються, як правило, представниками старших поколінь. Серед застаріваючих чи застарілих можна говорити про такі СП: *der/die Auslandsdeutsche, die Vordern, der Halbseidene, der/die Herzallerliebste, der/die Selige, der/die Geistesranke, der/die Wilde, der Arge* /= Teufel/. Для позначення відповідних денотатів зараз використовуються інші ЛО: *die Vordern = Vorfahren, Ahnen; der Halbseidene = der Homosexuelle, der Schwule; der Geistesranke = der Geistesbehinderte*. До застарілих відносяться й антропологічні та медичні терміни (*der/die Europide, der/die Irre*). СП *der/die Liebste*, які у 3-му виданні універсального словника DUDEN подані як застарілі, мають у 7-му виданні цього ж словника позначку щодо вживання «піднесено». Представлені в 3-му виданні DUDEN як застарілі СП *Unaussprechliche, Einjähriges, Blauer* /= Polizist/ у 7-ме видання не увійшли взагалі.

Що стосується найменування німецьких поліцейських *der Blaue* (за кольором уніформи), яке з 1972 року почало витіснятися «неологізмом» *der Grüne*, можна припустити, що це слово має усі шанси знову повернутися в розмовну німецьку мову, оскільки з 2005 року запровад-

жено поступовий перехід федеральної поліції з болотисто-зеленої на нову, блакитну уніформу: «*So ganz haben die früheren Stadtpolizisten, genannt "die Blauen", den Verlust der blauen Uniformjacke und der grauen Hose nie verwunden*» /NN, 04.05.2000/.

Застарілі й застаріваючі СП вживаються обмежено, у більшості випадків з певною стилістичною настановою: для відтворення колориту минулої епохи й історичних реалій, для надання мові піднесено-урочистого або ж, навпаки, жартивливого чи іронічно-сатиричного звучання: «... *Der kleine Rudi machte nach dem "Einjährigen" (heute Realschulabschluss) eine Gärtner- und Kaufmannslehre, um den Betrieb übernehmen zu können*» /MM, 29.07.1995/; «*Heute beginnt das Gedenkjahr für Luthers Eheliebste Katharina von Bora*» /BM, 31.10.1998/; «*"Sag mal, Liebster", säuselt die Holde, "jetzt sind wir schon zehn Jahre verlobt. Meinst du nicht auch, dass wir endlich heiraten sollten?" – "Du hast recht, aber wer nimmt uns jetzt noch?"*» /HM, 25.11.2010/.

До історизмів слід віднести СП, що вийшли з активної лексики у зв'язку зі зникненням понять, предметів, явищ, які вони позначали:

1) СП з позначкою «раніше»: *der Einjährige; der/die Leibeigene, der/die Edle, der/die Alternative;*

2) СП з позначкою «історія» або ж з вказівкою на конкретну епоху (напр. «середньовіччя»: *der/die Freie* /= **rechtsfähige, mit politischen Rechten ausgestattete Person**;/; *der/die Unfreie* /= **jmd. aus dem Stande derer, die keine Rechtsfähigkeit u. keine politischen Rechte besitzen u. in der Verfügungsgewalt eines Herren stehen**;/; *der/die Hörige* /= **jmd, der einem Grund- od. Gutsherren hörig ist**;/; *der Reisige* /= **berittener Söldner**;/;

3) СП і композити з ними із зазначенням конкретного часового відрізка в новітній історії «особл. націонал-соціаліст», «др. світ. війна»: *der/die Beutedeutsche* /= **außerhalb der Grenzen des Deutschen Reiches lebende Person deutscher Herkunft mit ausländischer Staatsangehörigkeit, die durch die Eingliederung der eroberten Gebiete ins Deutsche Reich die deutsche Staatsbürgerschaft erhielt**;/; *der/die Volksdeutsche* /= **außerhalb Deutschlands und Österreichs lebende ethnische Deutsche (besonders in ost- und südosteuropäischen Ländern bis 1945)**;/; *der Freiwillige* /= **Angehöriger eines von der deutschen Wehrmacht besetzten Landes, der in der Wehrmacht Dienst tat**;/.

Вищеназвані СП є словами, які не обслуговують сучасні сфери життя, проте тісно пов'язані з історією німецького народу,

відбивають реалії його суспільного життя протягом минулих століть. Вони належать до пасивного словника й використовуються в мовленні, насамперед у художніх текстах для відтворення колориту епохи, події якої стали предметом зображення: «*Vom Innenhof marschierten sie ohne lange Begrüßungszeremonien zum Rittersaal. In der Südecke des Hofes drängten sich Knappen und Reisige vor der Waffenkammer. Einige ließen vom Schmied ihre Schwerter noch einmal schärfen*» /**Knodel: 69**/; «*Am Sonntag, 14. März 811, unterzeichnete Adalhart im Kloster St. Gallen eine Urkunde, mit der er seinen Besitz mit Haut und Haar dem Kloster schenkte: "Häuser, Gebäude, Leibeigene, Felder, Wiesen, Wälder, Wege, Wasser und Wasserflüsse"*» /**SGT, 03.12.2008**/.

У текстах, присвячених проблемам сучасності, насамперед у публіцистиці, СП-історизми використовуються як стилістичний засіб: «*Wir ernähren und bezahlen die Wasserköpfe, die eigentlich den Alten und Kranken helfen sollen. Wie im Mittelalter. Wir sind Leibeigene der Krankenkassen und werden ausgebeutet*» /**НМ, 30.01.2010**/.

Трапляється, що СП виходять з активного вжитку, а згодом, наповнені вже новим змістом, повертаються знову. Так сталося, приміром, з СП *der/die Ministeriale* (від лат. *ministeriales* (Pl.) /=*kaiserliche Beamte*/), яке початково мало значення 'Angehörige/r des Dienstadels im Mittelalter', а в сучасній німецькій мові набуло поширення як 'Angehörige/r eines Ministeriums'. Пор.: «*Da der Herzog möglicherweise nie persönlich vorbeischaute, verfügte der Ministeriale über viel Macht*» /**BZ, 13.06.2008**/ і «*Das hat der promovierte Ministeriale fein beobachtet, aber jetzt kommt's*» /**BZ, 20.03.2010**/.

До групи історизмів належать і відносно «юні» СП: *der Grüne, der Braune* і *der Blaue* (фамільярно вживані найменування купюр номіналом 20, 50 і 100 німецьких марок, відповідно). Універсальний словник DUDEN (7-е видання 2011 р.) їх більше не фіксує. Однак зникнення денотату в цьому випадку не свідчить про зникнення ЛО: *der Braune*, наприклад, продовжує своє існування, однак уже з новим значенням (купюра номіналом 50 євро): «*Anders als im Vorjahr, als "nur" zehn Mannschaften an den Start gingen, kämpfen diesmal ein Dutzend Fußballteams um den Sieg – und die entsprechend Prämien. 300 Euro für den Ersten, 200 Euro für den Zweiten und 100 Euro für den Drittplatzierten werden ausgeschüttet. Selbst der Vierte kann noch einen "Braunen" für die Mannschaftskasse einstreichen*» /**BZ, 27.12.2005**/.

Можна припустити, що згодом усі інші єврокупюри також отримають свої «кольорові» найменування.

Застарілим словам традиційно протиставляються неологізми, які слугують, з одного боку, для номінації нових понять і реалій, а з іншого, — для заміни попередніх найменувань новими. У художніх і публіцистичних текстах створюється багато нових слів, проте далеко не всі з них закріплюються в мові й стають загальноживаними. У словнику неологізмів німецької мови С. Лосканта зафіксовано лише 1 СП: *das Extreme*, що є найменуванням змагань із сноубордингу, які щорічно проводяться за екстремальних умов у важкодоступних районах Аляски /**Loskant: 57**/.

До окремої групи відносяться СП-терміни, СП-професіоналізми й СП-жаргонізми. Вони належать до лексики обмеженого користування, оскільки вживаються з метою детального членування дійсності у сфері спеціальних і професійних інтересів.

Поняття «термін» прийнято розуміти як «лексичну одиницю мови для спеціальних потреб» [2, 736]. Від інших ЛО термін відрізняється системністю, стислістю, однозначністю, високою інформативністю, відповідністю нормам мови, стилістичною нейтральністю, незалежністю від контексту. Все це стосується і СП, які в силу різних причин набули термінологічного статусу. Зокрема, найбільш продуктивно вони вживаються для термінологізації таких галузей знання, як антропология (*der/die Australide, der/die Australoide, der/die Europide, der/die Mongolide, der/die Mongoloide, der/die Negride, der/die Negroide*), зоологія (*Schädellose, Wirbellose, Zahnarme, Hundearartige*); математика (*die Veränderliche, die Gerade, die Waagerechte*); астрономія (*der Veränderliche*) тощо. Ці термінологічні СП є стилістично нейтральними моносемантичними ЛО, утвореними в результаті еліптичної субстантивації прикметника: *Hundearartige* ← *hundearartige Tiere*; *Veränderliche* ← *veränderliche Größe*; *Veränderlicher* ← *veränderlicher Stern*.

У сфері мови для спеціальних цілей лінгвісти виокремлюють також професіоналізми та професійні жаргонізми. На відміну від терміна, який є офіційним, прийнятим у відповідній сфері, професіоналізм є напівофіційним словом, що не є строгим, науковим позначенням поняття, тобто терміни й професіоналізми відрізняються протиставленням норми й узусу [2, 737].

До професіоналізмів відносяться СП (а також композити ІМЕННИК + СП), які використовуються в мові окремих професійних груп, а саме: спортсменів (*der/die A-Jugendliche, der/die Tabellenletzte, der/die Halblinke, der/die Halbrechte, der/die Internationale, die Linke, die Rechte*); політиків (*der/die Autonome, der/die Christsoziale, der/die Linksintellektuelle*,

der/die Linksradikele); правознавців (*der/die Sachverständige, der/die Schriftsachverständige, der/die Ehwilige, der/die Minderjdhrige*); служителів церкви (*der Weltgeistliche, der/die Religiose, das Allerheiligste, das Numinose*); податківців (*der/die Steuerpflichtige*); економістів (*der/die Scheinselbstständige*); медиків (*der/die Mikrocephale, der/die Schizoide, der/die Pädophile*); військовослужбовців (*der/die Fahnenflüchtige, der Standortälteste, der Revierkranke*). З-поміж перелічених вище термінологічних і професійних ЛО окремо можна вказати на такі, що є продуктами субстантивзації прикметників іншомовного походження: *der/die Negroide, der/die Schizoide, der/die Internationale, der/die Religiose, das Numinose, der/die Mikrocephale, der/die Pädophile* та деякі інші.

Окрім літературної загальноживаної лексики в мові представників певних професійних або інших груп, об'єднаних спільним родом занять чи інтересами, використовуються жаргонізми. На думку О.О. Селіванової, професійна лексика лише тоді стає елементом жаргону, коли вона денотативно є еквівалентом кодифікованих професіоналізмів, але має конотативну забарвленість [2, 169].

Універсальний словник DUDEN фіксує СП, які є спортивними жаргонізмами (*der/die Unparteiische /= Schiedsrichter/in/; der/die Neutrale /= Schiedsrichter/in/; das Allerheiligste /= Tor/*); мисливськими жаргонізмами (*der Krumme /= (жарт.) Feldhase/; die Neue /= Neuschnee/*); медичними жаргонізмами (*die Innere /= innere Abteilung, Station/*) або ж без вказівки на певну соціальну групу (*der Zivile /= Polizeibeamter in Zivil/; der/die Lebenslängliche /= jemand, der eine lebenslängliche Freiheitsstrafe verbüßt/*).

Живання таких ЛО в текстах має на меті правдиве відтворення умов життя й побуту представників певного професійного середовища, увиразнення їхнього мовлення: «*Durch meinen Zivildienst habe ich dann Kontakt zum Krankenhaus bekommen, wo ich von 1995 bis 1998 meine zweite Ausbildung gemacht habe. Seitdem bin ich mit rund 20 Kollegen auf der Inneren tätig*», erzählt Weber» /RZ, 22.08.2006/.

Опрацювання інтернет-ресурсів дозволило виявити ряд інших СП-жаргонізмів: солдатські СП-жаргонізми: *Bucklige* /= Rekruten der NVA, die von der Last der vielen Tagen förmlich erdrückt werden/; *der Bunte* /= jmd, der frisch von der Fähnrichschule ist/; *die Förmliche* /= förmliche Anerkennung/; *Picklige* /= Offiziere/ (СП утворився від жаргонізму *Pickel* 'прищі' /= Schultersterne der Offiziere/; *die Roten* /= Feinde/ (<http://de.wiktionary.org/wiki/Verzeichnis>

:Soldatensprache); *der Glatte* /= (зневажл.) Soldat im ersten Quartal seines Wehrdienstes (bezogen auf die Nacktheit der Schulterclaffen)/; *der Neue* /= (зневажл.) Begriff für Soldaten im ersten Quartal ihrer Dienstzeit/ (<http://www.unmoralische.de/bundeswehr.htm>); поліцейські СП-жаргонізми: *der Alte* /= Chef / Leiter einer Abteilung/ (http://de.wiktionary.org/wiki/Verzeichnis:_Polizeijargon); СП-жаргонізми моряків: *der Große* /= der erste Steuermann/ (http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_seem%C3%A4nnischerFachw%C3%B6rter); СП-жаргонізми у мові підлітків: *der Alte* /= Anrede für einen Freund; Vater; älterer Mann/; *hey, Alter, alles klar?*; *Süße* /= Anrede für ein Mädchen / (<http://web.archive.org/web/20071012231722/http://www.geduisburgsued.de/elementaries/projekte>); СП-жаргонізми у мові наркоманів: *das Braune* /= Haschisch/; *das Grüne* /= Marihuana/; *das Schnelle* /= Amphetamin/ (<http://de.wikipedia.org/wiki/Drogen-Glossar>). Вищезазначені СП відносяться до експресивно забарвленої лексики, синонімічної ЛО загального вжитку. Вони здебільшого характеризуються стилістичною зниженістю, іронічно-жартівливою чи вульгарною конотативною забарвленістю.

СП, які є об'єктом наукової рефлексії даної статті, не належать до основного лексичного складу сучасної німецької мови, проте більшою частиною є зрозумілі пересічним мовцям, а їхнє використання в художніх і публіцистичних текстах слугує засобом для точного відтворення територіальних й історичних реалій і понять, окреслення певного соціально-професійного середовища.

Перспективи подальшої роботи полягають у дослідженні комунікативно-функціональних особливостей СП на мікро- і макротекстовому рівнях.

Література

1. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache : [навч. посібник] / Олександр Дмитрович Огуй. — Вінниця : Нова книга, 2003. — 416 с. — ISBN 966-7890-49-X.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2010. — 844 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / [Hg.: Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion]. — 3., neu bearb. und erw. Aufl. — Mannheim [u. a.] : Dudenverl., 1996. — 1816 S. — ISBN 3-411-05503-0.
2. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / [Hg.: Dudenredaktion]. — 7., überarb. und erw. Aufl. — Mannheim [u. a.] : Dudenverl., 2011. — 2112 S. — ISBN 978-3-411-05507-4.
3. Knodel S. Adelheid von Lare / Simone Knodel. — Furtz : Amicus, 2004. — 355 S. — ISBN 978-3-935660-31-0.
4. Loskant S. Das neue Trendwörter-Lexikon. Das Buch der neuen Wörter / Sebastian Loskant. — Gutersloh : Bertelsmann Lexikon, 1998. — 192 S. — ISBN 3-577-10464-3.

5. Mackensen L. Deutsches Wörterbuch / Lutz Mackensen. — 6. Aufl. — Emmering : R. Obst, 1980. — 1064 S.

6. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / [Hg.: R. Wahrig-Burfeind]. — Göttersloh [u. a.] : Wissen Media, 2002. — 1451 S. — ISBN 3-577-10079-6.

Періодичні видання

BM : Berliner Morgenpost, 31.10.1998.

BZ : Braunschweiger Zeitung, 27.12.2005, 13.06.2008, 07.05.2009, 20.03.2010.

Die Presse, 30.07.1993.

HM : Hamburger Morgenpost, 30.01.2010, 25.11.2010.

MM : Mannheimer Morgen, 29.07.1995, 18.09.2010.

NKZ : Neue Kronen-Zeitung, 25.03.1999.

NN : Nürnberger Nachrichten, 04.05.2000.

RZ : Rhein-Zeitung, 22.08.2006.

SGT : St. Galler Tagblatt, 03.12.2008.

TT : Tiroler Tageszeitung 13.11.1999.

Кинах Л.С. Функционально-семантические особенности субстантивированных прилагательных современного немецкого языка. — Статья

Аннотация. В статье рассматриваются функционально-семантические особенности субстантивированных прилагательных современного немецкого языка, использование которых ограничено некоторыми хронологическими и территориальными границами или же некоторыми общественными группами.

Ключевые слова: субстантивированное прилагательное, архаизм, историзм, термин, профессионализм, жаргонизм.

Kinakh L. Functional and Semantic Peculiarities of the Substantivized Adjectives in Modern German. — Article

Summary. The article deals with the functional and semantic peculiarities of the substantivized adjectives in modern German, the usage of which is restricted by some chronological and territorial limits or some society groups.

Key words: substantivized adjective, archaism, historical word, term, professional word, jargonism.

*Кривенок Ю.С.,
(м. Івано-Франківськ)*

КОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АРХІТЕКТОНІКИ АВТОРСЬКОЇ ПЕРЕДМОВИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної лінгвістики — когнітивній інтерпретації архітекtonіки авторської передмови. Доведено, що композиційна структура передмови характеризується зв'язністю та цілісністю. Обґрунтовано залежність ефективності донесення автором власної інтенції до читача від структури передмови.

Ключові слова: архітекtonіка, композиція, зв'язність, цілісність, завершеність, адресант, адресат, інтенції.

Композиція художнього тексту — «взаємна співвіднесеність та розміщення одиниць зображуваного та художньо-мовленнєвих засобів» [3, стор. 62]. Саме композиція передмови сприяє цілісності та завершеності передмови як одного із паратекстуальних елементів. До композиції ж, окрім системи персонажів та мотивів, належить й архітекtonіка тексту (зовнішня композиція), його послідовний та системний поділ на частини.

Актуальність дослідження проблеми когнітивної інтерпретації елементів архітекtonіки передмови зумовлена тим, що по-перше, комплексний аналіз авторської передмови як медіальної ланки між адресантом і адресатом не можливий без дослідження її складових частин та по-друге, структура передмови відіграє важливу роль у процесі побудови успішного діалогу між автором та читачем. Однак якщо проблеми архітекtonіки та композиції тексту знайшли своє відображення в працях багатьох вчених (Ю. Лотман, М. Бахтін, В. Жирмунський та ін.), то питання когнітивної інтерпретації архітекtonіки авторської передмови є недостатньо розкриті на сьогодні.

Об'єктом наукової розвідки є авторські передмови як паратекстуальні елементи художніх творів.

Предметом дослідження послужили особливості архітекtonіки авторських передмов як паратекстуальних елементів.

Мета дослідження — встановити основні особливості архітекtonіки авторської передмови як комунікативної одиниці та довести те, що композиційна структура передмови відіграє важливу роль в комунікації автора з читачем. Зазначена мета визначає такі завдання:

- встановити основні особливості архітекtonіки авторської передмови як комунікативної одиниці;

- виділити механізми впливу адресанта на адресата та способи реалізації його інтенцій через особливості архітекtonіки передмови;

- обґрунтувати взаємозв'язок між структурними елементами авторської передмови та проаналізувати їхню роль у взаємодії з читачем.

У розвідці застосовано методи аналізу, синтезу та компаративний метод (при порівнянні елементів передмови).

Композиційна структура кожної текстової одиниці характеризується цілісністю та зв'язністю. Змістова (вертикальна) зв'язність частин тексту обумовлюється наявністю в ньому п'яти глобальних категорій. До них відносять: учасників комунікативного акта, учасників подій, ситуацій; самі події, процеси, факти; час; художній простір; оцінку [1, стор. 8].

Водночас авторські передмови також вирізняються і своєю метатекстуальністю (транстекстуальний зв'язок, що об'єднує коментар із текстом, який він коментує). Метатекстовість, сприйняття якої відбувається на рівні підсвідомості реципієнта, відіграє важливу роль у тих очікуваннях, з якими читач перейде до прочитання власне тексту, прийнявши вступний коментар до нього, а саме передмову як базову модель для декодування повідомлення основного тексту. «Поява передмови та післямови <...> виконує саме функцію замикання фрейму метатексту та забезпечує єдність основи» [2, стор. 9]. Автор передмови завжди звертається до читача, що й зумовлює та детермінує структуру тексту передмови. У передмові звичайно присутній чітко акцентований момент, метою якого є привернення уваги читача.

З одного боку, передмова повинна бути архетиповою у вигляді сукупності формальних уявлень про композицію, а з іншого — нести в собі девіантний елемент, який би відрізняв конкретний зразок від інших у низці на нього схожих. У межах структури передмови немає формально-обов'язкового елемента, який би окреслював межі та вказував на визначену композицію, адже твір може й не містити передмови взагалі, якщо на те воля автора. З іншого боку, передмова — це мініатюрний

вияв власне твору, і саме тому вона зберігає з ним зв'язок, сюжетно, композиційно чи жанрово, а також завдяки конкретному набору лексичних маркерів, які імпліцитно та експліцитно корелюють, відтворюючи індивідуальний стиль автора.

Основною прагматичною метою вступної частини є привернення уваги читача за допомогою привідкриття завіси до твору та окреслення того, чому присвячена оповідь: *“Our subject leads us to talk of deadly feuds, and we must begin with one still more ancient than that to which our story relates. During the reign of James IV., a great feud between the powerful families of Drummond and Murray divided Perthshire” (Walter Scott Introduction to “A Legend of Montrose”).*

На початку передмови автори часто вказують часові рамки, в які був створений твір, або кілька часу це зайняло в автора, чи скільки часу минуло з часу написання книги, скеровуючи та вказуючи читачеві на ті емоції, які в автора викликає його творіння чи до погляду на твір з точки зору складності його створення та зусиль, які вимагає така робота: *It is nearly eight years since this book was first published. I present it, unaltered, in the Cheap Edition; and such of my opinions as it expresses, are quite unaltered too (Charles Dickens American Notes Preface to the First Cheap Edition of “American Notes”).*

В основній частині висувається припущення, яке пізніше буде спростоване чи підтвержене вже текстом твору: *“No artist is ever morbid. The artist can express everything” (13, 19).*

Також часто саме в основній частині автор стверджує фіктивність чи істинність своїх розвідок, виробляючи у адресата попереднє ставлення до твору як заснованого на реальних фактах чи викликаного виключно уявою автора: *It may be said, in general, that most of the incidents introduced in the following tale are fictitious, and that reality, where it exists, is only retained in the characters of the piece (Sir Walter Scott The Talisman Introduction).*

Тут таки автор також і описує цільову аудиторію, на яку розрахована книга, виокремлюючи коло потенційних читачів: *The target audience for God's Debris is people who enjoy having their brains spun around inside their skulls (Scott Adams God's Debris A Thought Experiment Introduction).*

У заключній частині автор підводить підсумки, висловлює свої побажання, зізнання чи подяки: *The author ventures to take this opportunity to thank his readers for the kind reception they have accorded to the successive editions of this tale during the last twelve years (H. Rider Haggard King Solomon's Mines Author's Note).*

Особливість авторської передмови — це присутність особливих рамкових елементів, які здебільшого позначають кінець передмови та служать своєрідним «містком» між читачем та автором, а саме: **With this brief introduction to his subject, then, the author commits his book to the reader (James Fenimore Cooper Preface to The Last of the Mohicans).**

Архітектоніка тексту репрезентує взаємозв'язок між змістом та елементами структури, гармонійне використання елементів і засобів побудови твору. Кожен елемент структури має свою роль та свої завдання, так, однією з ключових функцій передмови є не лише підштовхнути читача до правильного, окресленого автором прочитання твору, а й окреслити коло потенційних читачів та дати зрозуміти іншим, що творіння автора розраховане не на всіх, адже кожна із структурно-композиційних частин тексту виконує свою функцію, містить конкретну авторську інтенцію та передає прагматичну установку, закладену адресантом. Так у авторській передмові до роману «Радощі і прикрощі знаменитої Молль Флендерс» Даниель Дефо виголошує таку настанову: *“But as this work is chiefly recommended to those who know how to read it, and how to make the good uses of it which the story all along recommends to them...” (6, 2).*

Цілісність тексту передмови додається до архітектоніки цього текстового відрізка, адже цілісність — це вертикальна категорія, за допомогою якої формується логічна та зв'язна структура тексту. Безперечно, імплементація такого зв'язку неможлива без певних лексичних маркерів. Так, наприклад, лексичний маркер — дієслово **to make (smb do smth)** вживається тричі в одному реченні, окреслюючи для читача три аспекти завдання, яке поставив перед собою Джозеф Конрад в романі «Негр з «Нарциса»»: *“My task which I am trying to achieve is, by the power of the written word to make you hear, to make you feel — it is, before all, to make you see. That — and no more, and it is everything. If I succeed, you shall find there according to your deserts: encouragement, consolation, fear, charm — all you demand — and, perhaps, also that glimpse of truth for which you have forgotten to ask.”*

Концептуально важливим елементом передмови є архетипні чи нестандартні ситуації, які творять концептуальні центри передмови. У випадку передмови це, в основному, — експозиційні моменти, але в рідкісних випадках і зав'язки (хоча зав'язки все ж характерні для власне твору чи епілогу, післямови). Прикладом такого експозиційного моменту може служити уривок з передмови до роману «Кінець дитинства» Артура Кларка, де можемо

спостерігати експозицію типової ситуації «земляни – прибульці»: *“This was the moment when history held its breath, and the present sheared asunder from the past as an iceberg splits from its frozen, parent cliffs, and goes sailing out to sea in lonely pride. All that the past ages had achieved was as nothing now: only one thought echoed and re-echoed through Reinhold’s brain: The human race was no longer alone.”*

Опозиція *минуле – теперішнє* в свою чергу служить темпоральній організації структури передмови. Так у вступі до роману «Персеполіс» Маржен Сатрапі з короткого огляду історії Ірану з початку його існування плавно переходить до подій двадцятого століття, які мали вирішальне значення у ставленні світової спільноти до цієї країни. Водночас, завершуючи свій вступ, письменниця виголошує своєрідний заклик, таким чином ніби намагаючись дати вказівку вже на майбутнє для свого народу: *“One can forgive but one should never forget”* (10, 2).

Важливо тут звернути увагу на такі елементи передмови як заголовок, початок та кінець (можливо, якщо присутній, то й епіграф). З їх допомогою автор підкреслює важливі для себе моменти, скеровує читача у певному напрямку знайомлення з текстом, адже часто саме завдяки передмові відбувається налагодження контакту між автором та читачем. Безперечно, найзначимішими з таких сильних позицій у наведеній передмові до роману «Портрет Доріана Грея» є початок: *“The artist is the creator of beautiful things”* (13, 18) та кінець: *“All art is quite useless”* (13, 19), парадоксальні твердження, які одночасно суперечать одне одному та просто доповнюють одне одного, створюючи ілюзію внутрішньої боротьби митця, метою якого є творення прекрасного, що врешті-решт є просто марним та непотрібним.

Передмова, в сукупності з іншими паратекстуальними елементами, служить організаційним елементом, який надає книзі завершеності, єдності, акцентує на постійній присутності в кожному слові та абзаці і, безперечно, цим самим створює непомітний зв'язок між автором та читачем, на рівні підсвідомості, показуючи орієнтацію адресанта на наперед визначеного адресата: *Enjoy... and why not read this aloud, with a friend? If nothing else, it will shorten the time until the next installment appears on your newsstand or in your local bookstore (Stephen King Foreword: A Letter to The Green Mile).*

У той час як власне текст є статичним, передмова – організована динамічно, оскільки вона залучає не лише розповідь про всі стадії творення власне твору, але також і огляд усього твору загалом. Вона також наголошує на розвиткові

творчого процесу автора, від зародження ідеї до її відтворення на сторінках роману. Саме тому передмови часто написані у формі короткого огляду подальшої оповіді. Структура ж самої передмови рідко коли чітко окреслена, проте вона характеризується однією специфічною ознакою – редуцією, властивою цьому жанру.

Водночас саме у передмові автор розгортає структуру власне твору, виділяючи основні моменти та причини їх створення, а також вказує на те, як читачеві було би зручніше читати книгу, тобто дає рекомендації в дуже стислій формі, яка є особливістю передмови: *To empathize their polarity, I structured the novel so that a scene from Rambo’s perspective would be followed by one from Teasle’s, the subsequent scene from Rambo’s, the next scene again from Teasle’s. That tactic, I hoped, would make the reader identify with each character and at the same time feel ambivalent about them (David Morrell Introduction to First blood).*

Отже, робимо *висновки*, що ефективність донесення автором власної інтенції до читача до суттєвої міри залежить від структури передмови, а особливості архітекτονіки авторської передмови відіграють важливу роль у інтеракції між автором та читачем вже на стадії ознайомлення з твором, тобто при читанні паратекстуальних елементів, які служать своєрідним декодувальним механізмом для розуміння власне тексту.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у системному аналізі особливостей архітекτονіки інших паратекстуальних елементів, а саме назви, епіграфа, приміток, післямови, та їх комунікативно-прагматичного потенціалу.

Література

1. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / Аза Феодосиевна Папина. — М.: Едиториал УРСС, 2010. — 368 с.
2. Пивоварова Е. Л. Поэтика цикла рассказов У. С. Моэма «Трепет листа: маленькие истории островов Южного моря» [Электронный ресурс]: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» (литература стран германской и романской языковых семей) / Елена Леонидовна Пивоварова. — Воронеж, 2008. — 20 с.
3. Хализев В.Е. Теория литературы / Валентин Евгеньевич Хализев. — М.: «Высшая школа», 1999. — 139 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Scott Adams. God’s Debris: A Thought Experiment [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
2. Arthur C. Clarke. Childhood’s End [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
3. Joseph Conrad. The Nigger of the “Narcissus” [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/17731/pg17731.txt>

4. James Fenimore Cooper. The Last of the Mohicans [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
5. Charles Dickens. American Notes [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
6. Daniel Defoe. The Fortunes and Misfortunes of the Famous Moll Flanders. — London: Penguin Popular Classics. — 1994. — 384 p.
7. H. Rider Haggard. King Solomon's Mines [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://www.gutenberg.org/files/2166/2166-8.txt>
8. Stephen King. The Green Mile [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
9. David Morell. First Blood [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
10. Marjane Satrapi. Persepolis. — New York: Pantheon Books. — 2003. — 154 p.
11. Walter Scott. A Legend of Montrose [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/1461/pg1461.txt>
12. Walter Scott. The Talisman [Електронний ресурс]. — Режим доступу до кн.: <http://artifact.lib.ru>
13. Oscar Wilde. The Picture of Dorian Gray. — BiblioBazaar, LLC. — 2008. — 242 p.

Кривенок Ю.С. Когнитивная интерпретация архитектоники авторского предисловия (на материале англоязычных художественных произведений). — Стаття

Аннотация. В статье исследуется актуальная проблема современной лингвистики — когнитивная интерпретация архитектоники авторского предисловия. Доказано, что композиционная структура предисловия характеризуется связностью и целостностью. Установлено зависимость эффективности донесения автором собственной интенции к читателю от структуры предисловия.

Ключевые слова: архитекtonика, композиция, связность, целостность, завершенность, адресант, адресат, интенции.

Kryvenok Yu. Cognitive Interpretation of the Architectonics of Authorial Preface. — Article

Summary. The article is focused on the burning problem of contemporary linguistics — cognitive interpretation of architectonics of an authorial preface. It has been proved that the compositional structure of preface is characterized by coherence and cohesion. It is shown that the effectiveness of the author's sharing his own intention with the reader depends to a considerable extent on the structure of a preface.

Key words: architectonics, composition, coherence, cohesion, completeness, sender, addressee, intentions.

О РАЗВИТИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКИЙ И СРЕДНЕАНГЛИЙСКИЙ ПЕРИОДЫ (700-1400 гг.)

Аннотация. В статье рассматриваются накопления в словарном составе английского языка от периода английской народности до периода английской нации с целью выявления профессиональных словоупотреблений.

Ключевые слова: староанглийский, средневековый, словарный запас, правительство, религиозная и военная терминология, термины по ремеслу.

В истории английского языка четко различаются несколько периодов развития:

Древнеанглийский период (Old English, 5th-11th cent) — это период складывающейся английской народности (до 1100 г.)

Среднеанглийский период (Middle English, 11th-15th cent.) — период языка сложившейся английской народности, постепенно перерастающей в нацию (1100 — 1500 гг.).

Новый период (New English, 15th century till nowadays), который подразделяется на два периода: ранненовоанглийский (Early New English) — период становления норм национального языка и б) поздненовоанглийский (Late New English) — период сложившихся норм английского национального языка (1500 до настоящего времени).

Так проведена периодизация развития английского языка в основных источниках [1, 24; 2,38; 3, 36; 4,18-19].

В других источниках [5; 6; 7; 8; 9] периодизация истории английского языка представлена более терминологично, с большим количеством дат:

Все исследованные источники подтверждают, что национальный язык, также как и нация является исторической категорией, возникающей вместе с образованием нации. Он развивается на основе своего основного словарного состава и грамматического строя, которые присущи народности в эпоху централизации государства. Язык народности, в основном, представлен в устной разговорной форме, в то время, как все остальные важные функции общения — административные, письменные — осуществляются, как правило, другим языком (например, языком завоевателей и главной религии).

В Англии, в раннесредневековый период, при почти сложившемся языке народности функцию административно-письменного общения выполнял французский язык в его англо-нормандском варианте, на котором составлялись государственные и частные документы и латинский язык, ставший языком науки и религии.

Язык складывающейся «английской народности» был очень далек от однородности составляющих его диалектов. Как известно, в древнеанглийском языке существовало три основных диалекта: the Northumbrian dialect, the Mercian dialect, the Wessex dialect. Два первых были диалектами англов, последний — диалектом саксов. В Кенте, на основе племенного диалекта ютов сложился Кентский диалект (the Kentish dialect). Диалекты отличались по своему звуковому, грамматическому и словарному составу, однако, не лишены были тех общих языковых черт, которые позволяют

I	Early Old English (also: Pre-written OE)	circa 450 – c. 700	OLD ENGLISH
II	OE (also: Written OE)	c. 700-1066	
III	Early ME	1066 – c. 1350	MIDDLE ENGLISH
IV	ME (also: Classical ME)	c. 1350 - 1475	
V	Early NE	1476 – c. 1660	EARLY NEW ENGLISH
VI	Normalization Period (also: Age of Correctness, Neo-Classical period)	c. 1660-c. 1800	NEW ENGLISH (also: MODERN ENGLISH)
VII	Late NE, Mod E (including Present-day English)	c. 1800 ... since 1945 ...	

считать их частью единого языка - *Enȝlisc*, служившего средством общения всех членов английской народности «*Anȝelcynn*» [1, с.31]. Письменные памятники VIII-IX века открывают, что *Englisc*, как его все называли, появился к тому времени как независимый язык.

Лексический состав древнеанглийского языка был неоднородным по стилистической значимости слов и их употребления в речи.

В нем можно выделить три основные группы.

1) Слова обычные, стилистически нейтральные: *dæz* день, *hūs* дом, *stān* камень, *mān* человек, мужчина, *soꝝ* печаль и т.д.

2) Слова торжественного стиля и поэтические слова: *fīras* люди, мужи, *zīma* мужчина, муж — воин, *mæse* меч, *hild* бой и т.д.

3) Слова, которые могут быть названы «учеными», не употребительные в повседневной речи нередко прямые заимствования из латинского: д.а. *fērs* из лат. *versus* стих; д.а. *cīrcul* из лат. *circulus* круг; д.а. *mazīster* из лат. *magister* наставник, начальник и т.д.

Древнеанглийская лексика известна не во всем ее объеме. Например, развитие кораблестроения в период, к которому относится написание древнеанглийских памятников «заставляет» предположить, что словарный состав древнеанглийского языка включал в себя обширную профессиональную терминологию, охватывающую эту область. Однако, об этой части словарного состава древнеанглийского языка нам почти ничего не известно [4, с. 156]. Также существует предположение о наличии словоупотреблений в области различных ремесел, выделки доспехов, ведения войны и т.д. [4, с. 171].

Естественное географическое отдаление Англии от континента стало благоприятным фактором для дальнейшего развития тех языковых особенностей, которые уже отличали английский от «родительского» германского языка. Однако, главным диалектом английского языка был уэссекский (*Wessex*), так как большинство древнеанглийских письменных памятников были написаны на этом диалекте. Но уже король Алфред Уэссекский (*Alfred the Great*, came to the throne in 871) сам перевел с латыни на англо-саксонский много книг и приказал составить первую историческую книгу — *The Anglo-Saxon Chronicle*, которая была продолжена еще на 200 лет после его смерти.

В отличие от языка народности национальный язык имеет и разговорную и книжно-письменную формы, проникая во все сферы хозяйственной и культурной жизни страны. «Потребность создания единого национального языка возникает именно в период образования нации, когда развивается интенсивный обмен между различными этнически

отдаленными районами одной и той же языковой территории в связи с происходившей экономической концентрацией и образованием единого внутреннего рынка» [1, с. 188].

В среднеанглийский период создались предпосылки для образования национального английского языка. В XIV веке существовали три основные группы диалектов — северные, центральные и южные диалекты. Границей между северными и центральными была река *Humber*; граница между центральными и южными проходила приблизительно по Темзе. Эти диалекты отличались между собой существенными фонетическими и морфологическими особенностями. Кроме того, существовали также юго-западный, центрально-западный, восточный, Лондонский и Шотландский диалекты.

Особое место среди диалектов занимает диалект города Лондона, который был расположен по обоим берегам реки Темзы и после Норманнского завоевания стал столицей Англии. Во второй половине XIV столетия Лондонский диалект представлял собой смесь южного и юго-восточного диалектов [4, с.161].

Первым официальным документом на лондонском диалекте считается воззвание короля Генриха III (1258г.) Особенностью языка этого документа является наличие как форм южных диалектов (окончание множественного числа настоящего времени — *eth*, множественное число глагола быть — *bēor*, глагольный суффикс *-i-* из древнеанглийского *ze*), так и форм восточно-центральных диалектов (окончание множественного числа настоящего времени — *en*, суффикс инфинитива *-e n* [1, с.117].

Постепенно Лондон превращался в центр, из которого исходили официальные документы, общавшие населению решения короля, парламента, правительства. Лондонский диалект получил широкое распространение благодаря переводу Библии на английский язык Джоном Уиклифом (*John Wyclif*, 1324-1384). Свое дальнейшее литературное оформление Лондонский диалект получает в произведениях выдающегося писателя (поэта) раннего английского Возрождения Джеффри Чосера (1340-1400) и других поэтов.

Большое значение для распространения Лондонского диалекта и превращения его в национальный язык имел переход в 1439 г. школьного преподавания с французского языка на английский.

Словарный состав английского языка среднего периода отражал появление в стране целого ряда новых видов хозяйственной, политической, административной деятельности и увеличивался количественно. Особенно многочисленными были французские заимствования. Слова французского

происхождения вошли во все сферы жизни, контролируемые норманнами.

Government, court, jurisdiction:

aquiten (acquit; not guilty) 1200-50
 attourne (attorney) 1250 – 1300
 baillif (bailiff – помощник шерифа) 1250 – 1300
 condempnen (condemn- осужденный, приговоренный)
 dongeoun (dungeon – prison) 1250 – 1300
 gaiole, jaile (gaol, jail – prison) 1225 – 75
 gouvernement (government) 1350 – 1400
 jude (judge) 1175 – 1225
 justice (justice – справедливость) 1150 – 1200 и т.д.

Religious terminology:

babtize (baptize – крестить) 1250 – 1300
 bull / bulla (bull – официальный указ Папы Римского)
 clergie (clergy – церковники) 1175 – 1225
 confession (confession – вероисповедание; исповедь) 1350 – 1400
 converten (convert – обратить в Христианство)
 frere (friar – монах) 1250 – 1300 и т.д.

Особый интерес для данного исследования представляют терминологические группы, связанные с профессиями.

Военная терминология – один из слоев средневекового словарного состава, в котором преобладают французские элементы.

Military terminology:

armmee (army) 1350 – 1400
 bataille (battle) 1250 – 1300
 capitain (captain) 1325 – 1375
 generale (general) 1250 – 1300
 lieutenant (lieutenant) 1325 – 1375
 maille – mail (кольчуга) 1250 – 1300
 sergant (sergeant) 1150 – 1200
 retret (retreat) 1300 – 1350
 sege (siege – осада) 1175 – 1225
 victorie (victory) 1275 – 1325
 werve (war) before 1150

Эти слова стали единственными номинациями для данных понятий, а английские слова, даже если они и существовали в древнеанглийском языке – безвозвратно утрачены. Отмечается, что военная терминология была хорошо развита во всех германских языках [5, с. 148], однако, после Норманнского завоевания французские слова заменили их полностью, так как армия формировалась французскими властями.

Вместе с тем нужно заметить, что значительная часть словарного состава была общей для английского языка и скандинавских диалектов. Среди заимствованных скандинавских слов известны: lagu (н.а. law – закон), wrang (н.а. wrong

– несправедливость), а также военные термины: fylcian – строить войска, lip – флот, но они не удержались в языке и были в свою очередь вытеснены французскими словами [4, с.164].

После завоевания Англии норманны много строили, и в обиходе появилась группа лексики, обозначающая **виды строений:**

chamber (chamber) 1175 – 1225
 chapele (chapel) 1175-1225
 columne (column) 1400-50
 maner (manor – поместье) 1250-1300
 mansion (mansion – помещичий дом) 1325-75
 palace (palace) 1200-50 и т.д.

Французскими заимствованиями являются и названия **городских ремесел.**

Town crafts:

apothecary (chemist – аптекарь) 1325-75
 barbour (barber – брадобрей) 1275-1325
 bocher (butcher) 1250-1300
 carpenter (carpenter) 1275-1325
 joinour (joiner – столяр) 1350-1400
 marchand (merchant) 1250-1300
 { peyntour (painter – маляр, живописец) 1300-50
 peintre
 taillour (tailor – портной) 1250-1300
 taverner (owner of a tavern) 1300-50

Для обозначения **сельских ремесел** используются всё же слова англо-саксонского происхождения: miller - мельник, shoemaker - сапожник, shepherd - пастух, smith - кузнец.

Также из французского вошли в английский язык понятия из области **искусства**: art, colour, figure, image, ornament – украшение; **развлечений и пиршества**: plesir (pleasure), leysir (leisure), ese – довольство (н.а. ease), feste – празднество (н.а. feast); **обучения в школе**: lessocen (lesson, 1175-1225), penne (pen, 1250-1300), pensil (pencil, 1225-75), pupil (pupil, 1350-1400).

Таким образом, мы коротко охарактеризовали развитие английского языка и предшествующих ему диалектов с 700 г. (ОЕ) до 1400 г. (Classical Middle English) с целью отбора тех словарных групп, которые формировали названия профессий социального характера и могли бы рассматриваться как словоупотребления профессиональных диалектов. Как показал исследованный материал, в описанный период мы можем говорить только об и «истоках» понятия «профессиональный диалект». Формирования таких слоев словарного состава возможны в дальнейшие периоды с появлением языковой нормы и языковых стандартов.

Литература

1. Аракин В.Д. История английского языка. — М.: ФИЗМАТЛИТ, 2001. — С. 23-35; 112-117; 188-194.
2. Morton A.L. A People's History of England. — N.Y., 1968.
3. Wyld H.C. A History of Modern Colloquial English. — Oxford, 1936.
4. Ильиш Б.А. История английского языка. — М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. — С. 38-44; 146-171; 254-268.
5. Резник Р.В., Сорокина Т.А., Резник И.В. История английского языка. — М.: ФЛИНТА: Наука, 2001. — С. 33-43; 48-56; 64-68.
6. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. — М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1955. — С. 22-32; 155-206.
7. Верба Л.Г. Історія англійської мови. — Вінниця: Нова книга, 2006. — С. 18-22; 102-110; 152-163.
8. Расторгуева Т.А. История английского языка. — М.: Астрель: АСТ, 2005. — С. 49-55; 154-181.
9. Baugh A., Cable Th. A History of the English language. — N.Y., 1978.
10. Mosse F.A. A Handbook of Middle English. — Baltimore, 1952.
11. Strang B.A. History of English. — London, 1974.

Лушпаєва Н. М. Про розвиток англійської мови в давньоанглійський і середньоанглійський періоди (700-1400 рр.) — Стаття

Анотація. У статті розглядаються накопичення в словниковому складі англійської мови від періоду англійської народності до періоду англійської нації з метою виявлення професійних слововживань.

Ключові слова: Давньоанглійський, середньовічний, словниковий запас, уряд, релігійна та військова термінологія, терміни з ремесел.

Lushpayeva N. On development of the English language in Old English and Middle English periods within the limits of 700 to 1400 A.D. — Article

Summary. The article deals with the scope of vocabulary accumulated in English within the period of 700-1400 AD with the purpose of singling out professional vocabulary usage.

Key words: Old English, Middle English, vocabulary accumulation, government, religious and military terminology, craft terms.

*Мартынюк О.А.,
(г. Одесса)*

О КОММУНИКАТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ ТЕКСТОВ ПО БЕСТРАНШЕЙНОЙ ТЕМАТИКЕ

Аннотация. Статья рассматривает языковые средства побудительной модальности, использованные в текстах по бестраншейным технологиям, выявляет производимое ими имплицитное воздействие на адресата.

Ключевые слова: модальность, побудительная модальность, научно-технический текст, реклама.

Определение модальности в лингвистике далеко от однозначности, однако независимо от того, рассматривается ли модальность как грамматико-семантическая, функционально-семантическая или понятийная категория, исследователи традиционно выделяют два основных вида модальности: объективную и субъективную. В то время как объективную модальность связывают с характером отражения внеязыковой действительности, субъективная модальность понимается как выражение субъективного авторского отношения к самому высказыванию.

Усиление роли человеческого фактора в современной лингвистике позволяет расширить границы содержания понятия модальность за счет использования коммуникативного подхода к анализу текста, который, обладая неким коммуникативным потенциалом, не ограничен выражением значений объективной и субъективной модальностей, но и имеет определенную направленность на адресата в зависимости от конкретной коммуникативной цели.

В качестве предмета исследования был выбран научно-технический стиль, основной функцией которого принято считать информативность. Этот стиль традиционно считают наименее отягощенным такими характеристиками как эмоциональность и экспрессивность. В тех случаях, когда экспрессивность научно-технического текста не исключается, исследователи отмечают ее специфичность, ограничивая ее проявление выражением количественной экспрессивности и указанием важности излагаемого (логическое подчеркивание). В основу настоящего исследования легла гипотеза, в соответствии с которой предметная область научно-технического текста накладывает отпечаток не только на специфичность традиционно приписываемых данному стилю характеристик, но и в отдельных случаях может определять его коммуникативную модальность.

Использованные для анализа материалы тематически связаны с бестраншейными (No-Dig) технологиями, которые в условиях уплотненной городской застройки, существующей инфраструктуры инженерных коммуникаций, наличия исторических памятников, объектов культуры важную роль в строительстве новых подземных коммуникаций, а также при реконструкции и ремонте изношенных инженерных сетей. Представляя собой вариант строительства и ремонта с минимальным использованием земляных работ, бестраншейные технологии не только существенно снижают материальные и временные затраты, но и позволяют вести работы без причинения неудобств окружающим. Важной чертой бестраншейных технологий является их экологичность, благодаря которой сохраняются существующие дорожные покрытия, тротуары, газоны, зеленые зоны.

Возникнув сравнительно недавно, бестраншейные технологии представляют собой альтернативу традиционному открытому методу реконструкции и строительства трубопроводов котлованным и траншейным способами, которые по-прежнему продолжают широко использоваться строительными и коммунальными компаниями и предприятиями в силу тех или иных причин.

В целях содействия разработке научно-практических аспектов бестраншейных технологий и их продвижения, в 1986 году было основано Международное Общество Бестраншейных Технологий (ISTT), объединяющее 27 национальных обществ бестраншейных технологий.

Проведенное исследование основывалось на материале журнальных статей специализированного журнала *Trenchless International*, являющегося официальным журналом ISTT и издаваемого с 2008 г. издательством *Great Southern Press Pty Ltd.* — всего 10 номеров журнала.

Тематика рассмотренных статей связана с деятельностью компаний, работающих в области прокладки, ремонта и замены бестраншейным методом трубопроводов различного назначения, а также компаний-производителей соответствующего оборудования и материалов.

Ни одно высказывание, равно как и ни один текст, не сводится к репрезентации некоторого объекта. В большей или меньшей степени любой

дискурс являється презентацією свого суб'єкта, а також інспірацією свого адресата. Эти фактори коммунікативного события стратегически позиціонуються в рамках креативної і рецептивної компетенцій, і именно на их основі формується текст.

Поскольку, как уже отмечалось выше, использование бестраншейных технологий является альтернативой традиционному траншейному методу, как пользователи, так и производители оборудования для этих технологий, в равной мере заинтересованные в продвижении бестраншейных методов, при представлении своего оборудования/услуг/проектов неизменно делают акцент на преимуществах бестраншейных технологий, всячески подчеркивая их экономическую выгоду, дружелюбность по отношению к окружающей среде, способность решать самые сложные задачи, которые не под силу традиционным методам строительства и реконструкции подземных коммуникаций.

Такое позиционирование бестраншейных технологий находит свое отражение в тексте, проявляясь на самых разных его уровнях. В качестве объекта исследования были использованы как тексты журнальных статей, так и их заголовки, поскольку именно заголовок несет в себе сжатую информацию о содержании всей статьи, ее коммуникативной направленности, занимая при этом стилистически сильную позицию.

Бестраншейные технологии имеют сравнительно недолгую историю, им приходится конкурировать с традиционно используемым открытым методом строительства и ремонта сетей подземной инфраструктуры. Это, безусловно, накладывает свой отпечаток на использование лингвистических способов описания их применения, направленных на то, чтобы лишним раз подчеркнуть их эффективность, привлекательность, способность справляться с самыми трудными задачами. В рассмотренных текстах широко используются «положительно заряженные» слова, представленные разными частями речи: **NOUNS**: Benefit, improvement, professionalism, modernization, advantage, accuracy, reliability, record, success, etc. **ADJECTIVES**: unique, better, important, minimal (excavation), major (benefit), high (accuracy, speed, productivity), reliable, prominent, new (opportunities), etc. **VERBS**: overcome, overcoming, improve, ensure, develop, benefit, prevent, enhance, minimize, eliminate, etc. **ADVERBS**: carefully, significantly, globally, extremely, etc., а также сочетания, подчеркивающие прогрессивность и преимущества бестраншейных технологий, а также безопасность их использования: to overcome the challenge; to reduce

flood risks; to minimize disruption to residents, businesses and traffic; to minimize disruption to the public; to minimize disturbances to businesses and the public; to eliminate dependency; to be at the forefront of the trenchless industry; to push the barriers; to meet the needs; to ensure the safety; to ensure accuracy; to ensure quality of life, etc.

Такая существенная характеристика бестраншейных технологий как способность не нарушать привычный ритм жизнедеятельности населения подчеркивается для того, чтобы лишним раз отметить это их существенное отличие от конвенциональных методов: environmentally friendly trenchless projects; to have a minimum environmental impact, minimized environmental impact, key environmental considerations, to prevent any adverse environmental impacts, etc.

Key environmental considerations include the installation and maintenance of controls to minimize erosion and sedimentation into waterways, while a number of forested wetlands and suppress swamps are being crossed by HDD to prevent any adverse environmental impacts. (p.34/10/2011)

Специфика применения бестраншейных технологий в значительной степени обусловила характер презентации материала статей, для которых характерно описание не только используемых технологий, но и самих проектов, в которых эти технологии применялись, что является важным для понимания причин выбора технологии, оборудования, материалов. Поскольку бестраншейные технологии позволяют решать самые сложные, а порой уникальные, задачи по строительству и ремонту подземной инфраструктуры, в описаниях таких проектов характерным является упоминание трудностей, которые приходится преодолевать (challenge, major challenge, significant rights-of-way and work space challenges), а описания таких проектов преподносятся в возвышенном тоне с упоминанием мировых рекордов и признания (worldwide recognition; world leading and award winning products): A **world record** was recently set with the HDD installation of 5,365 ft of 24 inch fusible PVC pipe ... The company has already carried out some record-breaking results with the technology... (p.31/10-2011); On 7 December 2009 a new milestone was reached for ABMs using disc cutterheads. (p.14/6-2010); ...the project set a new milestone for the industry... (p.17/6-2010).

Предпринятый анализ заголовков позволил сделать целый ряд интересных наблюдений, также подтверждающих выдвинутую гипотезу. Прежде всего следует отметить, что в большей части названий статей имеет место необычайно широкая представленность географических наименований, главным образом, названий стран:

The state of road gully systems in Germany (7-2010)
 South African award recognizes HDD project (7-2010)
 Saxony sewer sees the light (6-2010)
 Mr.Kiching goes to Tokyo (2-2009)
 Pipe bursting big in Japan (4-2009)
 Piece River HDD intersect project (7-2010)
 Crossing China with HDD (6-2010)
 Going long in Portland (1-2008)
 Developing Trenchless technologies in the Ukraine (1-2008)
 Transforming Singapore: from the ground down (1-2008)
 Talking trenchless in Moscow (6-2010)
 Talking trenchless in Toronto (4-2010)
 Using trenchless in the Ukraine (4-2009)
 Promoting trenchless in Ukraine (9-1010)
 Expanding in India with CIPP (1-2008)
 Testing the ground in Italy (4-2009)
 Crossing the Mississippi with HDD (10-2011)
 Cleaning the Thames and the River Lee (10-2011)
 Belfast's sewers saved by CIPP (1-2008)
 Submarine cables installed under the Strait of Singapore (1-2008)
 Jacking the Blue Lagoon (9-1010)
 Powering New York State (7-2010)
 Swaggelining in the Congo (4-2009)
 Crossing the Cape Fear River (4-2009)
 Crossing the Athabasca River (6-2010)
 Under Singapore (9-2010)
 Under Chicago (7-2010)

Анализ вышеприведенных заголовков показывает, что их грамматическое построение не отличается оригинальностью, более того, некоторые структуры повторяются, пожалуй, слишком часто, например PI + дополнение. На главном месте в них - топонимы, которые не только «расширяют географию» применения бестраншейных технологий, но и способствуют формированию у читателя вполне определенного впечатления о широте их использования в мире, что, безусловно, можно рассматривать как положительный стимул при выборе способа проведения соответствующих работ и оборудования.

Как и тексты статей, названия изобилуют позитивно окрашенной лексикой, указывающей на способность бестраншейного оборудования и технологий преодолевать трудности [Overcoming obstacles under roads (2-2009);

Overcoming infiltration in Denmark (1-2008)], их перспективность [Working together for trenchless advances (9-2010); Taking the ISTT to the next level (10-2011)], непрерывное совершенствование

[The latest in pipe and cable locator technology (9-2010); Vacuum sewage disposal taken a step further (6-2010)

Coating shafts —substrate preparation perfected (7-2010)].

Положительная «заряженность» заголовков проявляется и в использовании в них таких слов как “big” [Bursting gets bigger and better (2-2009); HDD gets bigger (9-2010); Million pound rig in Montana (4-2009)]; “success” [Success CHKSTT hosts successful conference in Hong Kong (6-2010); Success for HDD intersects in Saudi Arabia (4-2009); Piloting to success in Jacksonville (9-2010); HDD successfully crosses Ok Tedi River (2-2009)], “record” [Busting records in Ukraine (4-2009); Big record for small boring (6-2010); Record breaking crossing in South Carolina (7-2010); Auger boring challenges in the Virgin Islands (4-2009); Dissecting the record-breaker (7-2010)].

Типичным является акцент на том, что описываемые в статьях проекты являются «выдающимися», значимыми на «мировом» уровне [Outstanding support for NO-DIG 2010 (7-2010); Breaking around the globe (10-2011); Tunnelling around the world (6-2010); Australian project makes its mark on the world stage (10-2011); CIPP chosen to achieve global expansion (9-2010); World record HDD installation in New Jersey (10-2011); The year of the HDD rig (4-2009); Trenchless : a capital idea (10-2011)].

Дружественность бестраншейных технологий по отношению к окружающей среде является еще одним аспектом, который достаточно часто фигурирует в названиях. Как известно, при использовании технологий No-Dig, до 90% всех работ проводятся без вскрытия грунта, и эта их отличительная характеристика дает данному методу бесспорные преимущества, которые, отражаясь в заголовках, формируют позитивный имидж бестраншейных технологий: [Borouge pipes up to help China's eco city (9-2010); Environmentally efficient technology in Berlin (9-2010)]. Интересным является использование в этих целях слова GREEN, которое используется не только как прилагательное [Green machine saves the day (7-2010)], что является вполне естественным употреблением этого слова, но и как глагол : в исследуемом материале засвидетельствован случай употребления этого слова в форме Причастия I [Greening the globe with trenchless (10-2011)].

В последнее десятилетие зарубежными учеными, занимающимися вопросами экологии, был введен термин “carbon footprint” (углеродный след), под которым понимается объем выбросов углерода вследствие различной человеческой деятельности. Проведение работ бестраншейным

методом значительно сокращает не только сроки исполнения работ, но и существенно меняет их характер, сокращая при этом углеродный след. Включение такой информации в название лишний раз подчеркивает как экологичность бестраншейных технологий, так и то, что их создатели и пользователи находятся на самых передовых рубежах современной науки, что способствует формированию положительного восприятия: *Reducing carbon loading (10-2011)*; *Reducing emissions with trenchless technology (2-2009)*.

Интереснейшим приемом, достаточно широко используемым в названиях статей, является аллюзия. При этом следует отметить, что все случаи аллюзии, засвидетельствованные в анализируемом корпусе названий, кроме одного, представлены интермедияльным типом аллюзии, причем, во всех случаях в тексте заголовка проводится параллель с неязыковым понятием, образом, явлением, фактом, который характеризуется высокой степенью положительной коннотации, которая, соответственно, и переносится (или должна переноситься, по задумке автора) на содержание статьи. Среди таких положительно «заряженных» элементов внеязыковой действительности — понятие тепла, привнесенного в дом [*Grundodrigill heats up German castle (4-2009)*]; ссылка на признанный авторитет [*Obama champions robotics (7-2010)*]; проведение восстановительных работ в известном всему миру городе, пострадавшем от урагана [*After the hurricane — rebuilding New Orleans (7-2010)*]; выполнение ответственной задачи по замене коммуникаций в столице [*Under Washington D.C. - an infrastructure forgotten (10-2011)*] и под «главным» зданием США [*Relining the Capitol (10-2011)*]. Так, аналогично, особую значимость проектам придают как упоминание места проведения работ — самая высокая в Европе железнодорожная станция, так и использование определения «Victorian-era» вместо обычного прилагательного «old»: *Drilling to the “Top of Europe” (10-2011)*; *Rehabilitating Victorian-era shaft in London (2-2009)*.

Особый интерес представляет следующий заголовок: *Sliplining kicks goals in South Africa (10-2010)*, в котором использование аллюзии сочетается с игрой слов, основанной на метафоре — всем известно, что чемпионат мира по футболу 2010 года проходил в ЮАР.

Единственный засвидетельствованный пример текстовой аллюзии весьма примечателен: FSTT, общество бестраншейных технологий Франции (*French Society for Trenchless Technology*) изменило свое название на французское — *France Sans Tranchee Technologies*, сохранив при этом аббревиатуру FSTT.

В названии статьи «*The FSTT is no more, Long live the FSTT! (1-2008)*» усматривается явная параллель с «*The king is dead, long live the king!*».

Следует отметить, что в исследуемом материале достаточно широко представлена игра слов. В целом ряде случаев она построена на обыгрывании слов, связанных с самим названием бестраншейных технологий — *trenchless technology* [*Getting out of the trenches (2-2009)*; *Trenchless replaces trenches in Toulon (4-2009)*], либо отдельного вида работ, как, например, в следующем примере: *Warrior bursts onto the scene (1-2008)*, в котором обыгрывается слово “bursting” из сочетания “pipe bursting”. Переносный смысл сочетаний отмечается и в следующих заголовках: *Testing the ground in Italy (4-2009)*; *Tampering with the underground in Tampa (6-2010)*, в которых игра слов сочетается с использованием топонимов, причем в последнем из примеров сам топоним служит отправной точкой для игры слов.

В статье под названием «*Colombian society digs deep*» (7-2010) речь идет о целом ряде бестраншейных проектов, выполненных в Колумбии, а известное устойчивое выражение “dig deep” используется для того, чтобы подчеркнуть положительный эффект от применения бестраншейных (безвыкопных) технологий.

Обыгрывание устойчивого фразеологического сочетания имеет место и в заголовке «*Saxony sewer sees the light*» (6-2010). В словаре *American Heritage Dictionary* это выражение объясняется как «change for the better», при этом отмечается, что в 16 веке слово «light» означало «истинная религия», но к 19 веку значение всего выражения расширилось и стало означать «understand something; also, see the merit of another’s explanation or decision». Как видим, и в этом случае имеет место включение в название статьи текста, формирующего положительную установку у реципиента.

Среди терминов, используемых при описании бестраншейных технологий, имеется термин «pig», соответствующий одной из составных частей оборудования для прочистки и телеинспекции. Существует несколько объяснений происхождения этого термина. С одной стороны, его рассматривают как аббревиатуру от “pipeline inspection gauge” (PIG), в то время как противники такого объяснения рассматривают его как вторичное, считая, что своим происхождением термин обязан высокому визжащему звуку, производимому данным устройством при движении внутри трубы. Существует также и еще одно объяснение, согласно которому устройство после выполнения работы оказывается покрытым

грязью, что и дает основание для сравнения его со свиньей. Какую бы теории происхождения термина мы не избрали, в любом случае термин воспринимается метафорично, что раскрывает широкие возможности для игры слов, которую мы наблюдаем в ряде рассмотренных заголовков: *Cleaning pipes with pigs (7-2010)*; *Bigger than Texas: PPIIM puts pigs on show (7-2010)*. Следует отметить, что, в отличие от тех заголовков, в которых текстовое оформление призвано повысить их значимость и привлекательность, в данных случаях преследуются иные цели - разбавить серьезный текст элементом юмора или удивить, привлечь внимание тех, кто не знаком с данным термином.

Подводя итоги проведенного исследования представляется возможным сделать вывод о присутствии в рассмотренном материале элемента имплицитной модальности, а именно модальности побудительности, направленной в адрес адресата текста. Задача автора текста как активного участника коммуникации, заключается в создании текста, отвечающего поставленной коммуникативной задаче, которая, в случае с текстами статей по бестраншейной тематике, помимо передачи информации, вследствие специфики самого объекта описания, включает в себя формирование у адресата(ов) текста определенного (положительного, стимулирующего) отношения к воспринимаемому тексту. Такое отношение создается как в текстах самих статей, так и в заголовках, представляющих содержание статей в максимально сжатом виде. Являясь нетипичным для текстов научно-технического жанра, проявление модальности побуждения выступает как характерный признак текстов по бестраншейной тематике, которые можно рассматривать как особый жанровый подвид социально-ориентированного дискурса.

Литература

1. Беляева Е.И. Функционально-семантическое поле модальности в английском и русском языках. — Воронеж : Наука, 1995. — 180 с.
2. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики. — М.: Высшая школа, 2000. — 160 с.
3. Бондарко В.Н. Виды модальных значений. // Филологические науки, 1979. — №2. — с. 53 — 55.
4. Зверева Е.А. Научная речь и модальность. — Л.: Наука, 1983 — 158 с.
5. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности. // Вопросы языкознания, 1994. — № 3. — с. 106 — 108.

Мартинюк О.А. Про комунікативну модальність текстів з бестраншейної тематики. — Стаття

Анотація. У статті описуються результати аналізу текстів стосовно бестраншейних технологій, при цьому наочно показано, які мовні засоби й прийоми служать для формування їх «позитивної зарядженості». Будучи нетиповим для текстів науково-технічного жанру, вияв стимулюючої модальності виступає як характерна ознака текстів з бестраншейної тематики, які можна розглядати як особливий жанровий підвид соціально-орієнтованого дискурсу.

Ключові слова: модальність, імперативність, позитивний, позитивна забарвленість, текстова алюзія, гра слів.

Martynyuk O. On the Communicative Modality of Texts About Trenchless Technology. — Article

Symmary. The article describes the results of the analysis of trenchless articles headings and reveals what linguistics means are employed to form their “positive loading”. Not widely used in technical literature, incentive modality is a characteristic feature of trenchless texts which can be viewed as a special sub-genre of socially-oriented discourse.

Key words: Modality, incentive modality, positive, positive «loading», textual allusion, word play.

Морошану(Демьянова) О.А.,
(г. Одесса)

МЕТОДЫ СБОРА И АНАЛИЗА ЭКСПРЕССИВНОЙ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ ЛИПОВАН ПРИДУНАВЬЯ

Аннотация. Рассматриваются типы экспрессивной лексики в говорах липован (старообрядцев) Придунавья. Приводится вопросник, разработанный с целью сбора лексики, характеризующей человека, в исследуемых говорах. Вопросник включает имена существительные, прилагательные и глаголы, несущие сему «характеристика человека».

Ключевые слова: экспрессивная лексика, говоры, липоване, Придунавье.

Условия и способы существования диалекта, особенности диалектной речи делают языковой материал говоров неповторимо богатым и подходящим для постановки и решения вопросов изучения лексического состава говоров на современном этапе. Русские говоры юга Украины заслуживают особого внимания в связи с тем, что более около двухсот лет находятся в отрыве от основного языкового массива — южновеликорусских диалектов.

Актуальность исследования определяется тем, что говоры липован Придунавья как этнического единства до настоящего времени еще не были предметом систематического лингвистического исследования.

Материал исследуется в контексте изучения диалектов липован, территория проживания которых охватывает широкий ареал — Украину, Молдову и Румынию. *Новизна* исследования заключается в том, что впервые особенности диалекта липован рассматривается в таком широком территориальном контексте. Впервые публикуется вопросник, по которому проводился сбор диалектного материала.

Задачи исследования сводятся к следующему: выявить экспрессивную лексику указанного говора; определить и классифицировать средства выражения экспрессивности в указанной диалектной лексике; установить специфику экспрессивной лексики русского говора пгт Вилково и с. Старая и Новая Некрасовка.

Главным *источником* для решения поставленных в работе задач являются записи диалектной речи, собранные в экспедициях (1982-1990 гг.), в которых шел целенаправленный сбор экспрессивной лексики по приведенному ниже вопроснику. *Материалом* изучения являются 890 диалектных лексем.

Предметом анализа избираются языковые

средства выражения экспрессивности в лексике, а именно в именах существительных, именах прилагательных и глаголах.

Практическая значимость исследования заключается в том, что работа может быть использована при составлении словаря говоров липован Украины, Молдовы и Румынии.

Село Старая Некрасовка расположено в 7 км от Измаила. Население — 3700 человек. Основная национальность — русские. Село было основано в 1814 г. потомками донских казаков-некрасовцев, ушедших после разгрома Булавинского восстания в Турцию (1740 г.) и вернувшихся во время одной из русско-турецких кампаний начала XIX в. в Россию. Свое название некрасовцы получили в честь атамана Игната Некрасова. Возвратившимися казаками и была основана слобода близ Измаила. Впоследствии названная Некрасовкой и переименованная в середине XIX в Старую Некрасовку, так как группа семей выселилась и основала Новую Некрасовку. На протяжении более чем полутора столетий село погдало под владычество Молдавского княжества и Румынии. Но некрасовцы сохранили обычаи и фольклор своих предков.

Описанию указанных говоров Одесщины, функционирующих в иноязычном окружении, посвящены работы Баранник Л.Ф., Карпенко Ю.А., Л.И. Демьяновой [1, 2, 3] и др. Анализ специфических фонетико-морфологических данных позволяет определить принадлежность его к группе акающих говоров. Для анализа экспрессивной лексики, прежде всего, необходимо определить такие понятия, как экспрессивное и эмоциональное. О том, что это явления разные, говорят В.В. Виноградов [4, 68], Е. М. Галкина-Федорук [5], А.Г. Панасюк [6], Н.В. Жураковская [7], М.И. Черемисина [5]. В частности, Е. М. Галкина-Федорук в статье «Об экспрессивности и эмоциональности в языке» пишет: «Необходимость различать экспрессивные и эмоциональные элементы в языке диктуется тем, что функциональные задачи у них разные. Экспрессия — это усиление выразительности, образности, увеличение воздействующей силы сказанного. Эмоциональные элементы служат в языке для выражения чувств человека. Экспрессивные средства в языке служат усилению выразительности как при выражении эмоций, так и при выражении мысли. Эмоциональные средства

языка всегда экспрессивны, но экспрессивные средства могут и не быть эмоциональными» [5, 11].

Оттенки слова, имеющие качественный характер (ласкательные, одобрительные, презрительные) являются эмоциональными оттенками. Экспрессивные оттенки слов обусловлены количественной характеристикой (оттенки увеличительные, усилительные). Значит, экспрессивная лексика (широкое понимание термина) включает в свой состав эмоциональную лексику и собственно-экспрессивную (узкое понимание). Принимая во внимание основной показатель экспрессивности, мы определяем экспрессивную лексику как разряд слов, обладающих либо эмоциональными, либо экспрессивными оттенками и служащих средством усиления языкового выражения. Например, *дочунюшка*, *медведище*, *швайдать* «ходить взад-вперед», *пораспендить* «растратить» и т.д.

К эмоциональной и экспрессивной лексике мы относим:

- лексемы, у которых экспрессивность выражена формантным способом;
- лексемы, у которых экспрессивность выражена самим лексическим значением слова.

В соответствии с этим мы предлагаем следующую классификацию экспрессивной (в широком понимании) лексики:

1. Слова, у которых экспрессивность и эмоциональность выражены морфологически, при помощи различных морфем (морфологический способ выражения экспрессивности):

2. Слова, не имеющие формально выраженных примет экспрессивности (неморфологический способ выражения экспрессивности). Сюда относятся:

2.1. Лексемы, у которых экспрессия выражается лексическим значением слова: *набуздякаться* «наесться», *трындычий* «ворчливый».

2.2. Лексико-семантические варианты, возникшие в результате переосмысления исходного значения: *нашейник* «ошейник», перен. «семейная жизнь», *облинялый* «полинявший», перен. «уставший».

Рассмотрим подробнее каждую группу экспрессивов.

1. Морфологический способ выражения экспрессивности.

В именах существительных исследуемого говора активными единицами выражения экспрессивности являются суффиксы *-онок/-ёнок*, *-ок/-ек*, *-чик*, *-ец*, *-ушк(а)/-юшк(а)*, *-еньк(а)*, *-к(а)*, *-ичк(а)*, *-онк(а)/-ёнк(а)*, *-иц(а)*, *шик(а)*, *-очк(о)*, *-ц(о)*; отмечены суффиксы второй степени оценки: *-очек/-ёчек*, *-очк/-ечк-*, *-ичек*, возникшие на основе суффиксов *-ок/-ек-*, *-к-*, *-ик-*: *краюшечка*, *кружавочка*, *яичечка*, *куклочка*.

Значительная часть экспрессивных имен существительных в говоре образована при помощи экспрессивных суффиксов, непродуктивных в литературном языке. Это такие суффиксы, как *-ун*, *-як*, *-ёх(а)*, *-их(а)*, *-ин(а)*: *спихатун* «торопливый человек», *коняка* «большая, выносливая лошадь», *дубяк* «тупой, глупый человек», *дрючина* «большая палка», *бухтина* «ворчливый человек» и др.

Группа существительных, применяемых для характеристики одновременно лиц женского и мужского пола в говоре, в отличие от литературного языка, весьма употребительна и продуктивна. Причем, функционируют как известные в литературном языке слова (*верзила*, *зевака*, *разиня* и др.), так и диалектные (*валанда* «бездельник», *выкобеня* «упрямый человек», *лында* «бездельник») и др.

Для говора характерно обилие уменьшительно-ласкательных и увеличительных образований, обозначающих:

- названия представителей животного и растительного мира (*бугаина* «большой бык», *картошина* «картофель» (собр.), *цыбулька* «лук»);

- названия жилья и его частей, предметы домашнего обихода (*гародина* «огород», *кадынька* «небольшая бочка»);

- названия различных типов одежды (*брыжжечка* «декоративная складка», *киптарчик* «безрукавка»);

- названия частей тела человека и животного (*лапотошки* «ножки у младенца»);

- названия явлений природы (*ветруган* «сильный ветер»);

- названия важных событий в жизни человека (*свадьбища*, *смерточка*);

- названия, характеризующие человека по его свойствам, качествам (*жадняра* «жадный человек») и др.

Уменьшительно-ласкательные имена существительные широко представлены также в лексико-понятийной сфере родственных отношений. Так, от слов *мама*, *батя* «отец», *тата* «отец», *сестра*, *брат*, *дочь*, *сын* образуются ряды лексем с ласкательной окраской: *матуся*, *татуся*, *батьяня*, *доча*, *дочушка*, *дочура*, *сынушка*, *сеструшка*, *братаня*, *братушка* и др.

Уменьшительно-оценочные существительные в говоре, как и в литературном языке, способны выражать целую гамму оценочных значений:

- объективную уменьшенность размера реалий (*божничка* ум. от *божница* «место для иконы»);

- положительную субъективную их оценку (*чистоточка* уменьшительное от *чистота*);

- уменьшительность в сочетании с положительной оценкой (*коченятки* -уменьшительное

от *коченята* «утята», *куценёнок* «щенок», *лошоночек* «жеребенок», *платичко* - уменьшительное от *платье*).

В говоре экспрессивность создается и взаимодействием ряда морфологических единиц. В исследуемом говоре обнаружено три типа отношений корневой морфемы и суффикса.

1. Сочетание экспрессивной корневой морфемы и одного экспрессивно окрашенного суффикса, например, *-ёнок*, *-юг (а)*: *писклёнок* «цыпленок», *вреднота*, *пьянюга*.

2. Сочетание нейтральной корневой морфемы и нейтрального суффикса, например, *-як (а)*, *-яг(а)*: *кутяка* «большая собака», *постоляка* «увеличительное от *постол* «тип мужской обуви», *свиньяка* увеличительное от *свинья*.

3. Сочетание экспрессивной корневой морфемы и нейтрального суффикса *-ник*, *-ик*, *-ниц(а)*: *нагальник* «тот, кто издевается», *хмельник* «пьяница», *опухлик* «пьяница», *удальница* «хорошая хозяйка».

В говоре продуктивным способом создания экспрессивности является соединение основ в сложные слова, например: *молоног* «тот, кто быстро ходит», *пвстобрёх*, *пустолай* «болтливый, несерьезный человек», *хвостокрутка* «легкомысленная женщина».

Особым грамматическим средством создания экспрессивности в исследуемых говорах является повтор лексем в родительном падеже, например: «*у них денег-денег!*», «*ей лет-лет - и памяти нет!*», «*вина-вина в этот год было*»; «*у всей семьи земли-земли, сами не справлялись, брали хлопцев*»; «*там бог-бог было в хате*» (в значении «обилие чего-либо»). Выражение *бог-бог* в исследуемом говоре употребляется и как междометие: «*Что они, бог-бог, творили!*». Данное явление, возможно, обусловлено влиянием румынского языка (под влиянием которого в течение длительного периода времени находился диалект), где такое повторение слов в усилительном значении является нормой языка.

В словообразовании экспрессивных имен прилагательных также проявляются специфические особенности народной речи: валентность суффиксов шире, они свободно присоединяются к основам. Наиболее продуктивными суффиксами, указывающими на усиление степени признака, названного производящей основой, являются морфемы *-ист-*, *-оват-*, *-н-*, *-ли-*, *-чив-*, *-уч-/ -юч-*, *-еньк-*, *-уш-/ -ющ-*, *-ёхоньк-*, *-енн-*.

Значительно расширен словообразовательный ряд с суффиксом *-ист*. Этот суффикс в исследуемых говорах присоединяется к основам существительных всех трех родов (одушевленных и неодушевленных), к основам слов общего рода

(*бабистый*, *сглазистый*, *соловьистый*, *завиралистый*, *загористый*, *головистый*).

Квалификативный суффикс *-оват-*, указывающий на ослабление степени качества, названного производящей основой, также весьма продуктивен в говоре: *бабоватый*, *звероватый*.

При помощи суффикса *-ин-*, основное значение которого — трансформирование в разряд прилагательных различных основ, образуются экспрессивно окрашенные адъективы: *дурнишний*, *кабашный* (например, в связанном словосочетании *кабашная голова* «глупый человек»).

Мало продуктивные в литературном языке суффиксы *-лив-*, *-чив-* имеют в говоре широкие морфематические связи, они активно присоединяются к основам прилагательных, что является особенностью диалектной словообразовательной системы: *бойчливый*, *заробливый* «тот, кто может заработать», *корпусливый* «человек со статной фигурой», *кусливый* «кусачий», *нахракливый* «нахальный», *пригодчивый* «пригодный», *скучливый* «скучный», *сходливый* «покладистый», *цикавлистый* «любопытный» и др.

Суффикс *-уч-/ -юч-* в нормированном языке непродуктивен и сочетается лишь с основами переходных беспрефиксных глаголов. В исследуемых говорах он продуктивен, соединяется с основами глаголов (*говоручий*, *торопучий*) и с основами прилагательных: *бойкучий* «драчливый», *здоровучий*, *проворнючий*, *хитрючий*, *никакучий* («*Работник он никакучий*»). Здесь суффикс *-уч-* указывает на крайнюю степень признака.

Экспрессивный суффикс *-еньк-*, продуктивный в литературном языке, в данных говорах также весьма употребителен и сочетается с более широким, по сравнению с литературным языком, кругом основ: *бравенький* «хороший», *справненький*, *золотненький*, *хмарненький*. Интересно зафиксированное в Старой Некрасовке образование *ничевенький* (от наречия *ничевенько*, образованного, в свою очередь, от наречия *ничего* в значении «неплохо»). Подобная словообразовательная модель отсутствует в литературном языке.

Ярко выраженная в народной речи тенденция к гиперболизированному подчеркиванию признаков обусловила продуктивность увеличительных суффиксов *-уш-/ -ющ-*: *бравущий* «очень крепкий, хороший», *пьянющий* и др.

Активно функционируют в исследуемых говорах липован суффиксы *-ёхоньк-*, *-енн-*, выражающие предельно высокую степень качества: *веселехонький*, *ровнёхонький*, *злыденный*.

В префиксальном образовании экспрессивных имен прилагательных участвуют приставки *раз-/рас-*, *без-/бес-*, *за-*, *из-*: *разухватистый*, *заталапанный* «грязный».

Чисто диалектною особенністю являється удвоєння в слові експресивних аффиксов, в том числі і префіксів: *небеспременний, распревредний* і др.

Набір моделей для утворення складних експресивних імен прикметельних в досліджуваному мові обмежений. Зафіксовані такі випадки:

- основа прикметельного + основа імені присудка: *долгозубий, долгорылий,*
- нареччя + основа імені присудка: *долгодумий.*

В дієсловах дуже продуктивним префіксальним способом вираження експресивності є значення «многоактне, завершене багатьма суб'єктами і/або поширене на багато об'єктів дії» являється удвоєння префікса *по-*. Це удвоєння ще більше концентрує увагу на ступені дії, підкреслює результат, і в усній мові слово з *попо-* утворюється з посиленою ударенням: *поповыбросить, поповыпить, поповаварить, поповнаделать, попорассеяться* і др.

Дуже продуктивним з точки зору створення експресивності в слові є циркумфлекс *рас-* (*рассолодаться* «роздратуватися», *рассопаться* «отримати сильний напад», перен. «пасти духом»; *растрындиться* «розірватися»).

Продуктивним засобом вираження експресивності є удвоєння лексем, виконуюче посилювальну функцію. Ми зафіксували удвоєні дієслівні конструкції (*поехали-пошли, убил-сгубил*) і нареччя-дієслівні конструкції (*лягла лежать, лезом лезть*).

2. Неморфологічний спосіб вираження експресивності.

Лексическі засоби. Імена імені присудка, виражаючи експресивність безпосередньо лексическим значенням, широко поширені в досліджуваному мові.

У багатьох експресивних лексимах досліджуваного класу затемнена етимологія: *блюма* «ленива жінка» («*Жана у ево блюма, сам все робить*»), *хлахон* «легкомислений чоловік» («*Унук у мене хлахон*»), *шарпа* «брудний» («*Не дитина, а шарпа*»), *юхман* «злий чоловік» («*Юхман - самий ненависний, проклятий*»), *кульгавий* «нерівної форми, некрасивий» («*Марковка така кульгавая*»), *продуковний* «напористий, пробивний» («*Вона баба продуковная*»), *сплеканий* «випитий» («*Діти у горади сплеканные*»), *збуктоватися* «вскричатися» («*Ну шо ти так збуктовался?*»), *кунезатися* «вдаватися» («*Стоить и ишо кунезаться*»), *чепарохнутися* «пасти» («*Як чепарохнувся тем летом, так и шкантиляю тепер*»), *шепорить*

«вдаватися в щось» («*Пошепорь по карманам*»). Як правило, це слова з негативними відтінками різної ступеня.

В деяких словах спостерігається відповідність понятійного змісту і звукового оформлення. Наприклад, в слові *калагалка-балтагалка* «впевнена, сонлива дівчинка» («*Такая калагалка-балтагалка - увесь день на ногах*») прослідковується зв'язок з діями *колотися, болтатися*.

Лексема *чинь-бринь* «франт», перен. «поверхневий чоловік», («*Ты, Степка, у нас чинь-бринь*») зв'язана з дієсловом *бринькати* «бренчати» і перен. «випускати порожні, беззмістовні звуки».

Значительна частина експресивної дієслівної лексики досліджуваного класу зв'язана з походженням з міжметями: *гулькотати* «хрипати» («*Напьется и гулькотить до вутра*»); *нагукати* «вкличати» («*Я нагукала на них*»); *штурхатися* «толкатися» («*У автобуси все штурхаються*») і др.

Всю гамму негативних характеристик виражають слова *тресподний* і утворене від нього *тресподенний* «злий, поганий»: *тресподний дождь, тресподние собаки, тресподенная жара, тресподенные деньги, тресподний рот* (перен. «ругаючийся або сплетничаючий чоловік»). Негативна оцінка *тресподний/тресподенний* виражає суб'єктивне ставлення мовця до об'єкта. Лексеми *тресподний* і *тресподенний* не знайдені ні в одному словнику. Походить від слова *преисподняя*. Жителі вказаних сіл — старобрядці, відрізняючись великою побоюваністю, і поняття *преисподней* отождествлялось з середоточем зла. Слово *преисподняя* претерпело фонетическі зміни і адективувалося.

Лексико-семантическі засоби. В досліджуваних мовах зафіксовані наступні типи переносів значення:

1. Перенос за основною ознакою, властивістю, якістю: *гнездо* перен. «дом, сім'я»; *спутанный* перен. «маючий порочні зв'язки», *спелый* перен. «дорослий», *склизкий* перен. «неприємний», «сумнівний».

2. Відзначено в мові перенос назви на основі зовнішнього подібності: *квачка* перен. «жінка з переваливаючоюся походкою»; *гусячий* перен. «ленивий, нетерплячий»; *накраситься* перен. «напитися п'яним».

У дієслів перенос назви з одного дії на інше здійснюється, в першу чергу, за подібністю результату дії: *прибить* «убити», перен. «втомити», *кончить* «убити», перен. «дуже огорчити».

В деяких випадках можна спостерігати зв'язок переносних значень, наприклад, у дієслова

навинтить отмечены переносные значения: «сделать в чрезмерном количестве»; «создать неразбериху в сделанном», «много и путано наговорить»; «оклеветать». Аналогичный ряд переносных значений характерен для глаголов *навертеть*, *налепить*.

Значительная часть лексико-семантических вариантов является экспрессивной трансформацией названий из сферы животного мира на сферу жизни и деятельности человека. Широко используются в говоре как общеизвестные ЛСВ для названия человека, так и диалектные: *курушка* «перепелка», перен. ласк. «женщина»; *неляпка* «рано отелившаяся корова», перен. «женщина, родившая вне брака» («*Дочка у сватъи неляпка, байструка принесла*»); *чапура* «цапля», перен. «длинноносый или длинноногий человек» («*Вон же чисто чапура*»), *замуздать* «взнуздать лошадь», перен. «эксплуатировать кого-либо» («*Замуздали маво Илюшеньку тамотко*»), *напушитъся* «нахохлиться», перен. «обидеться» («*Ён сразу напушился, мол, абидели яво*»).

Исходными для переноса значения служат также названия реальных, окружающих человека в повседневной жизни: *казан* перен. «голова глупого человека»; *кубло* «собачья конура», перен. «семья»; *кузня* перен. «беспорядок»; *хомут* «семейная жизнь».

Интересен перенос наименований национальностей. Это связано с с утвердившимися в сознании носителей говора характерными чертами того или иного народа. Так, лексемы *немец*, *немчур*, *немчик*, *немцойка* (от рум. *neţţoaică*) имеют значение «скупой человек» («*Совсем немцойкой стала - копейки у нее не выпросишь*»), *турка* «непонятливый человек» («*Ты чё, турка? Талдычишь тебе, а ты не разумеешь*»). Лексема *цыган* функционирует не только в своем номинативном значении, но и в переносных: «чумазый», «попрошайка».

Некоторые диалектные глаголы также формируют переносные значения, например: *гарманить* «молотить зерно», перен. «бить кого-либо» («*Сваю жинку гарманил*»); *чкать* «ударить» (в детской игре), перен. «клевать», перен. «ругать» («*Вана ево чкала до вечора*»).

Некоторые семантические группы экспрессивных глаголов выделяются своими синонимическими рядами. Это, прежде всего, глаголы с разными оттенками значения «говорить»: *бубукать*, *буркотеть*, *бухтеть*, *молотить*, *мекать*, *тараконить*, *трахоматить*, *трындить*, *тявкать*, *скавчать*; «говорить неправду»: *бренькать*, *прикальвать*; «убить»: *укласть*, *укоцкать*, *ухоломанить*; «бить, ударить»: *буздырять*, *лупасить*, *стесать*, «выпить, поесть»: *зажвакать*,

набухариться, *хлыснуть*; «бездельничать»: *лындать*, *швайдать*; «слоняться без дела, ходить туда-сюда»: *бутыляться*, *ветритъся*, *вештатъся*, *гайдасться*, *лындатъ(ся)*, *ныкатъся*, *шалатъся*, *шамотатъся*, *швайдать*, *швендать*, *шлѣндратъ*, *шлынлатъ(ся)*.

Приведем вопросник, по которому шел сбор лексики по теме «Характеристика человека» в указанных говорах, включающий 401 лексико-семантическую группу. Вопросник разработан автором статьи. Приводятся примеры зафиксированных в говорах лексем, в некоторых случаях образующих обширные синонимические ряды. Отсутствие примеров в каких-либо пунктах вопросника говорит о том, что в исследуемых говорах в данном значении употребляется литературная и/или просторечная лексика, и диалектизм с данным значением не обнаружено.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕЛОВЕКА

1. Имена существительные и прилагательные 1.1. Характеристика человека по физическим особенностям

1. Мужчина высокого роста (общее название): *ломака*; *длиннолапый*.
2. Женщина высокого роста (общее название): *дрымба*.
3. Мужчина высокого роста, сухопарый, худощавый: *долгун*, *чапура*; *длиннопетлий*.
4. Женщина высокого роста, худая, сухопарая, худощавая: *гиляка*.
5. Мужчина высокого роста, крепкий: *бугай*, *бугаюка*, *бугаяка*, *бурмила*, *грында*, *грындалай*, *дрымбалай*, *лобур*, *лобуряка*, *лобус*; *здоровецкий*, *здоровучий*.
6. Женщина высокого роста, крепкая, сильная: *гандрабура*, *гилда*, *гойса*, *гыбла*, *дылда*; *здоровецкая*.
7. Низкорослый мужчина (общее название): *куцпердик*, *шмарын*.
8. Низкорослая женщина (общее название): *цупа-луца*.
9. Низкорослый мужчина, худощавый: *карапет*, *карапетик*.
10. Низкорослая женщина, худощавая: *зимизюлька*.
11. Низкорослый мужчина, крепкий, коренастый: *буцык*, *калык*, *калабук*.
12. Низкорослая женщина, полная, упитанная: *калабушка*.
13. Полный, толстый мужчина: *бодня*, *боров*, *бугай*, *валик*, *кабан*, *кнур*, *пузак*, *пузан*, *сбитень*; *битенький*, *бухатый*, *гладкий*, *пуздряшный*, *пухкий*, *расквасеный*.
14. Полная, толстая женщина: *кабаниха*, *кадыня*, *лѣха*, *пухарочка*, *торбуха*; *гладкая*, *пухкая*.

15. Худой мужчина: *кошей, худорба; обезжиренный, худорлявый.*
16. Худая женщина: *худорба; худорлявая.*
17. Крепкий, сильный мужчина: *бугай, верболак; могутный.*
18. Крепкая, сильная женщина: *ломака; мугутная.*
19. Худой, слабый, болезненный мужчина: *дыхля, дыхляк, здыхля, здыхляк; дохлый, зануженный, здохлый, квольый, клячий, мухрый, охлялый, червивый.*
20. Худая, слабая, болезненная женщина: *дыхля, здыхля; зануженная, квояля, охляляя, червивая.*
21. Стройный, статный, видный мужчина: *гайдамака, корпусный.*
22. Стройная, статная, видная женщина: *корпусная.*
23. Быстрый, ловкий, проворный мужчина: *джибчик, жевчик (о мальчишке), молоног; лабуций, моторный, проворнючий, спрытный, швыдкий.*
24. Быстрая, ловкая, проворная женщина: *удальница; моторная, проворнючая, спрытная, швыдка.*
25. Неуклюжий, неповоротливый мужчина: *валик, вахлак, вахло, коряка, мамалыга, невыволока, пехтерь, тюмряй, тюхляй, ухабень; вальковий, вахлатый, вахловатый, каракатый, коповитый, копотливый, незграбный.*
26. Неуклюжая, неповоротливая женщина: *каруца, кулема, мамалыга, невыволока, растелеха, тюхляйка; вальковая, коповитая, копотливая, незграбная.*
27. Как называют мужчину с прямой, гордой походкой?
28. Как называют женщину с прямой, гордой походкой?
29. Как называют сгорбленного, сутулого мужчину?
30. Как называют сгорбленную, сутулую женщину?
31. Кривоногий, хромой мужчина: *калынога; кульгавый.*
32. Кривоногая, хромая женщина: *калынога; кульгавый.*
33. Как называют кривобокого мужчину?
34. Как называют кривобокою женщину?
35. Как называют горбатого мужчину?
36. Как называют горбатую женщину?
37. Как называют однорукого мужчину?
38. Как называют однорукую женщину?
39. Как называют одноногого мужчину?
40. Как называют одноногую женщину?
41. Какие слова употребляются для обозначения одноглазого мужчины?
42. Как вы называете одноглазую женщину?
43. Калека-мужчина: *каляба, каляга.*
44. Калека-женщина: *каляба, каляга.*
45. Мужчина с большими глазами навкате: *балухатый, банькатый, лупатый.*
46. Женщина с большими глазами навкате: *балухатая, банькатая, лупатая.*
47. Как принято называть косолапого мужчину?
48. Как называют косолапую женщину?
49. Назовите обозначения мужчины с маленькими невыразительными глазами.
50. Какие существуют наименования для женщины с маленькими, невыразительными глазами?
51. Как принято называть близорукого, подслеповатого мужчину?
52. Как называют близорукую, подслеповатую женщину?
53. Охарактеризуйте слепого мужчину.
54. Как называют слепую женщину?
55. Как вы назовете полнолицего, щекастого мужчину?
56. Какие слова употребляются для наименования полнолицей, щекастой женщины?
57. Как вы называете мужчину с красным (возможно, синюшного оттенка) лицом?
58. Как у вас называется женщина с красным (возможно, с синюшным оттенком) лицом?
59. Назовите наименования мужчины с бледным лицом.
60. Как принято называть женщину с бледным лицом?
61. Как называют мужчину с худым лицом, впалыми щеками?
62. Назовите слова-обозначения женщины с худым лицом, впалыми щеками.
63. Какие существуют наименования для усатого мужчины?
64. Как принято называть с длинным носом?
65. Как называют женщину с длинным носом?
66. Охарактеризуйте мужчину с коротким, курносый носом.
67. Как называют женщину коротким, курносый носом?
68. Как называют мужчину с оттопыренными ушами?
69. Какие слова употребляются для наименования мужчины с крупными, отвислыми губами?
70. Как вы называете женщину с толстыми, отвислыми губами?
71. Как у вас называется мужчина с крупными и/или торчащими зубами?
72. Назовите наименования женщины с крупными и/или торчащими зубами?
73. Как принято называть мужчину с редкими, жидкими волосами?

74. Как называют женщину с редкими, жидкими волосами?
75. Лысый мужчина: *голомозглый*.
76. Лысая, плешивая женщина: *голомозглая*.
77. Мужчина с вьющимися, кудрявыми волосами: *кучерявчик; кудреватый*
78. Какие существуют наименования женщины с вьющимися, кудрявыми волосами?
79. Мужчина с нечесаными, растрепанными волосами: *лохмарь; пелехатый, распелеханный, растрёпленный, хохлатый*.
80. Женщина с нечесаными, растрепанными волосами: *косматка, лохудра; пелехатая, распелеханная, растрёпленная, хохлатая*.
81. Как принято называть мужчину с длинными волосами?
82. Как называют женщину с длинными волосами?
83. Охарактеризуйте женщину со стрижкой.
84. Как называют мужчин со светлыми волосами?
85. Как вы называете женщину со светлыми волосами?
86. Какие слова употребляются для наименования мужчины с темными волосами?
87. Как вы называете женщину с темными волосами?
88. Как у вас называется мужчина с рыжими волосами?
89. Назовите наименования женщины с рыжими волосами.
90. Как принято называть мужчину с черными волосами?
91. Как называют женщину с черными волосами?
92. Назовите обозначения мужчины с седыми волосами.
93. Какие существуют наименования для женщины с седыми волосами?
94. Как принято называть мужчину с пышными, густыми волосами?
95. Как называют женщину с пышными, густыми волосами?
96. Охарактеризуйте мужчину с веснушками.
97. Как называют женщину с веснушками?
98. Как вы назовете мужчину, у которого кожа с прыщами?
99. Какие слова употребляются для наименования женщины, у которой кожа с прыщами?
100. Как бы называете мужчину, у которого рябая, с оспинами кожа? Как у вас называется женщина, у которой рябая, с оспинами кожа?
101. Назовите наименования мужчины с дряблой, морщинистой кожей.
102. Как принято называть женщину с дряблой, морщинистой кожей?

103. Красивый мужчина: *бравый, бравенький*.
104. Красивая женщина: *бравая, бравенькая*.
105. Некрасивый, с отталкивающей внешностью мужчина: *гадкий, некрасивенный*.
106. Некрасивая женщина: *гадкая, некрасивенная*.
107. Как называют сонливого мальчика?
108. Охарактеризуйте сонливую девочку.
109. Как называют мужчину-левшу?
110. Как вы назовете женщину-левшу?
111. Глухой (глуховатый) мужчина: *глухня*.
112. Глухая (глуховатая) женщина: *глухня*.
113. Мужчина с крутым, большим лбом: *лобас, лобастик* (о мальчике).
114. Как у вас называется женщина с крутым, большим лбом?
115. Мужчина-заика: *калыгей*.
116. Назовите наименования женщины-заики.
117. Как принято называть мужчину, который говорит неразборчиво, неотчетливо?
118. Женщина, которая говорит неразборчиво, неотчетливо: *бормотуха*.

1.2. Названия человека по возрасту:

1. - дети (общее, собирательное название): *басара, басарма, бахура, детворяка, детлахы, мелкосня, молкосня, пацаньё*.
2. - мальчик: *бахур, босан, габелок, голтух*.
3. - девочка: *бахурка*.
4. Как называют молодых людей (общее, собирательное название)?
5. Какие существуют слова для наименования молодого человека?
6. Как принято называть девушку?
7. Как называют людей средних лет (общее, собирательное название)?
8. Охарактеризуйте мужчину средних лет. Как называют женщину средних лет?
9. Пожилые люди (собирательное название): *лубьё*.
10. Пожилой мужчина: *давняк, лубьё, пристарак, старцуган, старында, шкарба, шкарбач; безлетний, давнишний, выработанный, подлетный, страченный*.
11. Пожилая женщина: *лубья, пожилуха, старында, шкарба; безлетняя, давнишняя, страченная*.

1.3. Характеристика человека по умственным способностям

1. Умный, рассудительный мужчина: *вумняга, грамотяка; вумственный, головастый, голловистый, мозговой, грамошный мыслявый, понимашный*.

2. Умная, рассудительная женщина: *вумняга; вумственная, головастая, головистая, мозговая, грамошная, мыслявая, понимающая.*

3. Как у вас называют сообразительного, находчивого мужчину?

4. Какие существуют названия для сообразительной, находчивой женщины?

5. Как называют мужчину с хорошей памятью?

6. Как у вас называют женщину с хорошей памятью?

7. Охарактеризуйте мужчину с плохой памятью.

8. Дайте наименование для женщины с плохой памятью.

9. Глуповатый, недалекий мужчина: *бельбек, беззень, бельмейда, бельмес, глухарь, долдон, дубила, дубяк, дурешман, дурмила, дурнопляс, дуролом, дурь, йолоп, оболтух, ополоум, пехтерь, талагай, телепень, толмач, тумак, тупырь, тупяк, чумарь, чунарь; безглюздый, бесклепочный, маловумный, чвакнутий.*

10. Глуповатая, недалекая женщина: *беспелюха, дикуша, дурьнда, дубила, дурьнда; безглюзда, бесклепочная, маловумная, чвакнутая.*

11. Любопытный, любопытный мужчина: *интересант; цікавливый, цікавий.*

12. Любопытная, любопытная женщина: *интересантка; цікавливая, цікавая.*

1.4. Характеристика человека по особенностям характера, поведения и моральных качеств

1. Как называют скучного мужчину?

2. Приведите наименования скучной женщины.

3. Веселый мужчина: *гуртовитый, квартивый.*

4. Веселая женщина: *гуртовитая, квартивая.*

5. Как у вас называется стыдливый мужчина?

6. Как принято называть стыдливую женщину?

7. Наглый мужчина: *нахрапливый.*

8. Наглая женщина: *нахрапливая.*

9. Старательный мужчина: *делок, трудельник, трудильник.*

10. Старательная женщина: *дельница, сдельница, удалница.*

11. Как называют труженика?

12. Как у вас называется труженица?

13. Неумелый, не способный трудиться мужчина: *вахлай, ментюх, невыволока, пентюх, растеляпа, тюмряй, тюхляй, чунар, шеперя; мамалыжный, раззяванный, раззявашный.*

14. Неумелая, не способная трудиться женщина: *вяльша, невыволока, нероба, неумеха, никудышница, развейка, растелепа, растеляпа, растеляпка, растюхляйка, тюхляйка; мамалыжная, раззяванная, раззявашная.*

15. Ленивый, лодырь: *байбак, балантрас, безработник, бродня, варлыга, гулеван, ледарь,*

ледарюга, ледацюга, мамочник, ментюх, невыволока, нероба, несделух, пидпанок, ухабень, хребтун.

16. Ленивая женщина: *блюма, кулёма, ледащица, лында, невыволока, нероба, посидюха, хлыстовка.*

17. Охарактеризуйте непутевого, беспутного мужчину: *бесила, крутень.*

18. Приведите наименования непутевой, беспутной женщины: *бесила.*

19. Надоедливый мужчина: *морочливый.*

20. Надоедливая женщина: *морочливая.*

21. Охарактеризуйте развратного мужчину.

22. Развратная женщина: *вуличница, девотка.*

23. Женщина, родившая внебрачного ребенка: *покрытка, неляпка.*

24. Мальчик-шалун: *байстрюк, брайник, гайдамака, задирака, неслук, шибеник, шкода, шкодник, шкодун; балыматный.*

25. Девочка-шалунья: *векиша, дзыга, драчуха, задируха, задирака, косоплетка, шибеница, шкодница; балыматный.*

26. Хулиган: *отрошник, отряха, разбышака; бойчивый, буреватый.*

27. Хулиганка: *драчуха, шкода, шкодница.*

28. Непоседливый мужчина (мальчик): *дзыга, нетерпячка; непосидячий.*

29. Непоседливая женщина (девочка): *дзыга, нетерпячка, потолкуха; непосидячая.*

30. Спокойный, уравновешенный мужчина: *порядливый.*

31. Спокойная, уравновешенная женщина: *порядливая.*

32. Капризный мужчина (мальчик): *пидпанок; сплеканный.*

33. Капризная женщина (девочка): *каляба; сплеканная.*

34. Пустой, легкомысленный мужчина: *беспуть, блудня, гулеван, ветродуй, лалим, лобода, пустернак, пустоцвет, пустофеля, развей, растелоп, халавей, халахон, шалабон, шалопу; бесклепошный, халавейный.*

35. Пустая, легкомысленная женщина: *баламошка, ветродуйка, голендайка, ерефёлка, лалинка, лобода, пустофеля, развейка, шалаболка, шалашовка; бесклепошная, халавейная.*

36. Нервный, вспыльчивый мужчина: *бесила, дергун, нервотик; буреватый, загористый, запрокаженный, раскипачий.*

37. Нервная, вспыльчивая женщина: *буреватая, загористая, запрокаженная, раскипачая.*

38. Охарактеризуйте смелого, храброго мужчину.

39. Дайте характеристику смелой, храброй женщине.

40. Как называется трусливый мужчина?

41. Как называют трусливую женщину?
42. Какие слова употребляются для наименования доброго мужчины?
43. Как называют добрую женщину?
44. Злой, жестокий мужчина: *бзык , дикопод, злодирь, издеватель, нелюд, озлой, скурлат.*
45. Злая, жестокая женщина: *оборвила, яга.*
46. Охарактеризуйте ласкового мужчину.
47. Дайте характеристику ласковой женщины.
48. Как называют сердитого мужчину?
49. Назовите обозначение сердитой женщины.
50. Как принято называть щедрого мужчину?
51. Приведите наименования щедрой женщины.
52. Жадный мужчина: *жадавин, жадоба.*
53. Жадная женщина: *жадоба, немцойка, скупердя.*
54. Взятчик: *калымицк.*
55. Взятчица: *калымицица.*
56. Вор, вороватый мужчина: *свистун.*
57. Дайте характеристику воровке, вороватой женщине.
58. Как вы назовете эгоиста, себялюбца?
59. Как называют эгоистку, себялюбивую женщину?
60. Какие существуют наименования для гордеца, горделивого человека.
61. Как называют гордую, горделивую женщину?
62. Хвастун: *задай, гаган, герцун, задай, ломота, форсунь, чинь-бринь.*
63. Хвастунья: *ломота, хлыстовка.*
64. Как вы назовете завистника?
65. Как называют завистливую женщину?
66. Как вы назовете льстеца?
67. Как называют льстивую женщину?
68. Как называется злопамятный, мстительный мужчина?
69. Охарактеризуйте злопамятную, мстительную женщину.
70. Приведите названия мужчины с мягким, податливым характером.
71. Как называют женщину с мягким, податливым характером?
72. Настойчивый мужчина: *вустрый, добивной, добитной, настырливый.*
73. Настойчивая женщина: *вустрая, добивная, добитная, настырливая.*
74. Упрямый (с негативной оценкой) мужчина: *вреднота.*
75. Упрямая (с негативной оценкой) женщину: *вреднота.*
76. Хитрец, плут, мошенник: *жигун, жульман, калыман; клёпанный, продуковный.*
77. Хитрая женщина: *хитёра; клёпаная, продуковная.*
78. Как называется бесхитростный мужчина?
79. Назовите наименования бесхитростной женщины.
80. Мужчина, любящий наряжаться: *чинь-бринь; напшудренный, нафуфоненный, чепурной.*
81. Женщина, любящая наряжаться: *кукона; напшудренная, нафуфоненная, чепурная.*
82. Аккуратный мужчина: *управный.*
83. Аккуратная, опрятная женщина: *чистёха, чистушка, чистюха.*
84. Неаккуратный, неряшливый мужчина: *завальяха, задрипанец, замазура, замурзяка, зачепаха, мазута, мурза, обшарпанец, пархай, фойда, чунарь; замусоленный, замухрышенный, занехаянный, заталапанный, зафлесканный, зафоськанный, зафойданный, мурзованный, неохайный, нехальозный, обшурпанный, распастеханный, растелеханный, растропленный, расхелебенный.*
85. Неаккуратная, неряшливая женщина: *грязнуха, завальяха, задрипа, задрипанка, замазура, замазуха, замурза, замурзяка, зателепа, захлюстайка, зачепаха, лохундра, мазута, мурза, неухмара, нечупойда, обшарпанка, фойда, чумазка, чумичка, чуха, шарподранка, шеряпа; замусоленная, замухрышенная, занехаянная, заталапанная, зафлесканная, зафоськанная, зафойданная, мурзованная, неохайная, нехальозная, обшурпанная, распастеханная, растелеханная, растропленная, расхелебенная.*
86. Брезгливый мужчина: *гребтливый.*
87. Брезгливая женщина: *гребтливый.*
88. Как вы назовете молчуна?
89. Какими словами называют молчунью?
90. Говорливый, болтливый мужчина: *анекдотчик, балабонь, балакарь, балантряс, белебень, ботало, бусарь, бухало, бухвост, звонарь, малево, пустофеля; лопотливый, пустословый, разговорный, разговорный, слизкоязыкий.*
91. Говорливая, болтливая женщина: *балабуня, бухвостка, говорилка, говоруха , говорушка, двоехвостка, калыбашка, лепетуха, лепетя, мотуха , чебетуха, пошмачалка, тарадайка, таратайка; лопотдивая, пустослова, разговорная, разговорная, слизкоязыкая.*
92. Лгун, лживый мужчина: *брехун, брехунья, путолай; брехливый.*
93. Лгунья, лживая женщина: *брехунка, брехушка, забрёха, путолайка; брехливый.*
94. Плут, мошенник: *калыган, калыман.*
95. Как вы называете мошенницу?
96. Любящий браниться, сварливый мужчина: *крыкса, крыклястый, горлатый.*
97. Любящая браниться, сварливая женщина: *крыкса, задерюха, задирака; крыклястая, горлатая.*
98. Сплетник: *хвостотрёп.*
99. Сплетница: *кудошка.*
100. Чудак: *камедный.*

101. Чудаковатая женщина: *камедная*.
102. Рассеянный мужчина: *гава, лялека, ментюх*.
103. Рассеянная женщина: *гава, лялека*.
104. Заботливый, внимательный мужчина: *пильновитый, догодительный*.
105. Заботливая, внимательная женщина: *пильновитая, догодительная*.
106. Как называют вежливого, обходительного мужчину?
107. Как принято называть вежливую, обходительную женщину?
108. Грубый мужчина: *крыклястый*.
109. Грубая женщина, грубиянка: *крыклястая*.
110. Мальчик-плакса: *плакливый*.
111. Девочка-плакса: *плакливая*.
112. Послушный мужчина (мальчик): *сходливый*.
113. Послушная женщина (девочка): *сходливая*.
114. Непослушный мальчик: *неслухнённый*.
115. Непослушная девочка: *шибеница; наслухнённая*.
116. Замкнутый мужчина: *бухарь, букацик*.
117. Как можно назвать замкнутую женщину?
118. Откровенный мужчина: *откровенник*.
119. Как называют откровенную женщину?
120. Бездельник или любитель слоняться без дела: *гулеван, развей, халавей, халахон, шалабол, шалоброд, швендя*.
121. Бездельница или любительница слоняться без дела: *лында, похатница, шалаболка, швендя, шленда, шлендра, шлында*.
122. Привередливый мужчина: *перебендя*.
123. Привередливая женщина: *перебендя*.
124. Как называют мужчину, любящего много поест?
125. Охарактеризуйте женщину, любящую много поест?
126. Как можно сказать о мальчике с плохим аппетитом?
127. Как назовут девочку с плохим аппетитом?
128. Мужчина-пьяница: *выпиваха, деремщик, запивайло, запиваха, карбук, квач, пьянюга, пьянюха, опухлик, синяк, хмельник*.
129. Женщина-пьяница: *выпиваха, запиваха, пьянюха, пьянюшка*.
130. Как называется трезвенник?
131. Как называют трезвенницу?
132. Богатый мужчина: *куркуль, пузак; крепкий, пожилий*.
133. Богатая женщина: *крепкая, пожилая*.
134. Бедный мужчина, бедняк: *гомота, злыденяк, халамидник, обшудренный, злыденный*.
135. Бедная женщина: *халамидница; обшудренная, злыденная*.
136. Хороший хозяин: *кукобник*.
137. Хорошая хозяйка: *домоводушка, кукобница, удалница*.

138. Плохой хозяин: *пустодомник, развей*.
139. Плохая хозяйка: *пустодомка, развейка, растюхляйка*.

1.5. Обращения

1. Как вы обратитесь: к ребенку (общее название)?
2. К девочке?
3. К мальчику?
4. К девушке?
5. К молодому человеку?
6. К женщине средних лет?
7. К мужчине средних лет?
8. К пожилой женщине?
9. К пожилому мужчине?
10. К подруге, любимой?
11. К другу, любимому?
12. Какие существуют ласковые обращения к человеку любого возраста?
13. Назовите грубое обращение к человеку любого возраста.

2. Характеристика действий и состояний человека

1. Хотеть/захотеть: *забандюритъся, закортетъ*.
2. Какие слова вы употребляете в значении «делать»/«сделать»?
3. Портить(ся)/испортить(ся): *гаврать, нехтовать, перегаврать, понивичить, таловатъ, спортачиться, схыбнутья*.
4. Прийти: *примыкаться*.
5. Идти, ходить медленно, вяло: *дзыбать, дзюбать, телемпать(ся), телепать(ся)*.
6. Хромать: *шкандыбать, шкарбать, шкультигать*. Бродить: *блукать(ся)*.
7. Слоняться без дела, ходить туда-сюда: *бутылятья, ветритъся, вештатъся, гайдастья, лындатъ(ся), ныкатъся, шалатъся, шамотатъся, швайдать, швендать, шлёндратъ, шлынлатъ(ся)*.
8. Бегать, бежать, убегать/убежать: *диранутъ, помайнуть, тикать, улепецкаться, хлыснуть, чкурнутъ, шмалять*.
9. Прыгать: *гасать, гацать, гыцать*.
10. Назовите употребляемые вами синонимы к слову *ползатъ*.
11. Какие слова употребляются в значении «нести»? Как вы передадите значение «нести на спине»?
12. Работать, отработать (с большим напряжением): *кальчить, кандыбачить, мантулить*.
13. Суесться: *содомитья*.
14. Уставать/устать, утомить(ся): *заботать, поваритья, пристать, ухайдокать, ухандокать, уходить*.

15. Назовите все синонимы к словам *строить/построить, сооружать/соорудить*.
16. Бросать/бросить, швырять/швырнуть: *гетить, жбурлять, шибать*.
17. Глаголы, обозначающие интенсивное действие: *бухать, выбухать, дербануть, драть, жмякнуть, жаржитъ, замантулить, запалить, лупасить, лупить, метелитъ, напереть, напороть, отпнузырить*.
18. Шуметь, производить шум: *гуркотеть, деркотать, дрекотать, дрынчатъ, тархатеть, шубушкувать, шурлаться*.
19. Бить, колотить что-либо, ударять/ударить: *гепнуть, грякать, гунуть, гухнуть, жмякнуть, лупотеть, хряпнуть*.
20. Бить/избить, ударять/ударить кого-либо, драться: *батаить, взуть, догрекнуть, дряпать(оя), кулачить, лупасить, лупацкать, лушпарить, ляснуть, мазануть, отходить, пришкварить, трашкать, хлобыснуть, хлыснуть, хряпнуть, чкнуть*.
21. Убивать/убить: *сказнить, укласть, укоцкать, ухолодить, ухломанить*.
22. Умирать/ умереть: *кабыкнуть, курбыкнуть*.
23. Падать/упасть: *гепаться, гепнуться, грякаться, грякнуться, гухнуться*.
24. Какие слова передают значения «тонуть»/«утонуть»?
25. Мыться, плескаться в воде: *бараскаться, талапаться*.
26. Мыть/вымыть: *вышкадмаживать*.
27. Назовите слова, употребляемые со значением «брить(ся)», «побрить(ся)».
28. Какие слова вы употребляете в значении «стричь(ся)»?
29. Чесаться: *чухмариться*.
30. Назовите слова, употребляемые вами в значении «причесываться»/«причесаться».
31. Щекотать: *шалахтать, шалахтовать*.
32. Мерзнуть, замерзать/замерзнуть: *закаязбнуть, закаязблить, закалеть, оклякнуть*.
33. Назовите синонимы к слову *петь*.
34. Танцевать: *выбивать, скакать*.
35. Худеть/похудеть: *захлять, охлять*.
36. Заболевать, слабеть: *кальяхчить, калябитъ*.
37. Какие слова вы употребляете в значении «полнеть», «толстеть»?
38. Назовите слова в значении «выздоровливать»/«выздороветь», «крепнуть»/«окрепнуть».
39. Думать: *мозговить, петрять, петрить, тямить*.
40. Какие слова вы употребите в значении «смотреть»/«посмотреть» (общее название)?
41. Всматриваться, всмотреться: *галиться*.
42. Назовите употребляемые вами слова в значении «удивляться»/«удивиться».
43. Какие слова вы употребите в значении «слушать»/«послушать»?
44. Назовите слова, употребляемые со значением «трогать»/«потрогать», «ощупывать».
45. Какие слова употребляются в значении «плакать» (отметить различную степень действия).
46. Храпеть: *гулькотать, гулькотеть*.
47. Спать/уснуть, дремать/задремать: *кемарить, кулькатъ, закулькать*.
48. Есть/поесть (общее название): *зобать*.
49. Есть/поесть жадно и много: *буздякать, буздярыть, жаржать, лупить, метелить, муздать, опехтать, хряпать*.
50. Есть вяло, без аппетита: *дзэбать, лыскасть, подзюбать, тюкать*.
51. Чавкать, причмокивать при еде: *жамкать, жвакать, клямкать, лямкать*.
52. Какими словами передается значение «пить (жидкость)» (общее название)?
53. Пить алкогольные напитки, выпивать/выпить до состояния опьянения: *жагануть, жлэкать, колкануть, навэкачься, накосариться, накраситься, напаузиться, тибануть, хлобыстнуть*.
54. Пить/выпить жадно, быстро: *жагануть, жлэкать, хлыбать, хлыснуть, хлыстать*.
55. Глотать: *колтать*.
56. Лакомиться: *ласовать*.
57. Сосать: *смоктать*.
58. Наестся досыта: *набомбиться, набуздякаться, набухариться, умантулить*.
59. Напиться, выпить все до конца: *выглохтать, вылоктать, высадить*.
60. Брезговать: *гребовать*.
61. Говорить/сказать (общее название): *базикать, глаголить, гурковать, гутарить, калькать, балабонить, баландрячить, балясить, баталить, бухвостить, звонарить, кальяхчить, тараконить, торкотать, трахоматить, разбаюкивать*.
62. Привирать/приврать: *берендить, наберендить, пустотрепить, хвостотрепить*.
63. Лгать/солгать, обманывать/обмануть: *взуть, кальяхчить, набрехать, одуракать, смануть*.
64. Клянчить, выпрашивать: *кальяхничать*.
65. Плутывать/сплутовать: *кальяхничать, кальяхнуть*.
66. Журить, упрекать: *пынять, урякать*.
67. Бранить(ся), ругать(ся): *брить, варабаниваться, глумить, гарчать, гавчать, гыркачься, збутковаться, ляскачь*.
68. Сплетничать: *курдовать, двоехвостничать*.
69. Говорить в нос: *бубонить, боботать*,

бубукать, скавчать.

70. Говорить неразборчиво: *буркотеть, варнякать, лялякать, мамонить, тавосать.*

71. Какие слова употребляются в значении «заикаться»?

72. Говорить/сказать громко: *гомонеть, горкотать, гуркотеть.*

73. Кричать, крикнуть: *галчить, гаметь, горлохватить, двошитъ, каракашитъ.*

74. Назовите синонимы к словам *шептать/шепнуть.*

75. Какие слова употребляются в значении «звать» / «позвать» (кого-либо)?

76. Какие слова вы употребляете в значении «молчать»?

77. Наряджаться/нарядиться: *вычепуриться, напендючитьося, напындиться, наряжаться, нафуфониться, пындиться.*

78. Краситься/накраситься, прихорашиваться: *чепуриться, начепуриться, причепуриться.*

79. Пачкать(ся)/ испачкать(ся): *выгваздать(ся), выдребаться, выкататься, валяпкаться, вымарать(ся), грязиться, задряпать(ся), дрипатъ, дрѣпать, заелозить, зафойдать(ся), занехаятъ, зафлѣскаться, захандеть, начвякать, маслякатъ, позалакатъся.*

80. Проявлять чудачества:

81. Стыдиться: *чупаться.*

82. Делать/сделать что-либо быстро, ловко: *метелить, пузырить/отпузырить.*

83. Делать/сделать что-либо вяло, медленно, с неохотой: *баюкаться, ботаться, волеводиться, куѣлдать, кулямкать, кваситься, панчиться, раскамаривать, раскомашивать, распякивать, цыркаться.*

84. Упрячиться, заупрячиться: *заноровиться.*

85. Лениваться, бездельничать: *балянтрясить, варлыжить, колобродить, пустодомничать, шалаболить, шалаться, шлындать.*

86. Надоедать/надоесть, приставать/пристать к кому-либо: *присыкаться.*

87. Нравиться/понравиться кому-либо: *закаламутить* (кого-либо), *заматрѣнить.*

88. Какие слова вы употребляете в значении предаваться разврату?

89. Какие слова вы употребляете в значении шуметь, вносить/внести смуту, раздор?

90. Шалить: *каляганить.*

91. Капризничать: *калябиться, кулябиться.*

92. Какие слова вы употребляете в значении «бояться», «пугаться» / «испугаться»?

93. Успокаиваться, успокоиться: *уговкаться.*

94. Какие слова вы употребляете в значении «радоваться»?

95. Какие слова вы употребляете в значении «веселиться»?

96. Какие слова вы употребляете в значении «улыбаться»?

97. Какие слова вы употребляете в значении «смеяться»?

98. Хохотать: *гροхотатъ.*

99. Насмехаться: *ковырзиться, копырдитъся, прикалываться.*

100. Ззнаваться/ззнаться: *великатиться, выкобеливаться, заносиваться, кабочиться.*

101. Хвастаться/похвастаться: *выкозюливаться, кабочиться, пындиться*

102. Назовите слова, употребляемые в значении завидовать?

103. Назовите синонимы к слову *льстить.*

104. Ухаживать, заботиться: *дбатъ(ся), кохать.*

105. Злиться, разозлиться, быть жестоким, злым: *бзыковать, взвериться, диковать, ереститься, казиться, раскирпичиться, распениться, рассобачиться.*

106. Волноваться/разволноваться: *разбухнуть.*

107. Какие слова вы употребляете в значении «жить богато, в достатке»?

108. Жить бедно, в нужде: *кальчеть.*

Выводы. Наблюдения над составом, значением, функциями экспрессивной лексики в говорах липован пгт Вилково, Старой и Новой Некрасовок позволяют сделать следующие выводы.

Экспрессивность как лингвистическая категория имеет в исследуемом диалекте вполне определенные языковые средства выражения. В говоре экспрессивная лексика представлена очень широко. Объясняется это тем, что язык говора не скован нормой, и поэтому отличается более свободным и богатым словотворчеством.

В лексике говора встречаются все виды экспрессивной лексики: слова, образованные морфологическими и не морфологическими средствами выражения экспрессивности (*дочушка, попонаваривать, свободнехонький*), слова с лексическими средствами выражения экспрессивности (*кудошка* «сплетница», *кабачиться* «важничать», *раскипачий* «вспыльчивый»), единицы с лексико-семантическими средствами выражения экспрессивности (*кадыня* «большая бочка», перен. «полная женщина»; *зацепиться* перен. «встретить по дороге кого-либо»; *червивый* «изъеденный червями», перен. «хилый, больной»).

В говоре функционируют и являются продуктивными словообразовательные модели, не известные или непродуктивные в литературном языке, например, для имен прилагательных - конструкции типа «основа одушевленного имени существительного + суффикс *-ист-* (*бабистый, кабанистый*), основа имени прилагательного + суффикс *-уч/-*

юч- (*грязночий, жаднючий*); удвоение приставки *по-* в глаголах: *поповыбросить*; дублирование слова (*годов-годов, людей-людей*).

Отмечается большая валентность суффиксов, непродуктивных в литературном языке: в именах существительных: *-ун-, -яч-, -як-, -ёх(а), -их(а), -а, -та* и др.: *брехун, трудяга, кабаняка, чистёха, Иваниха, кусака, дурила, вреднота*; в именах прилагательных *-лив-, -чив-* (*глупливый, старатливый, пригодчивый*).

В говоре обнаружена способность экспрессивных суффиксов сочетаться с более широким кругом основ, чем в литературном языке (*никакучий, ничевенький, смерточка, чистотачка*); экспрессивными оттенками в говоре обладают многие слова, не имеющие в литературном языке экспрессивных вариантов (*винцушка «вино», болька «боль», килочка «килограмм», недавнушний «недавний»* и многие другие).

Наиболее экспрессивны либо слова с прозрачным словообразованием (*черезбережно «чрезмерно», костылять «хромать»*), либо, наоборот, образованные на основе неясных, но выразительных в звуковом отношении морфем: *задрипаный «грязный», наряхать «нарядиться», кучермачить «запутывать», надрочить «натравить кого-либо», шрындать «барахтаться»*.

Так же, как и в литературном языке, основным лексико-семантическим способом выражения экспрессивности в говоре являются метафора и перенос по функции. Диалектизмы могут образовывать коннотативные значения, например, *кырды «стадо»*, перен. «шумная толпа» и др.

В говоре обозначение одного и того же действия имеет большое количество оттенков, что обуславливает создание обширных синонимических рядов и свидетельствует о многообразии выразительных средств в устной народной речи.

Увеличение числа экспрессивных лексем в исследуемых говорах, как и в остальных русских говорах Одесщины, происходит и за счет заимствования иноязычной лексики. Заимствованные экспрессивные слова могут быть в родном языке как экспрессивными (*позафлескуваться* (укр.) «запачкаться», *шкандыбать* (укр.) «еле-еле идти», *шкодливый* (укр.) «вороватый», так и не быть экспрессивными: *балакать* (укр.) «говорить», перен. «болтать, говорить чепуху»; *швидкий* (укр.) «быстрый», перен. «прыткий, хитрый», : *каруца* рум. *сагіца* «телега», перен. «неповоротливый человек», обретая тем самым субъективную оценочность уже после освоения в русском говоре.

Данная работа представляет собой первый этап в отечественных разработках изучения диалектов липован Придунавья; в дальнейшем предполагается углубление анализа и более детальное описание перечисленных аспектов функционирования изучаемых диалектов.

ется углубление анализа и более детальное описание перечисленных аспектов функционирования изучаемых диалектов.

Литература

1. Демьянова (Морошану) Л.И. Освоение украинской экспрессивной лексики переселенческими говорами Одесщины // Русское языкознание. — Киев, 1988. — № 15. — С.82-88.
2. Демьянова (Морошану) Л.И. Особенности двуязычия и многоязычия в русских переселенческих говорах юга Украины (на материале социолингвистического исследования) // Тез. докл. Респ. науч. конф. — Винница, 1988. — С. 88-89.
3. Демьянова (Морошану) Л.И. Экспрессивная лексика русских говоров в разноязычном окружении (на материале говоров Одесской области УССР): диссертация ...канд. филол. наук. — Одесса, 1987. — 340 р.
4. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. — 1955. — № 5. — С. 65-78.
5. Галкина-Федорук Е.М. Об эмоциональности и экспрессивности в языке // Сб-к статей по языкознанию. — 1958. — С 103-124.
6. Панасюк А.Г. Экспрессивная лексика современного русского языка. - Автореф. дисс. канд.филол. наук. — М., 1973. — 24 с.
7. Жураковская Н.В. Экспрессивная лексика старожильческих говоров Средне-обского бассейна. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Томск, 1971. — 17 с.
8. Черемисина М.И. Экспрессивный фонд и пути его изучения // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. - Новосибирск, 1979. — Вып. 8. — С. 3-11.

Морошану Л.І. Методи збору і аналізу експресивної лексики в говірках липован Придунав'я. — Стаття

Анотація. Розглядаються типи експресивної лексики в говорах липован (старообрядців) Придунав'я. Наводиться запитальник, розроблений з метою збору лексики, що характеризує людину, в досліджуваних говорах. Запитальник включає імена іменники, прикметники та дієслова, що несуть сему «характеристика людини».

Ключові слова: експресивна лексика, говірки, липовани, старообрядці, Придунав'я.

Moroshanu L. The Methods of Collection and Analysis of the Expressive Lexis in the Pre-Danube Lipovan Dialects. — Article

Summary. Types of expressive lexis in the Pre-Danube Lipovan dialects have been considered. A questionnaire to collect lexis of the Pre-Danube area Lipovan dialects has been offered. The questionnaire includes nouns, adjectives, verbs which are used to describe people and their character types.

Key words: expressive lexis, dialects, Pre-Danube Lipovan dialects, the old-believers.

СТРУКТУРЫ ВТОРИЧНОЙ ПРЕДИКАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ (ВНУТРЕННЯЯ ДИСТРИБУЦИЯ)

Аннотация. В исследовании определяется понятие предикативности на различных уровнях анализа предложения, определяется понятие структуры предикации (первичной и вторичной), приводятся модели основных структур вторичной предикации и описывается их внутренняя дистрибуция.

Ключевые слова: предикативность, первичная структура предикации, вторичная структура предикации, внутренняя дистрибуция, объектный восполнитель.

Изучение структур вторичной предикации в современной французском языке весьма актуально для современного французского и европейского языкознания в целом, поскольку вносит свой вклад в изучение французского синтаксиса. Данная проблема затрагивается в работах Банару В.И. [1], Гака В.Г. [2], Сулимовской З.В. [3], Богомолова О.С. [4] и других ученых, которые рассматривают вопросы предикации в современном французском языке, однако до настоящего времени в отечественном языкознании до не имеется специальных работ, посвященных этой важной для европейского языкознания проблеме, что и обусловило цель данного исследования.

Необходимость данного исследования вызвана тем, что в данное время теория предикативности на материале французского языка разработана недостаточно; учение о структурах вторичной предикации во французском языке не освещается ни в отечественной, ни в зарубежной лингвистике.

Данная работа проводится в рамках изучения синтаксиса современного французского языка. Опыт исследования структур вторичной предикации в современной французском языке может иметь теоретическое значение для изучения грамматики французского языка и найти свое практическое применение в процессе преподавания французского языка в Украине и за рубежом.

Цель данной статьи — углубление исследований по теоретической грамматике французского языка в области, связанной со структурами вторичной предикации в современной французском языке, обладающих внутренней дистрибуцией.

Цель данного исследования обусловила постановку конкретных задач:

- дать описание понятия предикативности,
- рассмотреть различные типы структур предикации (внутреннюю дистрибуцию).

Материалом исследования послужили тексты, опубликованные в следующих изданиях: Courtade P. *Les circonstances*. — М., Editions du Progrès, 1966 [5]; Cimanon G. *Quar les lampes se sont eteintes*. — Press de la Cité. — Paris, 1948 [6]. Всего проанализировано ок. 400 синтаксических единиц. При рассмотрении данных использовались описательный и сравнительно-сопоставительный методы.

Понятие предикативности — одно из самых спорных проблем в языкознании, справедливо названо «универсальной отмычкой ко всем тайнам предложения» [7,158].

Учение о предикативности связывается большинством лингвистов с теорией предложения. (см. работу Бондарко А.В. «Об актуализационных признаках предложения» [8,14]).

Предикативность неразрывно связана со сложным единством речи, языка, мышления, сознания. Разнообразие существующих определений понятия предикативности объясняется логико-лингвистическими позициями их авторов и уровнями, на которых проводится анализ предложения.

Приведем несколько определений понятия предикативности.

1. Предикативность на семантическом уровне анализа предложения — это «свойство или общее значение предложения по соотносительности с денотативной экстралингвистической ситуацией». [1, 122]. Денотативный или семантический анализ предложения выражается в признании соотносительности содержания любого предложения с экстралингвистической ситуацией.

2. На логико-коммуникативном уровне анализа предложения предикативность проявляется в предикативном отношении — оппозиционной связи между компонентами актуального членения на основе расщепления единой мысли на два противоположных момента. Анализ предложения на логико-коммуникативном уровне связан с актуальным членением предложения и определяется

как отражающий информативную сторону предложения. Информативная сторона предложения — указание, для чего оно говорится. [2,60].

3. На синтаксическом уровне анализа предложения предикативность

— это специфическая синтаксическая связь между сказуемым и подлежащим, выражающаяся в единстве трех синтаксических категорий — модальности, времени и лица. Синтаксический уровень анализа предложения «отражает внешнюю структуру предложения» [2,60].

Предикативность - это одна из функций сложного единства речи, языка и мышления, которая проявляется в любом предложении.

Структуры предикации. «Структуры предикации суть синтаксические единицы, служащие для соотнесения с процессами материального мира. В них подлежащее соотносится с носителем процесса, сказуемое же указывает на специфическое существование его во времени. Иными словами, предложение — структура предикации, состоящая, в общем случае, из группы подлежащего (собственно подлежащее и модификаторы) и группы сказуемого (собственно сказуемое + модификаторы)» [3, 11]

Связь подлежащего и сказуемого характеризуется *предикативным отношением*. Однако не всякое синтаксическое образование, члены которого находятся в предикативном отношении, является предложением [4, 66].

Рассмотрим два предложения: «*Je vois qu'il marche*» и «*Je le vois marcher*». В подчеркнутых построениях *il* и *le* соотносятся с носителем процесса, а *marche* и *marcher* указывают на существование во времени носителя процесса, причем во втором предложении указание на существование во времени носителя процесса происходит опосредованно, через глагол *voir*. Таким образом, элементы *il*, *le* являются подлежащими, а элементы *marche*, *marcher* — сказуемыми, и структуры *il marche* и *le ... marcher* являются структурами предикации: *il marche* — структура первичной предикации второго построения, где *le* определяется как вторичное подлежащее, а *marcher* - как вторичное сказуемое инфинитивной конструкции.

Связь вторичного подлежащего и вторичного сказуемого характеризуется зависимо-предикативным отношением (в предложении *Je le vois marcher* оно зависит от глагола *vois*). В данном исследовании рассматриваются структуры вторичной предикации, состоящие из двух элементов — вторичного подлежащего и вторичного сказуемого. Изучаемые структуры вторичной предикации строятся по модели $S'' + V''$, где S'' — вторичное подлежащее, а V'' - вторичное сказуемое. Вторичное подлежащее выражается обычно именем существительным (с предлогом или без него) или местоимением. Вторичное сказуемое может быть выражено именем прилагательным, именем существительным (с предлогами, союзом *Comme* или без них), наречием, инфинитивом (с предлогом и без него), причастием прошедшего времени, причастием настоящего времени (См. таблицу 1).

Изучаемые структуры вторичной предикации представляют собой явления неоднородные. Элементы этих структур могут быть соединены *ê* непосредственной синтагматической связью: «*Et pourtant il reste debout pieds nus, devant la fenêtre...*» [6, 221], а могут быть соединены опосредованной синтагматической связью: *Ce sont eux qui le regardent come un йtranger et qui s'йcartent* [6, 219].

Изучаемые структуры вторичной предикации могут представлять собой сложное дополнение, сложное определение, сложное обстоятельство, самостоятельный причастный оборот, инфинитивное предложение, абсолютные номинативные конструкции.

Отношения между вторичным подлежащим и вторичным сказуемым представлены в структурах вторичной предикации как бы в неполном, скрытом виде, в отличие от отношений между «первичным» подлежащим и сказуемым, где эти отношения представлены полностью (выражены модальность, время, лицо, число и, при необходимости, род).

Но отношения между вторичным подлежащим и вторичным сказуемым на глубинном уровне восходит к отношениям между «первичным» подлежащим и сказуемым, что и является основной чертой, позволяющей объединить неоднородные

Таблица 1.

Способы выражения вторичного сказуемого V''

Модель	Способы выражения вторичного сказуемого V''
$S'' + V''_{ш'}$	1. Имя прилагательное 2. Предлог + существительное 3. <i>Comme</i> + существительное 4. Наречие (наречное выражение)
$S'' + V''_{non-f} + C_v$	1. Инфинитив 2. Предлог + инфинитив 3. Причастие прошедшего времени 4. Причастие настоящего времени

структуры в одно явление. Это положение подтверждается различными трансформациями. Любую из изучаемых структур вторичной номинации можно трансформировать в придаточное предложение, либо в относительно самостоятельную часть сложносочиненного предложения, что и является критерием выделения этих структур из отрезков речи, например:

1. «*Et pourtant il reste debout pieds nus, devant la fenetre...*» [6, 221] – Ср.: «*Et pourtant il reste debout, devant la fenetre, ses pieds sont nus*».

2. «*C'est un homme jeune, au visage intelligent...*» [6, 215] – Ср. «*C'est un homme jeune, dont le visage est intelligent*».

3. «*Hiquet qui le voit sortir ne sait pas qu'il s'en va pour toujours*» [6, 212]. – Ср.: «*Hiquet, qui voit qu'il sort, ne sait pas qu'il s'en va pour toujours*».

4. «*Le portail franchi, il cherche quelqu'un des yeux...*» [6, 168]. – Ср. «*Quaod le portail est franchi, il cherche quelqu'un des yeux*».

Для предложений (1, 2) – $S + V_{\text{ш}}$, где S – вторичное подлежащее, $V_{\text{ш}}$ – вторичное сказуемое, представленное неглагольным элементом.

Для предложения (3) – $S + V''_{\text{non-f}}$, где $V''_{\text{non-f}}$ – вторичное сказуемое, выраженное неличной формой глагола.

Для предложения (4) – $S + V_{\text{non-f}} + C_v$, где C_v – объектный восполнитель, относящийся ко вторичному сказуемому.

Рассмотрим подробнее каждую из указанных моделей.

1. Модель $S + V''_{\text{ш}}$

Модель $S + V''_{\text{ш}}$ двучленна. Она состоит из вторичного подлежащего S и вторичного сказуемого $V''_{\text{ш}}$, не содержащего глагольных форм. Вторичное сказуемое $V''_{\text{ш}}$ может быть представлено именем прилагательным, именем существительным с предлогом, именем существительным с союзом *comme*, наречием или наречным выражением. Рассмотрим каждую подгруппу.

1.1. Вторичное сказуемое представлено именем прилагательным:

- «*Il regrette que son complet soit beige. Il le préfèrait sombre et neutre*» [6, 202];

- «*Tassé sur un banc sans dossier, le dos rond, il feint d'ecrir dans un cahier étalé devant lui...*» [6, 5];

- «*Je me suis fait un jupon de dessous à deux épaisseurs, avec ses coutures verticales tois les cinq centimètres...*» [6, 161].

1.2. Вторичное сказуемое представлено именем существительным с предлогом:

- «*L'une, Marie, au visage en forme de lune, ..., est amoureuse de Roger, bêtement, à en bêler*» [6, 180].

- «*Un haversac sur le dos, un bâton à la main, ... , il va devant avec ses deux cousines*» [6, 153].

- «*Son costume est beige, ... ; on le sent d'une laine anglaise souple et moelleuse*» [6, 94].

1.3. Вторичное сказуемое представлено именем существительным с союзом *comme*:

- «*Quelquefois, il a l'impression que celui-oi le tient comme au bout d'un fil, qu'il sait tout, qu'il a peur d'intervenir et qu'il attend dans l'angoisse*» [6, 137].

1.4. Вторичное сказуемое представлено наречием или наречным выражением: «*Rue de la Loi, Elise faisait les chambres, toutes fenitres ouvertes, toute literie dehors...*» [6, 17].

2. Модель $S + V''_{\text{non-f}}$

Модель $S + V''_{\text{non-f}}$ состоит из двух членов: вторичного подлежащего S и вторичного сказуемого $V''_{\text{non-f}}$, которое представляет собой одну из неличных форм глагола. Вторичное сказуемое $V''_{\text{non-f}}$ может реализоваться при помощи инфинитива, инфинитива с предлогом, причастия прошедшего времени. Рассмотрим каждую подгруппу.

2.1. Вторичное сказуемое реализуется при помощи инфинитива:

- после глагола *faire*: «*Parfois un pas le fait sursauter*» (Gimanon 33);

- после глагола *laisser*: «*Il monte l'escalier quatre à quatre, s'arrête un instant sur le palier pour laisser sou effervescence se dissiper un peu*» [6, 139-140];

- после глаголов восприятия *voir, regarder, écouter, attendre, sentir*: «*Il l'a vue avec son amie et des hommes pénétrer gaiement dans des restaurants*» [6, 53].

2.2. Вторичное сказуемое реализуется при помощи инфинитива с предлогом:

- «*La semaine derniure, il a ordonné à ses hommes de tirer sur un pauvre type qui rauoait...*» [6, 160].

- «*J'ai toutes les peines du monde à lui arracher ses cahiers pour l'obliger à jouer un peu*» [6, 13].

2.3. Вторичное сказуемое реализуется при помощи причастия прошедшего времени:

- «*Où allons-nous? a-t-elle questionné pour dire quel quelque chose, en le voyant intimidé*» [6, 55].

- «*C'est interdit de fumer aussi, et il le fait exprés de bourrer sa pipe, le portail à peine franchi*» [6, 31].

4. Вторичное сказуемое реализуется при помощи причастия настоящего времени: «*Partout les yeux de flic... Tout le monde au service anthropométrique, tout le monde mesurant, giflant, humiliant, ricanant*» [5, 71-72].

3. Модель S" + V_{non-f} + C_v

Модель S" + V_{non-f} + C_v найменше частотна, по порівнянню з двома попередніми. Вона складається з трьох членів: вторичного підлежачого S", вторичного сказуемого V_{non-f}, вираженого неличними глагольними формами, і об'єктного виконавця C_v, який стосується до сказуемого і вважається інформативно обов'язковим.

Вторичне сказуемое моделі S" + V_{non-f} + C_v може бути представлено: інфінітивом, інфінітивом з предлогом, причастієм прошедшего времени, причастієм настоящего времени.

1. Вторичне сказуемое представлено інфінітивом: «*J'espère que tu ne me feras pas regretter ma recommandation?*» [6, 201].

2. Вторичне сказуемое представлено інфінітивом з предлогом:

- «*Je te défends de parler de Félicie*» [6, 104].

- «*Il y a longtemps qu'il l'encourage à écrire des poésies*» [6, 144].

3. Вторичне сказуемое представлено причастієм прошедшего времени: «*Desiré est couché sur son lit, la tête appuyée à plusieurs oreillers*» [6, 189].

4. Вторичне сказуемое представлено причастієм настоящего времени: «*La rue Saint-Gilles, à l'autre bout de la ville, est une artère étroite et commerçante comme la rue Puits-en-Sock, avec le même tram flottant entre les trottoirs*» [6, 26].

Об'єктний виконавець (C_v) третьої моделі зазвичай виражається іменем существительным, іменем существительным з предлогом, місцеименем інфінітивом наречієм, структурою вторичної предикації другої ступені. (См. Таблицю 2).

Розглянемо кожну групу.

1. Об'єктний виконавець виражений іменем существительным: «... *on voit une bande de camarades franchir le seuil en se bousculant*» [6, 99].

2. Об'єктний виконавець виражений іменем существительным з предлогом:

- «*Et si maintenant son père le voyait assis à la même table que les soldats allemands?*» [6, 13];

- «*Qu'Evariste soit au front, cela n'empêche pas cette fille de courir avec des hommes*» [6, 150];

3. Об'єктний виконавець виражений місцеименем: «*Schræfs m'a conseillé de le faire et c'est lui qui a rédigé l'écriteau ...*» [6, 19].

4. Інфінітивом: «*Dans ce cas, je t'invite à venir voir la revue avec moi, à la «Renaissance»*» [6, 107].

5. Об'єктний виконавець виражений наречієм: «*Au Palace, comme dans les cinémas, on les laisse entrer gratuitement*» [6, 214].

6. Об'єктний виконавець виражений структурою вторичної предикації другої ступені: «*Qui pourrait dire pourquoi c'est un plaisir? Car c'en est un comme cela doit en être un pour le jongleur de voir ses boules olanches arriver à point nommé dans sa main comme des êtres obéissants et disciplinés*» [6, 197].

Висновки. Обобщая сказанное, можно сделать следующие выводы:

Способы выражения вторичного сказуемого V" модели S" + V"_ш, являются: имя прилагательное, сочетание «предлог + существительное», сочетание «comme + существительное», наречие или наречное выражение.

Способами выражения вторичного сказуемого V" в моделях S" + V"_{non-f} и S" + V_{non-f} + C_v являются: инфинитив, сочетание «предлог + инфинитив», причастие прошедшего времени, причастие настоящего времени.

К способам выражения объектного исполнителя V относятся: имя существительное, сочетание «предлог + существительное», местоимение, инфинитив, наречие, структура вторичной предикации 2-й степени.

Данная работа представляет собой первый этап в отечественных разработках типов структур вторичной предикации в современной французском языке, обладающих внутренней дистрибуцией. В дальнейшем предполагается углубление анализа и более детальное описание перечисленных аспектов указанных структур, а также изучение особенностей методики преподавания указанных единиц в курсе грамматики французского языка в специализированных вузах.

Таблиця 2.

Способы выражения объектного исполнителя C_v

Модель	Способы выражения объектного исполнителя C _v
S" + V _{non-f} + C _v	1. Имя существительное 2. Предлог + существительное 3. Местоимение 4. Инфинитив 5. Наречие 6. Структура вторичной предикации 2-й степени

Литература

1. Банару В.И. Типы предложения во французском языке. — Кишинев, 1980.
2. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. — М., 1981.
3. Сулимовская З.В. Грамматическая сущность и функционирование структур вторичной предикации в современном английском языке. — Автореф. канд. дисс., Одесса, 1981.
4. Богомолов О.С. Проблема взаимоотношений зависимой и независимой предикации в простом предложении современного французского языка. — Канд.дисс. — М., 1975.
5. Courtade P. Les circonstances. — М., Editions du Progris, 1966.
6. Cimanon G. Quar les lampes se sont eteintes. — Press de la Cité. — Paris, 1948.
7. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. — М., 1976.
8. Бондарко А.В. Об актуализационных признаках предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. — Л., 1975.

Нікітіна І.В. Структури вторинної предикації в сучасній французькій мові (внутрішня дистрибуція). — Стаття

Анотація. У дослідженні визначається поняття предикативного на різних рівнях аналізу пропозиції, визначається поняття структури предикації (первинної та вторинної), наводяться моделі основних структур вторинної предикації і описується їх внутрішня дистрибуція.

Ключові слова: предикативність, первинна структура предикації, вторинна структура предикації, внутрішня дистрибуція, об'єктний виконавець

Nikitina I. The Structures of Secondary Predication in Modern French. — Article

Summary. This work provides a definition to the notion of predication studied at different levels of the sentence. Primary and secondary predication structures are considered highlighting particular models of the secondary structures of predication in a French sentence.

Key words: predication, primary predication, secondary predication.

НЕПРАВИЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В АРАБСКОЙ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Аннотация. В статье на основе арабских источников автор подает историю вопроса и результаты исследований современных арабских грамматистов, в которых подробно излагаются все преобразования, происходящие в хамзованих, удвоенных и слабых глаголах согласно арабской грамматической традиции.

Ключевые слова: неправильные глаголы, преобразования, слабые глаголы, Хамза, удвоенные глаголы, арабская грамматическая традиция.

Неправильные глаголы являются одним из сложнейших разделов грамматики арабского языка. Морфологические изменения, которые происходят при спряжении этих глаголов, непосредственно связаны с такими проблемами как оформление хамзы, слияние одинаковых согласных и преобразование слабых звукосочетаний. Практическое значение вопроса заключается в умении поставить любой неправильный глагол в нужную форму, что вызывает значительные трудности не только у иностранцев, изучающих арабский язык, но и у самих носителей языка. Несмотря на важность и актуальность проблемы, ее освещение в современной научной литературе ограничено разработкой правил спряжения по отдельным типам неправильных глаголов в рамках общих учебников по арабскому языку. Наиболее полным трудом в этой области стала книга Яковенко Э. В. «Неправильные глаголы арабского языка», изданная в 2000 году в Москве [1]. Несмотря на большой объем (728 страниц), книга не решила существующую проблему, т. к. представляет собой справочник с большим количеством таблиц спряжения, по которым можно лишь найти в готовом виде необходимую глагольную форму. Автор не ставил целью исследовать данный вопрос или дать читателю методику, позволяющую поставить любой неправильный глагол в любую форму. В настоящей статье на основе арабских источников даются история вопроса и направления, по которым современные арабские грамматисты исследуют данную проблему. Целью статьи является познакомить читателя с результатами этих исследований, что позволит лучше понять теоретическую сторону вопроса и активизировать поиск практических шагов, направленных на решение проблемы в целом.

1. Первые арабские грамматисты о классификации неправильных глаголов.

Уже в начальный период зарождения и становления арабской грамматической традиции глаголы привлекали особое внимание многих известных грамматистов. Это было обусловлено теми многочисленными морфологическими изменениями, которые происходят в них в процессе спряжения. Стремление объяснить эти изменения, дать классификацию глаголам и лексическому составу языка в целом, было одним из движущих факторов, которые привели к появлению многих работ в этой области. Основные принципы классификации, заложенные в средние века, сохранились до наших дней. Так, испанский лексикограф Ибн Кутиййа (ум. в 978 г.) делит глаголы на геминированные, правильные, хамзованные и слабые [2, 35]. Аль-Халиль (719–791 гг.) выделяет следующие типы: 1) двухбуквенный редуцированный, 2) правильный трехбуквенный, 3) слабый трехбуквенный, т. е. такой, в состав которого входит одна слабая буква, 4) свернутый или слабый по двум буквам, т. е. такой, в состав которого входит две слабые буквы, 5) четырехбуквенный и пятибуквенный [3, 233]. Постепенно классификация неправильных глаголов усложнялась, и известный арабский грамматист Замахшари (ум. в 1144 г.), автор замечательного труда «Подробно о грамматике», уже делит их на правильные, хамзованные, удвоенные, подобноправильные, пустые, недостаточные, вдвойне неправильные со слабыми первой и третьей коренными буквами, вдвойне неправильные со слабыми второй и третьей коренными буквами. Выделяются также удвоенные подобноправильные глаголы и отдельно, рассматриваются глаголы со слабой و и глаголы со слабой ي [2, 46]. Более подробную классификацию дал известный арабский грамматист аз-Зинджани (XII в) в своей работе «Мабадиу фит-Тасриф», в которой он делил все неправильные глаголы на три группы. В первой были удвоенные глаголы, к которым он относил трехбуквенные и четырехбуквенные. Ко второй группе он относил глаголы, имеющие в своем составе слабые буквы. Эту группу он делит на семь подгрупп: 1) подобноправильные, 2) пустые, 3) недостаточные, 4) глаголы, в которых второй и третий корневые звуки слабые, 5) глаголы, в которых первый и третий корневые

слабые, 6) глаголы, в которых первый и второй корневые слабые, 7) глаголы, в которых все три корневые слабые. В третью группу он включил хамзованные глаголы, которые делились на три подгруппы: глаголы начальной хамзы, глаголы срединной хамзы и глаголы конечной хамзы [4, 48]. Описанием и классификацией неправильных глаголов занимались и многие другие арабские грамматисты того времени. Среди них следует выделить такие имена, как Ибн Дурейд (837–934 гг.), Ибн Джинни (ум. в 1002 г.), Ибн Фарис (ум. около 1005 г.) [2, 75; 2, 78]. Их классификации включали, в основном, уже перечисленные типы неправильных глаголов.

2. Неправильные глаголы в современном арабском литературном языке.

Современные филологи продолжили традиции первых арабских грамматистов и описали практически все морфологические изменения, которые происходят в неправильных глаголах. В их многочисленных трудах представлены все случаи, в которых происходят или могут произойти те или иные преобразования. Количество описанных случаев, сформулированных правил, положений и примечаний настолько велико, что их усвоение становится недоступным даже для носителя арабского языка. Тем не менее, основные правила, разработанные в этой области, можно обобщить в следующих положениях.

2.1. В хамзованных глаголах:

2.1.1. В начале слова

В начале слова хамза всегда на алифе и по характеру может быть:

— коренной, например: **أَبٌ** «отец», **أُخْتٌ** «сестра»;

— префиксом I лица ед. ч., например: **أَقْرَأُ** «я читаю»;

— вопросительной, например: **أَكْتَبْتَ الْكَلِمَةَ؟** «ты написал слово?» [5, 86-87];

— хамзой обращения, например: **أَعْبَدَ اللهُ!** «Абдалла!» [6, 148];

— соединительной, например: **إِثْنَانِ** «два» [7, 173];

— разделительной, например: **أَقْنَعُ** «убеждать» [7, 173].

Особое внимание уделяется случаям, когда в речи встречаются подряд две хамзы. Если две хамзы встречаются в начале слова, то первая из них всегда огласована, а вторая может быть с сукуном. В этом случае возможны следующие варианты в зависимости от огласовки первой хамзы:

— если она огласована фатхой, то общее сочетание превращается в мадду, [8, 771] например:

أَكَلُ → أَكُلُ «я кушаю».

— если она огласована кясрой, то вторая превращается в **ي**:

إِيمَانٌ → إِيْمَانٌ «вера».

— если она огласована даммой, то вторая превращается в **و**:

أَوْمِنَ → أُؤْمِنُ «я верую».

Если разделительная коренная хамза или хамза префикса следует после вопросительной хамзы, то ее правописание не изменяется [9, 142], например:

أَلَيْتِنَا وَصَلَ «Он к нам прибыл?»

Однако некоторые грамматисты (например, в Сирии) считают, что хамза в данном случае оказалась в середине слова и должна подчиняться правилам правописания срединной хамзы, например:

أَلَيْتِنَا وَصَلْ?

В такой ситуации допускается также добавление между двумя хамзами алифа, который не пишется, а компенсируется маддой [9, 143], например:

أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا «Ты сделал это?»

Если после вопросительной хамзы следует соединительная хамза, то она на письме не отображается также, как и не произносится в речи, например:

أَسْمُكَ حَسَنٌ → أَسْمُكَ حَسِنْ «Тебя зовут Хасан?»

Однако исключением является соединительная хамза определенного артикля **ال**, которая огласована фатхой, и по этой причине становится неясным характер предложения, например:

الشمسُ طلعت «Солнце взошло».

В этом примере неясно: автор сообщает, что солнце взошло или спрашивает об этом. Для устранения такой неясности алиф артикля не усекается, а вместе с вопросительной хамзой образует мадду [9, 143], например:

الشمسُ طلعتْ → أَلْشَّمْسُ طَلَعَتْ؟

Соединительная хамза может пропадать вместе с алифом в словах **ابْنٌ** «сын» и **ابْنَةٌ** «дочь» если они находятся между двумя именами собственными, второе из которых обозначает имя отца или матери, например:

عبد الملك بن عبد الملك ابن عبد الملك

Однако если это слово оказывается в начале строки, то алиф сохраняется [10, 86-89].

Соединительная хамза, как правило, не пишется, однако ее огласовка может обозначаться, например [11, 28]:

أَسْمُكَ “твое имя”.

В повелительном наклонении глаголов أَخَذَ «брать» [12, 26], أَمَرَ «приказывать» [12, 43], أَكَلَ «кушать» [12, 39] хамза выпадает [13, 62]:

كُلْ مَرُّ خُذْ.

Данное исключение продиктовано сравнительно высокой частотностью употребления этих трех глаголов по сравнению с другими глаголами начальной хамзы.

2.1.2. В середине слова

Срединная хамза по характеру может быть:

– настоящей срединной хамзой, т.е. когда хамза является средней коренной буквой, например:

سَأَلَ “спрашивать”, بَنَرَ “колодец”,

– или полусрединной хамзой. Полусрединной хамзой называется конечная по корню хамза, к которой присоединены показатели жен. р., дв. или мн. ч., относительного прилагательного, местоимения, алиф-показатель вин. падежа танвинного окончания [9, 146], например:

جُزْءَانِ “две части”,

يَعْرُؤُهُ “он читает”

فِئَةٍ “часть, клас”.

Срединная по корню хамза и полусрединная хамза подчиняются, в основном, единым Правилам правописания хамзы, однако в некоторых случаях они будут оформляться по разному. В целом правописание хамзы в середине слова определяется следующими положениями:

– если хамза не огласована, то она пишется на подставке, соответствующей огласовке предшествующей буквы, например:

رَأْسٌ “голова”,

– если хамза огласована фатхой, а ей предшествует дамма или кясра. В этих случаях она пишется на подставке, соответствующей предшествующей огласовке, например:

سُؤَالٌ “вопрос”.

Исключением является случай, когда хамза огласована фатхой и следует после алифа. Такая хамза пишется без подставки, например:

قِرَاءَةٌ “чтение”.

Данное исключение объясняется тем, что при оформлении хамзы в соответствии с общими правилами, она должна писаться на алифе, однако, рядом с ней уже есть один алиф. В арабском

языке стремятся избегать написания двух одинаковых букв подряд, если такая возможность имеется. В данном случае этого можно избежать написанием хамзы без подставки.

2.1.3. В конце слова:

– после краткого гласного хамза пишется на подставке, соответствующей этому краткому гласному, например:

يَقْرَأُ “он читает”;

– после неогласованной буквы хамза пишется без подставки, например:

نِدَاءٌ “призыв”.

2.2. В удвоенных глаголах:

Понятие «удвоенные глаголы» в арабской грамматике используется для двух типов глаголов: для четырехбуквенных типа زَلْزَلَ «трясти», и трехбуквенных типа مَرَّ «идти». В четырехбуквенных глаголах не происходит никаких преобразований, и они не относятся к неправильным. Поэтому данный термин употребляют, как правило, к трехбуквенным глаголам, в которых вторая и третья коренные буквы совпали. Их неправильность заключается в слиянии одинаковых согласных в одних глагольных формах и отсутствии такого слияния в других.

В арабской грамматике существует два подхода к изложению этой темы: на уровне удвоенных глаголов [14, 164] и на уровне проблемы слияния одинаковых согласных в целом [9, 97].

2.2.2. При рассмотрении этой проблемы на уровне удвоенных глаголов отмечаются следующие положения:

– если последняя коренная буква глагола огласована, то слияние происходит, например:

مَدَدٌ → مَدَّ “тянуть”.

– если последняя коренная буква глагола не огласована из-за присоединения к нему местоимения, то слияния не происходит, например:

مَدَدْنَا “мы тянули”.

– если последняя буква корня получает сукун в повелительном или условном наклонении, то допускаются два варианта: без слияния и со слиянием (на примере того же глагола):

مُدَّ (со слиянием) и أَمَدُّ (без слияния).

2.2.3. При рассмотрении этой проблемы шире, т.е. на уровне Общих правил слияния одинаковых согласных в целом, исследуются различные ситуации, в которых происходит или не происходит слияние одинаковых согласных как в удвоенных

глаголах, так и в именах. При этом слияние может быть простым или сложным.

При простом слиянии первая из двух одинаковых согласных не огласована, например:

مَدَّ → مَدَّ “продление”.

При сложном слиянии обе согласные огласованы. При этом огласовка первой одинаковой согласной или усекается или переходит на предыдущую букву (если она не огласована), например [9, 98]:

يَمَدُّ → يَمَدُّ

Проблема слияния одинаковых согласных рассматривается, как правило, по трем направлениям [9, 98–100]: слияние обязательно происходит, слияние возможно и слияние не происходит.

Слияние обязательно происходит в следующих случаях:

1) Если одинаковые согласные находятся в одном слове и обе огласованы, то могут возникнуть следующие ситуации:

– если буква перед одинаковыми согласными огласована или является долготой, то происходит слияние с усечением огласовки первой одинаковой согласной, например:

مَدَّ → مَدَّ

– если буква, предшествующая одинаковым согласным, не огласована, то при слиянии огласовка первой из них переходит на место сукуна, например:

يَمَرُّ → يَمَرُّ

2) Если одинаковые согласные находятся в одном слове и первая из них не огласована, то происходит простое слияние без каких-либо дополнительных преобразований, например:

شَدَّ → شَدَّ “натяжение”.

3) Если две одинаковые буквы рядом в двух словах, при этом первая из них не огласована, а вторая является слитным местоимением именительного падежа, то слияние происходит и в речи и на письме, например:

سَكَتُ → سَكَتُ “я молчал”.

4) Если вторая из двух одинаковых согласных в разных словах не является местоимением, то слияние происходит только в речи, например:

قُلْ لَهُ “скажи ему”.

Слияние возможно в следующих случаях:

1) Если первая из двух одинаковых согласных огласована, а вторая с сукуном, который появился

в результате образования формы повелительного или условного наклонения, например, от глагола مَدَّ «протягивать»:

لَمْ يَمَدَّ و لَمْ يَمَدَّ.

В случае слияния одинаковых согласных огласовка второй из одинаковых согласных определяется следующими положениями:

– при типовой гласной «у» возможны дамма и фатха, т. к. фатха похожа на дамму по силе и частоте употребления; менее всего подходит кясра;

– при типовой гласной «а», прежде всего, допускается фатха, намного реже – кясра;

– при типовой гласной «и» в равной степени допускаются фатха и кясра [15, 34].

2) В глаголе модели فَعَلَ, в которой буква ي на месте второй и третьей коренных, например:

حَيَّ و حَيَّ “жить, существовать”.

3) В разных словах, когда обе одинаковые согласные огласованы. В этом случае возможно сложное слияние, при котором огласовка первой из одинаковых согласных пропадает, а слияние происходит только при чтении. На письме никаких изменений не происходит, например:

كَتَبَ بِالْقَلَمِ و كَتَبَ بِالْقَلَمِ “он написал ручкой”.

Слияние не происходит в следующих случаях:

– в начале слова, например:

تَتَرَّ “татары”, دَدَنَ “шутка, шалость”;

– в именах, образованных по формулам فَعَلٌ فَعَلٌ فَعَلٌ, например:

زُرَّ “жемчужины”, جُدُّ “новые”, سَكَّ “монеты”;

– в четырехбуквенных глаголах, например:

جَلَبَّ “одевать (кого-л.) в джилъбаб”;

– если первая из двух одинаковых согласных уже имеет ташдид:

مُشَدِّدٌ “усиливающий”;

– в формуле восклицания أَفْعَلٌ, например:

أَحَبُّ بِهِ “Как он любим!”;

– если вторая из двух одинаковых согласных приобретает сукун в результате присоединения слитного огласованного местоимения именительного падежа, например:

مَرَرْتُ “я прошел”.

Примечания:

1. Если слитное огласованное местоимение именительного падежа присоединяется к удвоенному глаголу модели **فَعَلَ**, то возможно три варианта спряжения (на примере глагола **ظَلَّ (и/а)** «оставаться»):

– по типу правильного: **ظَلَّلْتُ**;

– усечение второй коренной буквы с сохранением фатхи над первой коренной: **ظَلَّتْ**;

– усечение второй коренной буквы с переносом ее огласовки на первую коренную: **ظَلَّتْ**.

2. Если удвоенный глагол I породы имеет в имперфекте типовую гласную «и» и к нему присоединяется огласованное слитное местоимение именительного падежа, то (на примере глагола **سَكَنَ** «успокаиваться»):

– возможно его оформление как правильного:

سَكَنَ يَقْرِنُ يَقْرِنُ;

– возможно усечение второй коренной и перенос ее огласовки на место первой коренной, например:

سَكَنَ يَقْرِنُ → يَقْرِنُ.

2.3. В слабых глаголах

В слабых глаголах при спряжении могут происходить существенные изменения, которые усложняют морфологический анализ слова и, прежде всего, выделение истинного корня. Слабые буквы, к которым относят **ي** и алиф [9, 104], исчезают, ассимилируются и преобразуются по определенным правилам, а, иногда, и вне этих правил.

Морфологические преобразования, происходящие в словах, также как и образование самих слов в арабском языке, делятся на два типа: смоделированные и традиционные.

Смоделированными преобразованиями называются такие, которые происходят по определенным моделям и охватывают все слова данной категории. Они происходят по правилам, знание которых позволяет обнаружить происходящие изменения и установить исходный корень.

Традиционные преобразования происходят по традиции в отдельных словах или небольших группах слов. Такие преобразования, обычно, не подчиняются каким-либо общим правилам и их можно обнаружить только с помощью специальных справочников и словарей.

При описании морфологических трансформаций встречаются следующие понятия [8, 756-759]: а) слабые преобразования (**إِغْلَابٌ**); б) превращения (**قَلْبٌ**); в) замена (**إِبْدَالٌ**); г) компенсация (**عَوَضٌ**).

Однако было бы неправильным считать, что все морфологические изменения однозначно делятся

на перечисленные выше четыре типа преобразований, т. к. между некоторыми из приведенных понятий невозможно провести четкую границу. Для обозначения одних и тех же процессов можно употребить два, а иногда и три различных понятия [16, 8].

В этой связи для понимания вопроса в целом необходимо ближе познакомиться с содержанием перечисленных выше понятий.

2.3.1. Слабые преобразования представляют собой преобразования слабых букв и хамзы, которая в некоторых семитских языках также относится к слабым буквам [17, 86], и могут происходить следующими способами:

Способом переноса.

При переносе огласовка слабой буквы переносится на место предшествующего сукуна, например, в имперфекте от пустого глагола **قَالَ (y)** «сказать»:

يَقُولُ → يَقُولُ.

Способом превращения огласованной буквы в неогласованную.

При этом способе огласованная буква превращается в неогласованную. В этом случае происходит усечение огласовки слабой согласной, например от **رَمَى (и)** «бросать» [18, 108]:

يَرْمِي → يَرْمِي

Способом усечения.

Усечение слабой буквы происходит в следующих случаях:

Если буква, обозначающая долготу, встречается с другой неогласованной буквой, что получило в арабской грамматике название «встреча двух неогласованных букв». Такая ситуация устраняется всегда усечением долготы. Например, в пустом глаголе **عَاشَ (и)** «жить», усечение долготы происходит в следующей форме [19, 236]:

لَمْ يَعِشْ.

Исключением (т. е. сохранение двух неогласованных букв) является случай, при котором вторая неогласованная буква является удвоенной. Такое замечание необходимо сделать, т. к. следует помнить, что удвоенная буква всегда рассматривается как две, из которых первая считается неогласованной [20, 291]. Усечение буквы долготы в данном случае не происходит, т. к. две буквы рассматриваются как одна, усиленная ташдидом. Например, в страдательном залоге перфекта от глагола III породы **شَادَّ** «препираться, ссориться» глагольная форма будут следующей:

شُوِّدَ (ВМЕСТО شُوِّدَ).

В подобноправильных глаголах с первой коренной **و** может произойти усечение слабой гласной в имперфекте действительного залога, например, от глагола وَعَدَّ (и) «обещать»:

يَعِدُّ → يَوْعِدُّ

Буква **و** в подобноправильных глаголах обязательно усекается в имперфекте при наличии двух условий: префикс должен быть огласован фатхой, а типовой гласной имперфекта должна быть кясра.

В недостаточных глаголах в повелительном и условном наклонениях для мужского рода единственного числа усекается слабая буква с сукуном в конце слова, например, от глагола خَشِيَ (а) «бояться» [9, 105] при образовании повелительного наклонения усекается последняя буква:

إِخْشَى → إِخْشَ «бойся».

Усечение хамзы в глаголах IV породы в имперфекте и причастиях [20, 50], например:

يُؤَقِّنِعُ «убеждать» → يُقَنَّعُ (вместо يُؤَقِّنِعُ)

مُؤَقِّنِعُ (вместо مُؤَقِّنِعُ).

Способом превращения одной буквы в другую, [18, 109].

В этом случае одна слабая буква пропадает, а на ее месте появляется другая, например:

بَاعَ → بَيَّعَ «продавать»

(буква **ي** превратилась в алиф).

Перечисленные выше способы слабых преобразований активно используются при образовании различных глагольных форм и имен, однако на практике чаще всего встречаются более сложные преобразования, представляющие собой последовательную реализацию двух и более известных способов. В качестве примеров таких комбинированных преобразований можно привести следующие.

1) Слабое преобразование способами переноса и усечения происходит, например, при образовании причастия страдательного залога от пустых глаголов I породы. Например, от глагола بَاعَ «продавать»:

مَبِيعٌ → مَبِئِعٌ → مَبِئِعٌ → مَبِئِعٌ

a) слабое преобразование способом переноса (огласовка слабой буквы дамма переходит на место предшествующего сукуна), при этом слабая буква **ي** становится неогласованной;

b) для устранения встречи двух неогласованных букв усекается неогласованная буква **و**, которая служила долготой;

c) дамма, предшествующая слабой букве **ي** заменяется на кясру, т. к. она должна соответствовать, т. е. быть однородной слабой букве.

Сохранение таких причастий без преобразования также встречается, но носит традиционный характер, например:

مَخِيْطٌ (вместо مَخِيْطٌ) «сшитый».

2) Слабое преобразование способами переноса и превращения происходит, например, при образовании глагола IV породы от пустого корня. Рассмотрим это на примере глагола أَقَامَ «выпрямлять», который образовался путем следующих последовательных преобразований:

أَقْوَمَ → أَقْوَمَ → أَقَامَ

a) слабое преобразование способом переноса; b) слабое преобразование способом превращения (буква **و** превратилась в алиф для достижения однородности с предыдущей огласовкой).

3) Слабое преобразование способами переноса, превращения и усечения происходит, например, при образовании повелительного наклонения от глагола خَافَ (а) «бояться»:

خَافَ → إِخَافَ → إِخَافَ → إِخَافَ → إِخَافَ

a) перенос огласовки слабой согласной фатхи на место сукуна;

b) превращение **و** в алиф для однородности с предыдущей огласовкой;

c) усечение алифа долготы для устранения встречи двух неогласованных букв;

d) усечение начального алифа, надобность в котором отпала после переноса огласовки на место сукуна.

4) Слабое преобразование способами переноса, усечения, превращения и компенсации происходит, например, при образовании масдара от IV породы пустого глагола (на примере глагола أَقَامَ «выпрямлять»):

إِقْوَامٌ → إِقْوَامٌ → إِقْوَامٌ → إِقَامٌ → إِقَامَةٌ

a) перенос огласовки слабой согласной фатхи на место сукуна;

b) усечение алифа для устранения встречи двух неогласованных букв;

c) превращение **و** в алиф для достижения однородности с предыдущей огласовкой;

d) усечение алифа компенсируется присоединением та-марбуты.

Таким образом, произошло слабое преобразование способами переноса, усечения, превращения и компенсации. Явление компенсации, хотя

и не входит в понятие слабого преобразования, но входит в основные типы морфологических изменений.

2.3.2. Превращение

Этот вид морфологических трансформаций представляет собой превращение одной из упомянутых ранее четырех букв в другую.

По своей сути превращение является лишь одним из способов слабых преобразований, описанных выше. Например, в пустых глаголах I породы средняя коренная **و** или **ي** превращается, как правило, в алиф:

بَاعَ → بَاعَ “продавать”.

После некоренного алифа слабая согласная часто превращается в хамзу, например:

بِنَاءٌ → بِنَاءٌ “строительство, сооружение”.

Характерной чертой превращения является то, что оно, обычно, происходит по определенным правилам, знание которых позволяет установить исходную букву слова и, как следствие, правильно определить корень. Иными словами, превращение носит смоделированный характер. Однако в отдельных случаях превращение может произойти и не по правилам, т. е. иметь традиционный характер.

Превращение (القلب) следует отличать от метатезы, которая означает перестановку букв внутри корня и обозначается близким по форме арабским термином (القلب المكاني) [21, 132]. Чаще всего это происходит в слабых и хамзованных корнях, реже в других случаях, например:

أَيْسَ → أَيْسَ “отчаиваться”,

الواحد “один” → الحادي “первый”.

Явление метатезы существенно осложняет морфологический анализ слова и может привести к ошибкам в определении истинного корня слова. В этой связи большое значение приобретает распознавание этого явления в слове. Среди основных признаков, по которым можно определить, что в слове имело место явление метатезы, является отсутствие слабого преобразования там, где оно должно произойти. Например, в слове أَيْسَ «отчаиваться» слабая согласная **ي** должна превратиться в алиф, т. к. она огласована и следует после фатхи, однако это не происходит. Это свидетельствует о том, что в слове произошла перестановка коренных букв, т.е. метатеза. Исходным глаголом является **يَيْسَ** с тем же значением.

2.3.3. Замена

При замене происходит усечение одной буквы и возникновение на ее месте другой, причем в

отличие от слабых преобразований и превращений, которые ограничены взаимными преобразованиями четырех букв (алиф, **و, ي, ء**) замена включает как взаимные преобразования этих же четырех букв, так и преобразование слабых букв в сильные и даже преобразования одних сильных букв в другие сильные буквы. Иными словами, замена — понятие, которое по характеру совпадает с превращением, но распространяется на значительно большее количество букв и носит смоделированный характер. В замене могут участвовать следующие 9 букв:

ا (алиф), **ي, ط, و, م, ت, ء, د, ه**.

Большинство взаимных преобразований слабых букв и хамзы, а также отдельные превращения сильных букв являются смоделированными, т. е. они происходят по вполне определенным правилам, знание которых позволяет определить исходную форму слова, например:

تَبِعْتَهُمْ فَتَبِعْتَهُمْ

(преобразование **و** в хамзу).

Вместе с тем, отдельные виды замены, главным образом, распространяющиеся на сильные буквы, носят традиционный характер, и в них могут участвовать и другие буквы,

Так, например, слово **وُقُتَّةٌ** “гнездо”, превратились в **وُقُتَّةٌ**, т. е. буква **ق** превратилась в **ك**.

2.3.4. Компенсация

В процессе компенсации происходит усечение одной буквы и появление вместо нее другой, причем, в отличие от замены, другая буква может появиться не на месте усеченной, а в другом месте слова, например:

لُغَةٌ — (корень لغو) “язык”.

В данном примере произошла компенсация последней слабой коренной, при этом компенсирующий элемент та-марбута находится на месте компенсируемой буквы. В слове **عِدَّةٌ** “обещание” (корень وعد) произошла компенсация первой слабой коренной буквы, при этом компенсирующий элемент та-марбута находится в другом месте слова.

Характер взаимодействующих букв (компенсируемой и компенсирующей) также не определяется какими-либо правилами. Иными словами, компенсация — это явление, которое, в общем, невозможно «вычислить» со 100% точностью. Оно, как правило, не носит смоделированный характер, а исходную форму слова или корень можно определить только по специальным словарям или справочникам.

Вместе с тем, отдельные виды компенсации при образовании разбитого мн. ч., масдаров и имен уменьшительных носят смоделированный характер и их можно определить не обращаясь к справочникам. В качестве примера можно привести описанный выше случай компенсации алифа при образовании масдара от пустого глагола IV породы: **إِقَامَةٌ → إِقْوَامٌ**.

В данном случае компенсация носит смоделированный характер, т. к. она происходит во всех масдарах пустых корней IV породы.

Выводы:

1. Слабые преобразования включают взаимные преобразования 4 букв (**алиф** **ع**, **ي**, **و**, **ي**), носят смоделированный характер и происходят способами а) усечения, б) превращения огласованной буквы в неогласованную, в) превращения одной буквы в другую, г) переноса, д) комбинированным.

2. Превращение одной буквы в другую, являясь одним из способов слабых преобразований, рассматривается, иногда, как самостоятельный вид морфологических изменений.

3. Замена является более широким понятием и охватывает все превращения, а, следовательно, и часть слабых преобразований. Кроме этого, она включает различные преобразования не только слабых, но и сильных букв. Замена, в основном, носит смоделированный характер и, лишь в отдельных случаях, — традиционный. В смоделированной замене участвуют буквы **ع، ي، و، ي، ا (алиф)**. В традиционной замене могут участвовать и другие буквы. При замене одна буква пропадает, а на ее месте появляется другая.

4. В компенсации могут участвовать как сильные, так и слабые буквы. Компенсирующие и компенсируемые буквы могут находиться в разных местах слова.

5. Смоделированная замена и все слабые преобразования подчиняются определенным общим правилам, знание которых позволяет установить исходную форму слова.

6. Компенсация (за исключением отдельных случаев) и традиционная замена не подчиняются определенным правилам и их можно обнаружить только с помощью специальных словарей и справочников.

Изложенные в данной статье результаты исследований арабских грамматистов дают общую картину преобразований, которые происходят в хамзованных, удвоенных и слабых глаголах. Эти исследования позволяют понять характер, причины и различные условия, в которых происходят многочисленные морфологические преобразования. Характерный для арабских исследователей научный подход при анализе различных

трансформаций, происходящих в арабских словах в целом, дает теоретическое обоснование и общее понимание проблем, которые возникают при спряжении неправильных глаголов, однако этот подход не обеспечивает выполнение практических задач, которые постоянно возникают перед носителями арабского языка и иностранцами, изучающими арабский язык. Дальнейшие исследования в этой области, базирующиеся на трудах современных арабских грамматистов и направленные на достижение практических результатов, являются основой для разработки правил спряжения неправильных глаголов, которые в настоящее время постоянно появляются в современном арабском литературном языке.

Литература

1. Яковенко Э. В. Неправильные глаголы арабского языка / Яковенко Э. В. — М.: Восточная литература, РАН, 2000. — 728 с.
2. Рыбалкин В. С. Арабская лексикографическая традиция / Рыбалкин В. С., АН УССР, Институт языкознания им. А. А. Потемкина. — Киев: Наукова думка, 1990. — 148 с.
3. Рыбалкин В. С. Арабская лингвистическая традиция. Истоки, творцы, концепции / Рыбалкин В. В. — Киев: Феникс, 2000. — 359 с.
4. Оруджева Л. М. Произведение аз-Зинджани "Мабадиу фит-Тасриф" / Оруджева Л. М. — Баку: Элм, 1977. — 147 с.

5. القواعد والبلاغة والعروض، للثالث الثانوي الأدبي، وزارة التربية، سوريا، المؤسسة العامة

للمطبوعات والكتب المدرسية، 2000م. - 175ص.

6. مصطفى غلاييني، جامع الدروس العربية، موسوعة في ثلاثة أجزاء، الطبعة الخامسة

والعشرون، الجزء الثالث، منشورات المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، 1991م. - 231ص.

7. القواعد والإملاء والخط، الثاني الإعدادي، وزارة التربية، سوريا، المؤسسة العامة للمطبوعات

والكتب المدرسية، 2000م. - 182ص.

8. عباس حسين، النحو الوافي، الطبعة الرابعة، المجلد الرابع، دار المعارف بمصر. - 804ص.

9. مصطفى غلاييني، جامع الدروس العربية، موسوعة في ثلاثة أجزاء، الطبعة الخامسة والعشرون،

الجزء الثاني، منشورات المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، 1991م. - 338ص.

10. مبادئ النحو والإملاء والخط، الخامس الابتدائي، وزارة التربية، سوريا، المؤسسة العامة للمطبوعات

والكتب المدرسية، 2000م. - 112ص.

11. تعلم العربية للمبتدئين، تجريد أنباء، دار الشروق، القاهرة، 1991م. - 344ص.

12. Баранов Х. К. Арабско-русский словарь / Баранов Х. К. — М. : Русский язык, 1977. — 942 с.

13. شوقي ضيف، تجديد النحو، الطبعة الثالثة، دار المعارف، القاهرة، 1990. - 284ص.

14. حسام الخطيب، مصطفى جطل، اللغة العربية لغير المختصين، الطبعة الثانية، منشورات

جامعة حلب، سوريا، 1985-1986م. - 271ص.

15. حفني ناصف، محمد دياب، كتاب قواعد اللغة العربية، الطبعة الأولى، 1993م. - 207ص.

16. Рыжих В. И. Глагольная система арабского литературного языка. Книга вторая: Слабые глаголы (на основе арабской дидактической традиции и авторских исследований) / Рыжих В. И. — Одесса: Астропринт, 2009. — 632 с.

17. Церетели К. Г. Сирийский язык / Церетели К. Г. — Москва: Наука, 1978. — 160 с.

18. القواعد والبلاغة والعروض، الثاني الإعدادي، وزارة التربية، سوريا، المؤسسة العامة للمطبوعات والكتب المدرسية، 2000م. - 175ص.

19. محمد قديمي، الطريق إلى العربية، الطبعة الأولى، دار الفكر بدمشق. 1985م. - 205ص.

20. Рыжих В. И. Глагольная система арабского литературного языка. Книга первая: Сильные глаголы (на основе арабской дидактической традиции) / Рыжих В.И. — Одесса: Астропринт, 2002. — 424 с.

21. Майзель С. С. Пути развития корневого фонда семитских языков / Майзель С. С. Институт востоковедения. — М.: Наука, 1983. — 310 с.

Рижих В. І. Неправильні дієслова в арабській граматичній традиції. – Стаття

Анотація. У статті на основі арабських джерел автор подає історію питання та результати досліджень сучасних арабських граматистів, у яких детально викладаються усі перетворення, що відбуваються у хамзованих, подвоєних та слабких дієсловах відповідно до арабської граматичної традиції.

Ключові слова: неправильні дієслова, перетворення, слабкі дієслова, хамза, подвоєні дієслова, арабська граматична традиція.

Ryzhykh V. Irregular Verbs in the Arabic grammar tradition. – Article

Summary. This article has been written on the basis of the Arabic sources. The author provides the historical background and research results obtained by modern Arabic grammarians concerning transformations which occur in the Hamzated, Doubled and Weak verbs.

Key words: Irregular Verbs, transformations, Weak verbs, hamza, Doubled verbs, Traditional Arabic grammar.

ВЕРБАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ДОМЕНІ «АРТУРІВСЬКА ЖІНКА»

Анотація. У статті виділено жіночі прецедентні особистості GUINEVERE, MORGANA, LADY OF THE LAKE, які складають концептуальний домен «артурівська жінка» у легендах про короля Артура та проаналізовано лінгвістичні особливості їх актуалізації. В процесі вивчення трьох складових: поняттєвого, образно-оцінного та актуально-оцінного шарів досліджуються процеси первинної та вторинної номінацій досліджуваних об'єктів.

Ключові слова: концептуальний домен, прецедентна особистість, легенди про короля Артура, номінація.

Об'єктом цієї роботи є прецедентні особистості (ПО), предметом — їхня вербалізація в концептуальному домені «артурівська жінка», що разом зумовлюють її основну мету розвідки — вербальна об'єктивація жіночих прецедентних особистостей в дискурсі легенд про короля Артура. Відповідно, постають і такі конкретні завдання: з'ясувати номенклатуру концептуального домену «артурівська жінка», визначити лінгвальні особливості їхньої репрезентації та актуалізації в артурівському дискурсі.

Концептуальний домен «артурівська жінка» найширше представлений у текстах легенд про короля Артура XV-XXI ст. Його понятійний субстрат представляє собою одну з жіночих особистостей, яка відігравала значну роль в житті та діяльності легендарного короля Артура, що профілізується в досліджуваному дискурсі XV-XXI ст. у ПО Guinevere, Morgana і Lady of the Lake.

Прецедентні жіночі особистості являють собою певні соціокультурні типи / «модельні особистості», головною ознакою яких є відображення ціннісних орієнтирів поведінки [3, 87]. Вони є концептами «типізованої особистості», образом, створеним на основі соціокультурних критеріїв і специфічних характеристик вербальної та невербальної поведінки [5, 6]. Поряд із цим вони постають і як узагальнені образи особистості, чия поведінка та ціннісні орієнтири, відчутно впливаючи на лінгвокультуру в цілому, є показниками етнічної та соціальної своєрідності суспільства [2, 5].

Прецедентна особистість Guinevere пов'язана із легендарністю, мудрістю та відданістю Двору королеви. Номінація Guinevere походить від валлійського Gwenhwyfar (Gwenh — 'примара', wyfar — 'білий'). В історії монаха Джеффри Монмутського «Historia Regum Britanniae» / «Історія королів Британії» (1135-1137), ім'я Гвіневіри транслітерувалося як Guanhumara, а вже у творах Середньовіччя зустрічаються форми Guinevere, Guenevere та Genievre на позначення дружини короля Артура. Ці форми фігурують зараз в британській художній літературі.

У британській літературі XVI — XVIII ст. ПО GUINEVERE згадується в одинадцяти з 27 творів, виявляючи різні образно-оцінні характеристики, які не обов'язково наявні у словниках, але з достатньою частотністю використовуються в текстах Артуріани.

Говорячи про образно-оцінний субстрат ПО GUINEVERE, встановленого на основі прецедентного тексту (ПТ) Т.Мелорі «Смерть Артура», не можна не помітити, що воно має ніби дві іпостасі. Перша традиційно апелює до таких характеристик, як «жінка», «дружина», «королева». Друга виявляється пов'язаною з похитливими характеристиками ПО GUINEVERE, а саме, «коханка», «зрадниця», «руйнівниця Камелоту». Образно-оцінний шар ПО GUINEVERE виявляє в ряд образних характеристик як позитивного (шляхетність, привітність, вишуканість, строгість, могутність, відданість, краса), так і негативного (чужоложство, зрада) гатунку, що разом сприяють валоризації прецедентної особистості GUINEVERE в лінгвокультурі Британії.

З огляду на валоративний чинник, концептуальна структура ПО GUINEVERE постає у діаді: позитивно-оцінного (краса (*faire queene dame Guenever, beauteous consort, exquisite beauty, beautiful Queen*), могутність (*they were received by the Queen in the most affectionate manner*)), шляхетність (*gracious Queen*), величність (*Your Majesty*), доброта (*goodly Queene Guenever*), негативного (чужоложство («*This Queen of England was in love with Lancelot of the Lake*»; «*...when Lancelot of the Lake, the favourite of Queen Genievre*»)) факторів конституювання.

Зазначені оцінно-образні характеристики ПО GUINEVERE є базисними для сучасного англомовного дискурсу. Про це свідчать, зокрема, дані BNC, де зафіксовано одинадцять випадків використання GUINEVERE -номінацій, п'ять з яких є результатом вторинної і шість — первинної. Внаслідок утворення лексем способом вторинної номінації в сучасному дискурсі відбувається збагачення лексеми «Guinevere» та навантаження її новими лексичними значеннями, зокрема у двох позиціях, що були виявлені у творах XXI ст. — жіноче ім'я та назва сорту троянд.

Отже, ПО GUINEVERE представляє собою королеву Камелоту, кохану жінку Ланселота, основними характеристиками якої є мудрість, краса та могутність. Це ПО внутрішньо суперечливе і багатозначне. З огляду на валоративний чинник, концептуальна структура ПО GUINEVERE постає у діаді: позитивно-оцінного (шляхетність, краса, величність, доброта), негативного (чужоложство) факторів свого конституювання. Співвідношення полюсно протилежних ознак ПО є різним.

ПО GUINEVERE виступає цікавим об'єктом дослідження в артурівських легендах, що обумовлено тим фактом, що жінка в епоху правління Артура займала особливе місце у лицарському товаристві, а це відповідно, знайшло своє вираження і у мові.

Не менш цікавим для лінгвістичного аналізу є прецедентні особистості фейрі, що символізують напівжінок-напівфей, які причаровували лицарів Круглого Столу, володіли вмінням зцілення та чаклунства. Артурівські фейрі — це безумовно FATA MORGANA та LADY OF THE LAKE.

Прецедентна особистість FATA MORGANA, що є легендарною постаттю розповідей про короля Артура, виступає в різних іпостасях: як цілителька, як чарівниця, як фейрі та навіть, як богиня. Образно-оцінну складову досліджуваної ПО можна встановити на основі фахових джерел, де вона постає в двох іпостасях: як зведена сестра Артура по матері, яка проживала на острові Авалон та як цілителька, ворожка, богиня та навіть фетрі.

У британській літературі XVI — XVII ст. ПО MORGANA не згадується в артурівському дискурсі, і лише в XVIII — XX ст. можна виявити різні образно-оцінні характеристики досліджуваної прецедентної особистості, які з достатньою частотністю використовуються в текстах Артуріани (згадка досліджуваного ПО у тринадцяти творах).

Образно-оцінний субстрат ПО MORGANA, представлений також двома іпостасями: позитивні - чесність (*fair a lady*), могутність її чар (*by enchantment*) та негативні — підступність (*cunning Morgan le Fay*).

З огляду на валоративний чинник, концептуальна структура цього ПО постає у триєдності: позитивного (магічність (*dazzling witch*), доброчесність (*virtuous Morgana*), витонченість (*a ladye subtle, proud, and wise*), та негативного (підступність (*coward Morgan*), ворожість (*winding her fingers into the woman's hair, gave her a cuff that would have set*), чорна магія (*Morgan, Lady of Shadowland*), злість (*lute Morgan, despicable Morgana*) факторів конституювання. Кількісне співвідношення цих полюсно протилежних рубрик оцінки майже однакове.

У BNC зафіксовано 6 випадків використання Morgana-номінацій, і лише одна з них є результатом первинної номінації. Вторинні номінації, побудовані за мотивами оцінної образності ПО MORGANA, трапляються в сучасному англійському публіцистичному та офіційно-діловому мовленні.

Отже, ПО MORGANA представляє собою чаклунку-фею Моргану, основними характеристиками якої є магічні вміння, ворожість та краса.

Прецедентна особистість LADY OF THE LAKE асоціюється в легендах про короля Артура з мечем Excalibur, який Володарка Озера подарувала Артуру, коли він зійшов на престол. Однак, в артурівському дискурсі LADY OF THE LAKE не належить до якогось певного індивідуума, а є почесним титулом хранительки-чаклунки, який може переходити від однієї жінки до іншої. Саме магічність та містичність образу відносить LADY OF THE LAKE до прецедентних особистостей, що представлені жіночими прецедентними іменами Nimue та Viviane. На основі дефініцій взятих із фахових джерел можна виділити такі три ознаки прецедентної особистості LADY OF THE LAKE: титул володарки озера, яким володіла чаклунка Бівіан; кохана Мерліна, який піддавшись її чарам навчив магії та згубив своє життя та жінка, яка виховувала маленького Ланселота, а потім зробила його одним з лицарів Круглого Столу. Саме на основі цих характеристик формується образно-оцінна структура аналізованого ПО.

Ознаки, що встановлені на основі прецедентного твору Т. Мелорі «Смерть Артура» формують поняттєвий каркас ПО LADY OF THE LAKE, зокрема «загадковість», «могутність», «привітність», «підступність» та «жорстокість».

Артурівський дискурс XVI-XVIII ст. фіксує використання ПО LADY OF THE LAKE у трьох творах цього періоду. Досліджуваний ПО об'єктивує при цьому три характерні ознаки, що формують образний каркас: «могутність» (*vigorous Lady of the Lake*), «підступність» (*had seized the sage in his sleep, enchanted and confined him in a tomb*) та «зрадливість» (*perfidious Lady of the Lake*).

Для сучасної англійської лінгвокультури вербалізація досліджуваного ПО є також актуальною проблемою. Контексти ВНС фіксують 8 випадків використання Lady of the Lake-номінацій, три з яких є результатом вторинної і лише п'ять — первинної. Вторинні номінації, побудовані за мотивами оцінної образності ПО Lady of the Lake і зафіксовані в ВНС, трапляються в сучасному англійському публіцистичному та неакадемічному мовленні. Не можна не помітити, що вони базуються на традиційній оцінно-образній ознаці концепту (історичність), яка вербалізується в назві квітів, художніх творів, п'єси, кафе/ресторану.

Отже, ПО LADY OF THE LAKE представляє собою титул Володарки Озера, що вербалізується поряд із іншими прецедентними особистостями. Цей ПО внутрішньо суперечливий і багатозначний. З огляду на валоративний чинник, концептуальна структура ПО LADY OF THE LAKE постає у триєдності позитивно-оцінного (загадковість, могутність, привітність), так і негативного (жорстокість, підступність) та нейтрально-оцінного (історичність) факторів свого конституювання. Співвідношення полюсно протилежних ознак ПО є майже однаковими.

Отже, аналіз ПО LADY OF THE LAKE вказує на той факт, що як і інші прецедентні особистості артурівського дискурсу, ця лексема міцно закріпилася в британській літературі, актуалізуючи первинно закладені ознаки у творах XVI-XX ст., та обросла в сучасному британському дискурсі новими оцінними характеристиками, що призводять до появи вторинної номінації LADY OF THE LAKE-лексеми.

Підводячи підсумок, зазначимо, що: 1) прецедентні особистості GUINEVERE, MORGANA та LADY OF THE LAKE є постаттями легендарного світу, головною ознакою яких є відображення ціннісних ознак жіночих постатей британського лінгвокультурного простору, які формують концептуальний домен «артурівська жінка», Досліджувані ПО виступають показниками етнічних та лінгвокультурних знань та знаходять своє мовне вираження в контекстах британської культури XVI — XXI ст.; 2) зміст та структура цих ПО актуалізується через значення мовних одиниць, що їх репрезентують, а також словникові дефініції і мовленнєві контексти. Дані лексикографічних джерел, праці британських і американських вчених присвячених вивченню артурівської символіки, вказують на культурну активність та значеннєвість досліджуваних жіночих прецедентних особистостей. Первинне значення, закладене ПТ Т.Мелорі «Смерть Артура», а також символічні характеристики встановлені на його основі, актуалізуються протягом XVI-XX ст. незмінними, обростаючи однак у XXI ст. новими

оцінними ознаками; 3) ціннісна складова досліджуваних ПО постає в триєдності: позитивно — оцінних, нейтрально-оцінних та іноді негативно-оцінних факторів конституювання. Співвідношення полюсно протилежних ознак у відсотковому відношенні є майже однаковим; 4) прецедентні особистості GUINEVERE, MORGANA та LADY OF THE LAKE формують 5 гендерних бінарних жіночих стереотипів, тобто судженню з негативною оцінкою протиставляється судження з позитивною: «доброта» vs «злість», «відьмарство», «підступність» vs «привітність», «ніжність»; «чужоложство», «спокусливість», «загадковість» vs «закоханості»; «злість» vs «благородність»; «підступність» vs «чесність»; «могутність» vs «жіночність». ВНС фіксує використання досліджуваних ПО у 5 типах дискурсу: розмовному, художньому, офіційно-діловому, науковому та публіцистичному.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Пер. с англ. и отв. ред. М.А. Кронгауз. / Анна Вежбицкая. — М.: Русские словари, 1996. — 712 с.
2. Дмитриева О.А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX века: Автореф. дис. доктора филол. наук / Волгоградский гос. пед. ун-т. — Волгоград, 2007. — 24 с.
3. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. Г.Н. Манаенко, Вып. 5. — Ставрополь: ПГЛУ, 2007. — С. 86-89.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
5. Селиверстова Л.П. Лингвокультурный типаж „звезда Голливуда”: Автореф. дис. канд. филол. наук / Волгоградский гос. ун-т. — Волгоград, 2007. — 19 с.
6. Thomas Malory. Le Mort d'Arthur // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/ebooks/1251>.

Швец Я.И. Вербальная репрезентация прецедентных личностей в концептуальном домене «АРТУРОВСКАЯ ЖЕНЩИНА». — Статья

Аннотация. В статье выделены женские прецедентные личности Guinevere, Morgana і Lady of the Lake, составляющие концептуальный домен «артуровская женщина» в легендах о короле Артуре, проанализированы лингвистические особенности их актуализации. В процессе изучения трех составляющих: понятийного, образно-оценочного и актуально-оценочного слоев — исследуются процессы первичной и вторичной номинаций исследуемых объектов.

Ключевые слова: концептуальный домен, прецедентная личность, легенды о короле Артуре, номинация.

Shvets Y. Verbal Representation of Precedent Personalities in Conceptual Domain «ARTHURIAN WOMAN». — Article

Summary. The article highlights female precedent personalities represented by Guinevere, Morgana and Lady of the Lake as the conceptual domain of “Arthurian woman” in the legends about King Arthur. Linguistic means of the concept actualization are analyzed, focusing upon the three constituent components, including conceptual, figurative and evaluative layers, as well as the processes of primary and secondary nominations.

Key words: conceptual domain, the case identity, the legends about King Arthur, nomination.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Масловська Т.О.,
(м. Одеса)

ПОЕТИ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Розглядається поезія постшістдесятників, яка за своєю природною сутністю не вписується в канон шістдесятництва.

Ключові слова. Свобода, поетичне мислення, шістдесятники, постшістдесятники, канон, нонконформіст.

Київська школа поезії являє собою групу поетів, які дебютували в середині 60-х років, однак до шістдесятників вони не належали. Про Київську школу поезії можна говорити як про суто поетичне явище і як про групу молодих нонконформістів, для яких головним було — свобода у всіх її виявах, як про спробу жити інакше, жити так ніби все відбувається у незалежній, вільній державі, головним завданням яких була сама поезія. Радикальне молоде крило шістдесятників — поети Київської школи (В. Кордун, В. Голобородько, М. Григорів, М. Воробйов, Т. Каунова, С. Вишенський, В. Рубан, М. Саченко, І. Семененко, Н. Кир'ян, В. Ілля, М. Рачук, П. Марусик) почали з того, що вони «потрачували національну мрію як здійснений факт». Вони не підлягають жодним будь-яким ідеологічним канонам або схемам, в основу їхнього творення було закладено свободу творення, свободу особистості, свободу поривань, свободу у прямому філософському значенні. Вони не прагнули свободи, вони вже були вільними.

Мета даної роботи — дослідити поетику Київської школи, яка є нетрадиційною і довгий час була невідомою читацькому загалу.

Шістдесятники — творче молоде покоління 60-х р. ХХст., яке сформувалося в період короткочасної хрущовської відлиги (у 1959 р. був створений Клуб творчої молоді (КТМ) у Києві; у Львові 1961р.- «Пролісок»). Їх доба тривала недовго, вона скінчилася в середині 60-х років, саме тоді по Україні прокотилася хвиля арештів, допитів проти української інтелігенції. Невдовзі це явище перетворилося на опозицію владним структурам і набуло загальнонаціонального значення. «Шістдесятники — велике явище другої половини ХХ ст., дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізації. Може, найвидатніше явище в Одиссеї нашого відродження. Це особлива атмосфера душевної тривоги: розчарування — болю і радості-свободи,

в яких відбувається пробудження людини до життя у сфері духу.»[11;24]

Шістдесятництво виявилось у культурі, мистецтві (потужне оновлення у всіх сферах: пластичне та візуальне мистецтво) Алла Горська, Теодозія Бриж, Галина Севрук, Людмила Семикіна, Г. Якутович, І. Марчук, І. Остафійчук, у музиці (Є. Станкович, В. Сильвестров, Л. Грабовський), кіно (С. Параджанов, Ю. Ілленко), літературі (оновлення художніх форм) дебюти І. Драча, М. Вінграновського, В. Симоненка, В. Стуса, В. Голобородька та ін. До шістдесятників також належать автори, які ввійшли в літературу у 50-х р. (Ліна Костенко, Д. Павличко), у 60-70-х р. (Б. Олійник, В. Забаштанський), у прозовому жанрі — Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Міняйло, Вал. Шевчук, Гр. Тютюнник, у літературній критиці та публіцистиці І. Світличний, І. Дзюба, Михайлина Коцюбинська, В. Іванисенко, Ю. Бадзя, В. Чорновіл, Богдан та Михайло Горині та інші.

Актуальність дослідження обумовлена, з одного боку, тим, що недостатньо досліджене шістдесятництво і його опозиційне крило, як і постшістдесятництво, а з другого — тим, що поети, які почали дебютувати у 60-х роках (поети Київської школи), відразу були під натиском режиму. Майже двадцятилітнє замовчування в літературі. Легалізація поезії усїєї Київської школи, — тих чий імена були викреслені з літератури та й не тільки.

Шістдесятництво охоплює всі сфери інтелектуального та мистецького самовияву української еліти [9,33-37]. *Шістдесятництво* — не просто літературне явище, чи мистецький напрям — це *феномен*. Шістдесятництво — відлік часу інтелектуальної історії України [1;65-84; 260]. Михайлина Коцюбинська пише: «...прозріння, думання, пізнання прийшли до мене вже десь після університету, який радше заколисував, ніж розвивав... Прийшли шістдесятницькі хвилі післякультурівського культурного відродження. П'янке відчуття духовної свободи (хай і вельми обмеженої...), розкіш спілкування з розумово розкутими людьми, спільнота думання й зростання. Як найсвітлішу і найщасливішу пору життя завжди згадуватиму ті кілька років у гроні друзів-однодумців. Василь Симоненко, Іван Світличний, Іван Дзюба та Іван Драч, Алла Горська, брати Горині, Панас Заливаха, Василь Стус, Євген

Сверстюк...Я лише тоді відкрила для себе таких поетів, як Плужник, Зеров, Антонич...»[12;164].

В межах шістдесятництва не спостерігається якоїсь одностайності (ідейної чи ідеологічної). Частина шістдесятництва, знаходила художні цінності на іманентній основі мистецтва. Це властиве творчості В. Голобородька, М. Воробйова, С. Вишенського, М. Григоріва, В. Кордуна.

Поети Київської школи примикали до опозиційного крила шістдесятництва, але шістдесятниками не були, їх поймають — постшістдесятниками. Поети цієї школи уникали будь-якої політичної двозначності. У їхній ліриці відбився справжній драматизм народного буття. Молода група поетів свідомо не йшли на співпрацю з тодішнім режимом і не визнавали методу «соцреалізму». Тоталітарна система розправлялася з інакомислячими митцями. Цих молодих поетів було вилучено із літературного процесу до кінця 80-х років. Ця поезія в певному сенсі «десоціологізується» (вивільнення поезії з-під влади, загальних ідей, заповіданих добою). Постшістдесятники принципово відмовилися від ідеології, вільні від будь-яких постулатів та схем, незаангажовані, вони — фундатори новотворів, новатори поетики чистої; намагалися віднайти «художні цінності на іманентній основі мистецтва» [2;741]. Їх захоплювали первісні начала буття, міфопоетична свідомість.

В. Кордун (збірки «Сонцестояння» (1992), «Земля натхненна» (1984), «Славія»(1987), «Кущ вогню»(1990)), прямує до трансформації давнього міфологічного мислення в образах новітньої поезії, повертається до «лексичних прапервнів, до символів через активізацію народно-поетичних уявлень...»[3,66]. Його поезія витворена фантазією мислення, психологічною глибинністю, сновидіннями. Світ В.Кордуна персоналізований, масштабний, авторськи химерний, містичний, відчутна енергія землі, яка заряджає людину, опоетизований не тільки макрокосмом, але і внутрішній світ героя, який прагне бути самим собою, жити в гармонії з природою, зі світом, із довкіллям, відчувати свіжість зачарованого ранку, спостерігати за зірками, милуватися рослинним та тваринним світом. У В. Кордуна філософські проблеми існування/життя людини — є основними; що таке світ і хто ТИ у цьому світі, філософія буття і часу (що випускає «світляні паростки») — є наскрізними. Тиша допомагає дати відповідь на поставленні питання, але не розв'язати їх: «На серці тиша — й тиша навкруги»

Кучерявиться час над тином,
де вилася квасоля по тичках
вгору, вгору — до неба.
Тільки де межа,
за якою воно починається? [5,116]

Морський вітер, довгі стеблі, ранкові та вечірні зорі, шлях, дощі, Ольга Мудра, Чорне море, скіфи, степи, багатоокий вітер, час, терези, Бог, Волос, житній дух, Полісся, Русь червлена, — це все живе, бурхлить, вирує у поезіях В.Кордуна. Міфологізований образ вітру, «віють вітри:

Видувають усе земляне
Із лісів із дощів і людей
віють вітри
і болить мое серце
запало воно межі люди
і зростає винувим кущем
схилився над ним
матері променистий образ
і небесні долони
розпростер наді мною» [5,187]

Вітри, як світловолосі велетні, що йдуть землею і роздмухують прозорість «і женуть її у степи» [5,128].

Метафора у поезіях В.Кордуна — вражаюча, колоритна, філософськи змістовна «живемо ущерть: безвихідно — неповторно»[5,226], «час іще не розпукнувся»[5,с.228], іноді весь вірш — то метафора «На сухому дні», «Жнива», «Зозулине літо» та ін. «І крізь щілини у дверях пахне вічність замісом хліба», «Сідлає літо/ пораненого сонячного коня/ і тягнеться за обрій/ слід червоних маківок» [5,63].

Постійний тиск з боку режиму, та викликів до КДБ, психологічний тиск, заборона друкуватися. Протягом тих років були розповсюджені самвидавські збірки (до однієї з таких збірок була написана стаття Василя Стуса «Тихий майстер дитячих іграшок», до речі ця стаття стала відомою лише у 1992р. до збірки В.Кордуна «Сонцестояння»)

Василь Голобородько — (збірки «Летюче віконце», «Калина об Різдві», «Творення вулія», «Із хроніки роду») поет невідомої органічності, його вірші перейняті світовідчуттям, здійснюється поворот до першооснови буття. Поети Київської школи не йшли на співпрацю із режимом, а такий нонкомформізм прирівнювався до ідеологічного протистояння, яке було покараним. Деякі поети шістдесятники йшли на поступ режимові (прокомуністичні вірші). Проте у поетів Київської школи відсутня громадсько-політична лексика — все це не могло бути непоміченим. Перша збірка Василя Голобородька «Летюче віконце»(1965) було вивезено у Фастів і порізано на макулатуру, пізніше збірка «Летюче віконце» вийшла у Парижі. Василь Голобородько змушений полишити навчання в Київському університеті, був запрошений Сергієм Параджановим до театрального інституту на кінорежисерський факультет, де так і не зміг офіційно навчатись; пізніше робив спробу вступити до Московського літературного

університету, перевівся до Луганського педінституту (був виключений зі складу студентів за пропагування статті Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація»); далі служба в армії на Далекому Сході, після повернення до рідного села Андріанопіль на Луганщині, працює у шахті, потім у радгоспі — електриком. Йому було заборонено друкуватися і займатися літературною працею. Після горбачовської «перебудови» з'являються публікації віршів у районних газетах, виходить кілька збірок поета. У 1994 році Василь Голобородько — лауреат Державної премії ім.Т.Г. Шевченка, але і це не змінило його життя.

Ми йдемо по Україні
від степів до гір, від лісів до морів —
звідусіль виходимо на прадавні шляхи,
і немає нам ліку.

Ми чинимо волюнаших предків,
це вони нас послали у путь,
щоб ми йшли нашою віковічною землею
із нашими багатолюдними містами,
із нашими тихомрійними селами,
із нашими золотoverхими церквами.

Художній світ закорінений у національні джерела. Відчувається глибинне українське начало, поєднане із філософією екзистенціалізму.

Микола Воробйов приїхав навчатися до Київського університету (філософського факультету, пізніше перевівся на філологічний факультет) із містечка Сміла Черкаської області, невдовзі був виключений зі складу студентів. Опублікував досить багато віршів та підготував кілька поетичних збірок (але їм не судилося побачити світ). Із середини 80-х р. ім'я поета почне з'являтися в пресі. М. Воробйова та Василя Голобородька було запрошено на Міжнародний фестиваль авторів у Торонто, там у обох поетів виходять книги у перекладах англійською мовою. М. Воробйов став лауреатом премії ім. Т.Г. Тичини (до речі, цією премією були також удостоєні В. Кордун, М. Григорів), літературної премії «Благовіст», премії журналу «Світо-вид», (але це майже нічого не змінює у житті автора). Його поезія опирається на природну спостережливість, чуття життя, багатомірне проникнення уяви, фантазії у найглибинніші виміри буття — вміння виразити свої переживання у незвичних поетичних образах (дається взнаки його соціальна незаангажованість [10,33-44])

і покинув я місце сну свого
і холод озброїв мене
і зустрів я двох дітей
що поправляли крила
а потім проминув дику грушу
шаснуло щось руде
в сколашкану траву

а синя тінь стояла поруч
день зачинався
і холод сипав іскри
на зброю мою...[13;38]

Михайло Григорів (збірки «Сади Марії» (1997), «Спорудження храму» (1992), а також низка добірок у періодиці) поет із Івано-Франківської області (навчався тоді на вечірньому відділенні Київського університету). В 1971р. був відправлений до Риги навчатися і повернувся звідти лише на початку 90-х р. Це поет із неповторною вражаючою стилістикою, з особистим синтаксисом, універсальністю тематики.

води течуть
(обійняті собою)
й звідусюди
тоншають
зіщулені піщинки
невичерпного птаства
(з витоків серця
докричаться
присутності
зсередини
обличчя?)
(на віддалі моря
поганський вогонь
хтось витягує
з листя
дощів
ненакликаних —
їх з'їла вода...)
на віддалі серця
поцілуй
вогонь
до сваволі
вогню
амінь[14;79]

Дослідник творчості М. Григоріва — К. Москалець у статті «Різноманітні форми мовчання», порушує питання феномену М. Григоріва, який є найвіддаленішим від подосі відомих типів поетичного мислення, про відношення поета і мови: «сповна очистити власну свідомість від пануючої докси і впустити сюди бачення, легкий, трохи печальний і разом безтурботний погляд на свій час, що проминає в тобі. Усе минеться. До цього поет пройшов за посередництвом слів; тепер вони непотрібні. Тепер можна помовчати, споглядаючи марноту марнот, скороминущу ілюзію, у створенні якої ти вперше не береш участі. Без слів. Життя не вкладається до мовних конструкцій; мова — вияв життя, але саме по собі воно не є виявом мови» [4,151-152]: «слово,/ мов кістяк на погрунті,/ над яким тільки випалиш цигарку,/ випале з мовчання філософів» [6,44].

Світ, що розкривається постає в «чистому вигляді», такий простий і в той же час складний, в якому прочитується тиша і мовчання.

Творчі принципи поетів Київської школи:

- повернення до міфологічної свідомості;
- міфологічне мислення в образах новітньої поезії, що опирається на західноєвропейську філософію та психологію;
- повернення до лексичних прапервнів, розвинених до конкретних символів через активізацію смислових відтінків, народнопоетичних уявлень;
- головна увага приділяється природі, всесвіту, людині, причому сама людина розглядається як щось рівновеликє, присутнє щось божественне, магічність слова;
- органічність творення;
- відчутна значимість і «знаковість» усіх елементів світобудови, коли світ як велике таїнство;
- філософський смисл життя/буття;
- філософічність світосприймання;
- певна недомовленість, спроба викликати у читача співтворення, або дотворення поезії у його свідомості;
- відсутність громадської лексики;
- вільний вірш, застосування вірлібру.

Отже, поети Київської школи безумовно примикали до крила опозиційного шістдесятництва, хоча їхня громадянська позиція не була декларативною, адже вони вважали неможливим дотримуватися будь-яких ідеологічних схем чи норм. Ця поезія перестає «служити» суспільству, а мати його за непомильного співрозмовника, єдиного адресата, тобто десоціологізується. Вивільнення поезії з-під тематики, загальних ідей, заповіданих добою — було головним для поетів Київської школи. Їхня незаангажованість, несприйняття нав'язуваних мотивів, образів, ідейно-тематичної замовленості доби — робить їх незалежними, творцями за покликанням.

Література

1. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту // Сучасність №4. — 2000. — с. 65-84; Табачковський В. Письменник — Нація — Універсум. — К., 2007, 260с.
2. Літературознавчий словник-довідник. — К. — Академія. — с.741.
3. Київська школа поезії // МУЕАЛ-І.Фр., 2000. — с.66.
4. Сучасність.— 1996. — №6. — с.151-152.
5. Кордун В. — Сонцестояння. — К. — 1992. — 301с.
6. Григорів М. Сади Марії.- К.-1997.-165с.
7. Кордун В. Київська школа поезії- що це таке?// Світо-вид. — К. — Нью-Йорк. — 1997. — № І-ІІ (26-27) січень-червень. — с. 7-19.
8. Моренець В. Слово, що випало з мовчання філософів.// Григорів М. Сади Марії. — К. — 1997. — с. 5-33.
9. Масловська Т.О. Ще раз про шістдесятництво// Слово і час №11. — 1999. — с. 33-37.

10. Масловська Т.О. Соціальна заангажованість літератури: міра свободи та обов'язку// Слово і час № 9-10. — 1998. — с.33-44.

11. Сверстюк Є. Шістдесятники і захід // Блудні сини України. — К., 1993. — С. 24-26.

12. Коцюбинська М. З любов'ю і болем // Наука і культура. Україна. — Вип. 24. — К., 1990. — С. 264.

13. Воробйов М. Блакитний віск// Світо-вид. Літературно-мистецький журнал, Київ-Нью-Йорк. І-ІІ(26-27) 1997. — с.38.

14. Григорів М. Принишкле полум'я // Світо-вид. Літературно-мистецький журнал, Київ-Нью-Йорк. І-ІІ (26-27) 1997. — с.79.

Масловская Т.А. Поэты Киевской школы. — Статья.

Аннотация. Рассматривается поэзия постшестидесятников, которая по своей природной сути не вписывается в канон шестидесятничества.

Ключевые слова: свобода, поэтическое мышление, шестидесятники, постшестидесятники, канон, нонконформист.

Maslovska T. Kyiv School Poets. — Article Summary. Separate works by Ukrainian poets of post 1960-ties (shistdesyatniki) have been examined to show that these works surpass the poetic canons of the sixties.

Key words: freedom, poetic thought, shistdesyatniki, postshistdesyatniki, canon, nonconformist.

Федоренко Л.В.,
(г. Запорозьє)

КОНЦЕПТУАЛЬНО-АССОЦИАТИВНОЕ ПРОСТРАНСТВО КАРНАВАЛЬНОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ КОМЕДИЙ Ф. ДЮРРЕНМАТТА)

Аннотация. В статье предлагается инвентаризация художественных концептов в драматургическом дискурсе Фридриха Дюрренматта.

Ключевые слова: комедия, идиодискурс, карнавализация, концепт.

Данная статья посвящена воссозданию художественной модели мира, воплощенной в карнавальном дискурсе Фридриха Дюрренматта. Предметом изучения выступает концептуально-ассоциативное пространство на материале драматургических произведений автора. В связи с поставленной целью задачей данной статьи является выявление концептуальных доминант и построение концептосистемы, которая представляет собой определенным образом организованную совокупность разнородных концептов, мотивированную комическим мировосприятием автора. При этом комическое отражение действительности происходит одновременно на двух уровнях — концептуальном и интерконцептуальном. В первом случае основа комического заключается в ментальной структуре художественных концептов, во втором — комический эффект создается или нетривиальным объединением концептов, или непривычной интерпретацией устойчивых комбинаций.

Исходя из предположения о том, что связи между концептами формируют новый смысл, который можно определить, лишь установив характер отношений между всеми элементами [9, с. 14], представляется целесообразным идентифицировать типы межконцептных корреляций, зафиксированных в драматургическом дискурсе Ф. Дюрренматта.

Как доказывают специальные лингвистические исследования, все разнообразие интерконцептуальных связей (совместимость, включенность, пересечение, близость, контраст, схожесть, расхождение, тождественность, импликация, субординация, координация и т.п. [5, с. 18; 6, с. 244; 9, с. 15]) может быть сведено к трем основным типам — иерархия (подчиненность одних концептов другим), конъюнкция (совместимость, пересечение концептов) и дизъюнкция (несовместимость, взаимное избегание концептов). Стремление

Ф. Дюрренматта объединять несовместимое, продиктованное его комическим мировосприятием, полностью исключает последний тип интерконцептуальных связей дискурсивного пространства его произведений. Итак, структурную основу художественной модели мира писателя составляют иерархические и конъюнктивные отношения, идентификация которых требует различных исследовательских процедур.

Иерархические межконцептные корреляции основаны на логической подчиненности ментальных единиц низшего уровня абстракции, максимально приближенных к жизненному миру человека, единицам высшего уровня — концептам, которые мыслятся как общечеловеческие, наднациональные сущности. Иерархические связи художественных концептов могут нюансироваться как отношения импликации (включенность одного концепта в структуру другого, большего по семантическому объему) и субординации (подчиненность одного концепта другому, который определяет образ его функционирования в дискурсе). Вербальными маркерами такого типа межконцептной связи являются парадигматические (синонимические, антонимические, деривационные, партитивные и т.п.), синтагматические и эпидигматические корреляции в системе лексических представителей соответствующих концептов [9, с. 22].

Конъюнктивные связи художественных концептов представляют собой, по сути, комбинаторные алгоритмы, определяемые ассоциативной совместимостью концептов, обусловленной либо общим смыслом, либо общим структурным признаком. Выявление конъюнктивных связей в дискурсе осуществляется путем анализа частотности контактной актуализации концептов, индикаторами которой служит их эксплицитное выражение в общем контексте единого дискурсивного фрагмента.

Художественная модель мира, воплощенная в драматургическом дискурсе Ф. Дюрренматта, возникает как результат своеобразного “жонглирования” художественными концептами — нарушения устойчивых иерархических связей и создания неожиданных межконцептных комбинаций.

Таким образом, художественная действительность, смоделированная в игровых ситуациях с помощью пародии, иронии, фантастического гротеска, парадоксального объединения комического и трагического, становится хаотичной и алогичной, как и сама реальность, где, по мнению писателя, существуют вещи фантастические, не укладывающиеся ни в какие рациональные рамки [3, с. 5].

Интегральной идеей, связывающей всю совокупность художественных концептов и их корреляций в единую модель мироустройства, является мегаконцепт ЛАБИРИНТ. Его малопродуктивная эксплицитная репрезентация компенсируется высокой частотностью концепта WELT, с которым он отождествляется в драматургическом дискурсе Ф. Дюрренматта, поскольку концентрирует представление о современном мире, который не подлежит рациональному осмыслению: он сложный и имеет множество дорог, пересекающихся между собой. Людям, живущим в таком мире, тяжело вырваться из сетей искусственных идеологических “объяснительных систем”, ведь когда отдельная личность делает попытку выбраться со своего лабиринта, она сразу же оказывается в другом [3, с. 5]. Ср.: *Ich bin zwar nur ein ohnmächtiger kleiner Oberbuchhalter im Labyrinth unserer Verwaltung, ein Nichts, ein Wicht* [15, с. 166].

Семантический объем дюрренматтовского лабиринта обогащается концептуальными признаками, которые символ лабиринта приобрел в процессе исторического развития: цикл жизни и смерти (античность), паломничество в Святую землю (средневековье), безысходность, конец, необходимость выбора (современность) [13; 18; 19; 20]. Постмодернистское мироощущение Ф. Дюрренматта играет со всеми значениями и смыслами данного символа, создавая образ хаотичного, абсурдного, враждебного личности, лишённого гармонии и справедливости мира [3, с. 5].

Архитектоника мегаконцепта лабиринт не является постоянной. Она модифицируется в разные периоды жизни и творчества Ф. Дюрренматта согласно его мироощущению. В ранних произведениях доминирует модель простого лабиринта (ограниченное пространство, где ходы, не пересекаясь, ведут к центру обратно-поступательными движениями), которая со временем трансформируется в безграничную сетку, ризоматическую структуру, противопоставленную упорядоченной системе. Так, мир-лабиринт Ф. Дюрренматта оказывается “децентричным”, алогичным, лишённым причинно-следственных связей и ценностных ориентиров, а сам автор отказывается от любого искусственного,

идеологизированного упорядочения действительности [3, с. 5]. Ср.: *Was den Arbeitsplatz betrifft: mit fünfzig anderen Buchhaltern in einem großen, mit Glas unterteilten Raum, labyrinthartig, nur Zickzackgänge ermöglichend, im siebenten Stock, Abteilung Geburtszangen, Drmelschoner, Bleistift hinter dem Ohr, grauer Arbeitskittel...* [15, с. 161].

Постулируемый автором образ организации художественной действительности не исключает возможности “инвентаризации” концептуального пространства его драматургическом дискурсе. Не считаясь с определенной искусственностью подобной таксономии, можно уверенно констатировать наличие иерархических (по вертикали) и конъюнктивных (по горизонтали) отношений между художественными концептами. Так, мегаконцепт ЛАБИРИНТ – “вершинный” текстовый концепт, который разворачивается как иерархическая структура, образованная сетью текстовых макро- и катаконцептов [2, с. 46], инкорпорирует все разнообразие ментальных единиц, актуализированных в драматургическом дискурсе Ф. Дюрренматта.

Непосредственными составляющими мегаконцепта лабиринт выступают единицы нисходящего уровня абстракции – макроконцепты топосфера, этосфера, телеосфера и антропосфера, которые как базовые ментальные единицы очерчивают концептуальные линии произведения и становятся фундаментом для развертывания мегаконцепта. Они подчиняют собственно художественные концепты – константы и переменные, связанные между собой комбинаторными отношениями конъюнкции. Это полностью соответствует мнению Е.М. Кагановской о том, что структура всех текстовых концептов вычленяется из взаимного “совмещения” их составных частей, объединение которых (прохождение параллельными путями, частичное или полное перекрещивание) разворачивает эти концепты [2, с. 47].

Отнесенность художественных концептов к макроконцепту топосфера определяется наличием в их когнитивной структуре конститутивного признака ‘пространство’, (REICH, STAAT, STADT, WELT) или ассоциативно связанных с ним ‘помещение, учреждение’ (BANK, GERICHT, KIRCHE) и ‘область’ (POLITIK). Гештальтная / фреймовая структура этих концептов, с одной стороны, а также творческая установка Ф. Дюрренматта на игровое моделирование действительности, – из другой, предопределяют подчиненность художественных концептов APOKALYPSE, BÜROKRATIE, FREIHEIT, FRIEDEN, OPFER, GERECHTIGKEIT и UNGERECHTIGKEIT макроконцепту топосфера на основании отождествления пространственных концептов с единицами,

воплощающих представление о качественных свойствах концептуализированного пространства. Ср.: *Darf ungestraft ein K̄nig meinen Vater, der doch auch adlig ist, mit H̄rnern schm̄cken und ungestraft darauf ein zweiter K̄nig das Land mir stehlen, weil's ihm so beliebt: Dann herrscht in England Ungerechtigkeit* [17, с. 532].

Макроконцепт ЕТОСФЕРА как структурный элемент художественной модели мира Ф. Дюрренматта воплощает представление о морально-этических качествах личности (GNADE, HINGABE, MENSCHLICHKEIT, MORALIT̄T), семейных отношениях (EHE, TREUE) и религиозных ценностях (AUFERSTEHUNG, ENGEL, GEBET, GLAUBE, GOTT, S̄HNE). Подчиненные ему художественные концепты связаны комбинаторными отношениями с единицами ELENDE, MORD, SCHULD, S̄NDE, VERBOT, VERRAT, что традиционно считаются антиценностями, а в драматургическом дискурсе Дюрренматта находят положительную интерпретацию. Ср.: *Besonders nimmt ihm die Behauptung des Staatsanwalts, ein Mord verdiene Bewunderung, jede Hemmung. Er wird stolz, etwas Außerordentliches zu sein, der aūYergewöhnlichste Verbrecher des Jahrhunderts...* [16, с. 63].

Макроконцепт ТЕЛЕОСФЕРА концентрирует представление о целевой причине, определяющей самореализацию космоса в целом и каждой его части в отдельности [1, с. 327]. Его структура образована концептуальными константами и переменными, отражающими идею смысла человеческого существования и/или деятельности (KRIEG, KUNST, LEBEN, TOD, VERGN̄GEN), а также возможного образа ее достижения (ATOMBOMBE, ATOMFORSCHUNG, BELEIDIGUNG, ESSEN, WEIN). Ср.: *Nun hatte ich Mittel, den Krieg zu bekriegen, und den Sieg zu besiegen. Dies war der Sinn meines milit̄rischen Lebens, die Hüllenfahrt war nicht vergebens* [14, с. 60].

Особое место в архитектонике художественной модели мира Ф. Дюрренматта занимает макроконцепт АНТРОПОСФЕРА. Он включает типажные концепты модельных личностей (B̄RGER, F̄RST, K̄NSTLER, NOBELPREISTR̄GER, PR̄SIDENT, UNTERNEHMER, WISSENSCHAFTLER и т.п.), которые одновременно являются элементами трех других макроконцептов, в структуру которых АНТРОПОСФЕРА ОКАЗЫВАЕТСЯ “встроенной” через посредничество подчиненных ей художественных концептов. Ср.: *Angers ist Englands Eigentum, daher sollt ihr entscheiden, B̄rger dieser Stadt, wer euer Herrscher sei, ich oder Arthur* [17, с. 550].

В контексте бессистемности дюрренматтовского мироустройства представляется неправомерной дальнейшая структуризация концептуального контента каждого из выделенных макроконцептов

в рамках концептосистемы, которая предусматривает наличие разветвленной, четко упорядоченной гипо-гиперонимической сети ментальных единиц [4; 6; 7; 8]. Напротив, ризоморфную совокупность межконцептных корреляций в пределах определенного макроконцепта целесообразно квалифицировать как концептуально-ассоциативное пространство.

Опираясь на математическое и философское понимания термина “пространство” как среды существования определенных форм и конструкций, которое предусматривает структурность и взаимодействие элементов [10, с. 371; 11, с. 683], можно определить **концептуально-ассоциативное пространство** как хаотично организованную сеть ассоциативных интерконцептуальных связей, которая разворачивается в дискурсе как реакция на актуализацию концепта-стимула. Концептуально-ассоциативное пространство имеет негомогенную структуру, в которой выделяются своеобразные **ядерные** и **периферийные** элементы, обусловленные, с одной стороны, разной производительностью межконцептных корреляций стимула и ассоциатов, а из другой, — их неравномерной плотностью. Так, устойчивые межконцептные связи, заданные концептом-стимулом, образуют ядро концептуально-ассоциативного пространства и выявляют наивысшую частотность и качественное разнообразие в дискурсе, в то время как менее продуктивные принадлежат к периферии. Концептуально-ассоциативное пространство и находят окказиональное воплощение.

Такое видение концептуально-ассоциативного пространства ни в коем случае не противоречит ризоморфной, децентрированной природе дюрренматтовской модели мира в целом и отдельных ее макроконцептов в частности, поскольку концепт-стимул не является центром, а является началом, которое инициирует дискурсивное развертывание личностно-авторских ассоциаций. Это полностью отвечает идее “внеструктурного, нелинейного образа организации целостности, которая оставляет возможность имманентной автохтонной подвижности и, соответственно, реализации ее внутреннего креативного потенциала самоконфигурирования”, которым является ризома [12, с. 656]. Актуализируясь в драматургическом дискурсе Ф. Дюрренматта, концептуально-ассоциативные пространства формируют его семантическую структуру, которая фиксирует разные направления ассоциирования и смыслопорождения, в том числе и комического.

Таким образом, в основе художественной модели мира Ф. Дюрренматта лежит мегаконцепт лабиринт, образуемый совокупностью иерархических и конъюнктивных межконцептных связей. Первые

характеризуют отношение между мегаконцептом ЛАБИРИНТ и собственно художественными концептами, опосредствованными макроконцептами ТОПОСФЕРА, ЕТОСФЕРА, ТЕЛЕОСФЕРА и АНТРОПОСФЕРА. В свою очередь, конъюнктивные связи формируют концептуально-ассоциативные пространства, объединяющие отдельные художественные концепты в пределах одного макроконцепта.

Исследование типологии художественных концептов, а также способов карнавализации действительности в драматургических произведениях представляет собой перспективный ракурс изучения индивидуально-авторской картины мира.

Литература

1. Аристотель. О небе // Сочинения в 4 т. / Аристотель ; пер. с древнегреч. А.В. Лебедева. — Т. 3. — М. : Мысль, 1981. — С. 263-378.
2. Кагановська О. М. Текстові фрагменти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О. М. Кагановська. — К. : КНЛУ, 2002. — 292 с.
3. Кучер З.І. Особливості поетики та проблематика прози Ф. Дюрренматта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 "Література зарубіжних країн" / З.І. Кучер / Дніпропетровськ. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2003. — 20 с.
4. Левищенко М.С. Лингвокультурные особенности позднего викторианского дискурса (на материале англоязычной художественной прозы конца XIX в.) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / М.С. Левищенко. — Херсон : Херсонск. гос. ун-т, 2011. — 20 с.
5. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Воронеж : Истоки, 2001. — 191 с.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько — Запоріжжя: Прем'єр, 2008. — 332 с.
7. Путій О. С. Валентні властивості антропостатальних концептів / О.С. Путій // Нова філологія. — № 29. — Запоріжжя : ЗНУ, 2008. — С. 128-133.
8. Стуліна М. В. Німецький постмодерністський дискурс: лінгвоконцептуальний і лінгвопоетичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / М. В. Стуліна / Одеськ. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2011. — 20 с.
9. Токарев Г. В. Дискурсивные лики концепта / Г. В. Токарев. — Тула : Тульский полиграфист, 2004. — 108 с.
10. Толковый словарь математических терминов / сост. О.В. Мантуров, Ю.К. Солнцев, Ю.И. Соркин, Н. Г. Федин. — М. : Просвещение, 1965. — 539 с.
11. ФЭС : Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
12. Энциклопедия. Постмодернизм / Сост. : А. Грицанов, М.А. Можейко. — Минск. : Интерпрессервис, Книжный дом, 2001. — 1040 с.
13. Candolini G. Die Faszination der Labyrinth / G. Candolini. — Мюнхен : Koesel-Verlag, 2004. — 142 S.
14. Dürrenmatt F. Ein Engel kommt nach Babylon. Eine Komödie in 3 Akten / F. Dürrenmatt. — Zürich : Arche, 1970. — 91 S.

15. Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker. Grieche sucht Griechin. Eine Prosakomödie / F. Dürrenmatt. — Антологія, КАРО, 2005. — 288 с.

16. Dürrenmatt F. Die Panne. Hцrspiel und Komödie / F. Dürrenmatt. — Zürich: Diogenes, 1985. — 180 S.

17. Dürrenmatt F. König Johann /Titus Andronicus / F. Dürrenmatt. — Zürich : Diogenes, 1998. — 240 S.

18. Jambor J. Labyrinth, Spiegel, Tanz — drei zentrale Bilder in Dürrenmatts Minotaurus / J. Jambor. — Berlin : Brycken-Verlag. — 1997. — 293 S.

19. Jaskolski H. Das Labyrinth / H. Jaskolski. — Stuttgart : Kreuzverlag, 1994. — 218 S.

20. Saward J. Labyrinth und Irrgärten / J. Saward. — Мюнхен : Frederking & Thaler, 2003. — 176 S.

Федоренко Л.В. Концептуально-асоціативний простір карнавального дискурсу (на матеріалі комедій Ф. Дюрренматта) — Стаття

Анотація. У статті пропонується інвентаризація художніх концептів у драматургічному дискурсі Фрідріха Дюрренматта.

Ключові слова: комедія, ідіодискурс, карнавалізація, концепт.

Fedorenko L. Conceptual and Associative Space of the Carnival Discourse (Based on the Comedies by F. Dürrenmatt) — Article

Summary. The article provides an inventory of artistic concepts in Dürrenmatt's dramaturgic discourse.

Key words: comedy, idiodiscourse, carnivalization, concept.

Полякова Ю. Ю.,
(г. Харьков)

АНАЛИЗ ПЬЕСЫ Р. М. РИЛЬКЕ «БЕЛАЯ КНЯГИНЯ» В КОНТЕКСТЕ ЭСТЕТИКИ СИМВОЛИЗМА

Аннотация. В статье проводится анализ пьесы Р. М. Рильке «Белая княгиня» и рассматривается влияние эстетики символизма на раннюю драматургию австрийского поэта.

Ключевые слова: драма для чтения, ремарки, символизм, Рильке, Метерлинк.

Тема данной работы — изучение влияния драматической системы и пьес Метерлинка на становление ранней драматургии австрийского поэта Райнера Марии Рильке (на примере анализа пьесы Рильке «Белая княгиня»). Актуальность работы связана с тем, что данная тема почти не нашла отражения в специальной литературе. Очерк истории австрийской драмы и театра, помещенный в «Истории западноевропейского театра», содержит лишь упоминания о пьесе «Белая княгиня». Правда, анализ ранней драматургии Рильке (кроме «Белой княгини») можно найти в статье немецкой исследовательницы Урсулы Мюнхов «“Повседневная жизнь”: Драматические эксперименты молодого Рильке», помещенной в сборнике «Rilke-Stunden» [1]. Но Урсула Мюнхов, а вслед за ней и А. Г. Березина [2, 3], анализируют в своих работах лишь те пьесы Рильке («Ранние заморозки», «Воздух вершин», «Повседневная жизнь») в которых проявилось его тяготение к натурализму. Некоторые сведения о создании пьесы «Белая княгиня» нам удалось почерпнуть из книги Г. Э. Хольтхузена «Райнер Мария Рильке» [4], а также из монографии Д. А. Пратера [5].

Прежде чем рассматривать влияние драматургической системы Метерлинка на творчество молодого Рильке, следует вкратце остановиться на особенностях европейского символизма конца 70–90 гг. XIX века.

Как известно, центральным компонентом символического мирозерцания является символ — обобщенный и условный знак, соединяющий в себе свойства абстрактного понятия или аллегории как формы иносказания с многозначным художественным образом, окруженным множеством разветвленных субъективных ассоциаций. Символическое мышление — одно из древнейших свойств человеческой культуры. Символизм присущ всем древнейшим формам мифологии и религии. Принцип соответствия между некоторыми

духовными и материальными предметами (якорь — надежда, голубь — дух и т.д.) как воплощение их мистической связи был детально разработан еще в европейской средневековой схоластике и сохранился в искусстве стран Европы Нового времени. Символизм в целом сводим к большему или меньшему стереотипу — философскому (влияние «дионисийства» Ф. Ницше), личностному («поэт-декадент» со свойственным ему культом эстетизма), социальному (критика всех форм буржуазности, включая религию), поэтическому (общая лиризация творчества, «высвобождение стиха» в поэзии, отказ от жизнеподобия в театре), жанрово-тематическому («пейзаж души», «маска» в поэзии, «театр марионеток», «сны», «мистерии» в драматургии и пр.). При конкретном рассмотрении символизм оказывается некой сверхпрограммой, тогда как относимые к нему тексты могут быть по своей поэтике как романтическими (произведения Ш. Бодлера, А. Блока, У. Б. Йейтса), так и классицистическими — как у П. Верлена, В. Брюсова, Р. Фроста, поскольку символизм затрагивал трактовку темы, парадоксальность образов, игру интеллектуальными клише эпохи, но не язык.

Символизм в театре конца XIX века, в отличие от символизма средневекового искусства, был построен не на воплощении с помощью костюмов, реквизита, декораций и еще каких-то определенных понятий (добро, справедливость, вера и т. д.), а на олицетворении определенных идей. Персонаж (а затем и исполнитель) становился носителем конкретного смысла. При этом он автоматически лишался даже намека на человеческую индивидуальность (что автоматически обедняло образы!). Как в символистской поэзии, так и в символистском театре главным было движение к пробуждению сознания (открытию, откровению, снятию покровов), которое трактовалось как борьба прежде всего с самим собой. Пробуждение сознания направляется не столько исходным текстом, сколько постановщиком и его установкой на яркую театральность. Символистский театр стремится обнаружить иное в данном, придавая и тому, и другому не фиксированное, а перемежающееся значение.

Драмы Мориса Метерлинка, возникшие в последней четверти XIX века, воплотили в себе все

эти особенности символизма как литературного течения. При этом символизм оставался основой творчества Метерлинка как в пору преобладания пессимистического мистицизма, так и позднее, когда его сменил дух героического оптимизма.

К пьесам Мориса Метерлинка первого периода относятся «Принцесса Мален» (1889), «Непрошенная» (1890), «Слепые» (1890), «Семь принцесс» (1891), «За стенами дома» (1894), «Смерть Тентажиля» (1894). За исключением «Принцессы Мален», все пьесы — одноактные, что соответствовало концепции созданного им «театра молчания», или «театра ожидания». Это название точно передает сущность происходящего в них действия. Ранним драмам Метерлинка присущ космический пессимизм. Герои ждут изменения, спасения, однако надежды их безосновательны, а тревога и страх закономерны.

Воссоединение двух рядов — известного и неизвестного, видимого и невидимого — одна из главных особенностей символистского театра Метерлинка. Оба плана не декларируются: Метерлинк сумел сделать и второй, невидимый, план осязаемым, сумел добиться присутствия неизвестного. Неизвестное воплощается в виде угроз и тайных предзнаменований (зловещих примет). За реальным и видимым кроется в пьесах Метерлинка нечто иное, невидимое, но слышимое, за повседневной обыденностью таится нечто значительное и угрожающее. Место действия не обозначено. Персонажи — уже не характеры, не личности, а иллюстрации (символы) идей писателя, воплощение заранее заданных состояний (слабость, беспомощность, обреченность). Образ человека превращается в символ, олицетворяющий нечто. Поэтому фиксирующие внутреннее состояние реплики персонажа становятся откликом на внешнее нечто — монолог превращается в диалог с Неизвестным. Отрывочная, нервная краткость, повторяемость эмоциональных периодов делает реплики почти что рефренами или строками драматической поэмы (музыкальной драмы). Из элемента драмы диалог становится элементом лирики.

Одноактные пьесы Метерлинка — это сцены, в которых драматическая ситуация — не отправная точка, она самоценна и в ней выражается драматический конфликт. И. Шкунаева в своем исследовании, посвященном бельгийской драме, пишет о том, что вместо сюжета перед нами — ситуация. На первый взгляд она неподвижна и обрывается без развития. Но есть два источника движения действия: наступление смерти, выражающееся в подсознательном отклике на нее всех и время, которое движется, пока все ждут [6, 42-43].

Наиболее близки по форме пьесе Рильке «Белая княгиня» две драмы Метерлинка — «Непрошенная» и «Внутри» («За стенами дома»). В этих пьесах ничего не происходит, первопричины событий выдвинуты за пределы произведения. В «Непрошенной» женщина, лежащая за пределами комнаты, некоторое время назад родила ребенка. И мать, и дитя нездоровы, они находятся где-то рядом с помещением, в котором собрались персонажи пьесы — отец больной, его дочери и брат, муж больной. Что же они делают? Ничего. Только ждут, тревожатся, изредка обмениваются репликами. Метерлинку удалось превратить в главного героя Неизвестность, или же символизировать ее смерть. Персонажи ждут. Они слышат шаги, шорохи, скрип открываемой двери. Входит ли кто-то в дом? Это остается намеренно неясным, ибо ходит Неизвестное, ходит Смерть. Она является за больной женщиной, а люди пассивно, робко ожидают ее появления. И больше всех беспокоится слепой старик, которому постоянно слышится таинственный шум. И это не плод его воображения — остальные тоже слышат шаги, но не хотя вдумываться в происходящее. Слепой старик прозорливее зрячих. Следовательно, для того, чтобы услышать Неизвестное, надо быть слепым. В финале пьесы Метерлинк использует контраст мертвой тишины, пассивного ожидания и внезапного отчаянного крика, шума, света. Метерлинк попытался воплотить сделать ощутимой и угрожающей пустоту — бездну Неизвестного.

Ситуация миниатюры «Внутри» на первый взгляд является повторением ситуации драмы «Непрошенная». Читатель словно выходит из комнаты и получает возможность увидеть, что происходит за ее стенами. Семья сидит вокруг стола в молчании и неподвижности, в ожидании. А за на улице их вновь подстерегает смерть — утонула (или утопилась) девушка, которую ждут в доме ее родственники. Люди, пришедшие известить родных об утрате, заглядывают в окна, переговариваются между собой, не решаясь переступить порог дома. И вновь известием о смерти завершается пьеса. Однако, Метерлинк не просто изменил место действия. В пьесе «Внутри» нет ощущения враждебной человеку бесконечности. Неизвестное конкретизировалось. Теперь оно отождествляется со смертью. Люди в комнате по-прежнему находятся во власти неотвратимой угрозы, их счастье эфемерно, а спокойствие кажется иллюзией. Но опасность перестала быть неизвестной и бесконечной. Люди не молчаливы и не бездеятельны: они потрясены случившимся и обдумывают, что же делать. «Внутри» — пьеса, рассказывающая о трагизме жизни. Ожидание здесь — не ожидание опасности, а оттягивание

действия (ведь дальнейшее действие зависит от того, когда и как стоящие у дома решатся сообщить о смерти девушки).

Символизм Метерлинка тяготеет к романтизму. Драматург никогда не был холодным и бесчувственным, поскольку мыслил прежде всего этическими категориями. Его книга «Сокровище смиренных» (1896) — не только философский, но и этический труд, определяющий поведение человека. В статьях «Трагизм повседневной жизни» и «Молчание» иносказательно изложена теория «театра ожидания» и «театра молчания».

Взгляды Метерлинка на драму тесно связаны с его философскими воззрениями. Для него не существует отдельной техники драмы. Драму он понимает как органичное сочетание общего миропонимания с сущностью художественного творчества.

В статье «Молчание» драматург писал: «Не надо думать, что лишь слово служит истинным общением между людьми. Уста и язык объясняют душу так же, как номер и ярлык картину хотя бы Мемлинга, но стоит нам захотеть действительно сказать друг другу что-нибудь, и мы принуждены молчать. Если же в такие минуты мы воспротивились невидимому и понуждающему нас повелению молчать, то мы понесли вечную утрату, которую не возместят нам величайшие сокровища человеческой мудрости, ибо потеряли случай услышать живую душу и дать мгновение бытия нашей собственной» [7, 19–20]. Он полагал, что словами люди обмениваются лишь в то время, когда не живут по-настоящему интенсивной духовной жизнью: «Мы обмениваемся словами лишь в те часы, когда не живем, в те мгновения, когда не имеем желания замечать наших братьев, когда чувствуем себя на большом расстоянии от реальности. И стоит лишь заговорить, как какой-то голос предостерегает нас, что божественные врата уже закрылись где-то» [7, 20]. С этим утверждением перекликается известное утверждение Тютчева: «Мысль изреченная есть ложь». Очень многие вещи, по мнению Метерлинка, происходят «без слов, по какому-то предварительному согласию, о котором даже не думаешь, но которое, мы знаем, существует где-то над нами» [7, 24]. Так, именно молчание подтверждает признание в любви, делает более выразительным проявление скорби, гнева, печали. Применительно же к сценическому воплощению пьес, можно предположить, что Метерлинка интуитивно подошел к тому, что позднее (в работах Станиславского) будет названо внутренним действием.

Метерлинка полагал, что в драме нужно показывать не события действительности, а внутреннюю жизнь человека, его устремленность к духовной

сфере, составляющей сущность бытия. Для истинного общения людей с «высшей сферой духа» и между собой обычный язык слишком материален. Настоящее общение осуществляется при помощи молчания. Требование Метерлинка раскрыть перед зрителем «общение душ» без помощи слов привело к созданию принципа «второго диалога», который стал у него основным. Метерлинка утверждал, что смысл явления открывается в молчании. Подтекст, самые, казалось бы, незначительные, случайные слова дают большее знание о мире, чем пространственные рассуждения.

Театр, построенный на созерцании внутренней жизни героя, сам драматург называл «статическим» («неподвижным») и полагал, что его предшественник — античный театр Эсхила: «Не знаю, правда ли, что неподвижный театр невозможен. Мне кажется даже, что он существует. Большая часть трагедий Эсхила — трагедии неподвижные» [7, 83]. Метерлинка полагал, что в трагические моменты важно не то, что говорят люди вслух, а «второй диалог», который бесконечно важнее высказываний, непосредственно относящихся к ситуации и действию.

Интересно, что книга «Сокровище смиренных» (1896) была написана уже после создания ранних пьес. Таким образом, это была своеобразная попытка осмысления накопленного опыта.

«Статический театр» Метерлинка иногда называют и «театром ожидания». Ситуации всех ранних пьес действительно воспроизводят ожидание — ожидание чего-то неизвестного, опасного и судьбоносного. Герои Метерлинка — герои бездействия, безнадёжного и пассивного сопротивления. Само понятие рока в его пьесах утратило определенность и стало обозначать всепроникающую тайну бытия. Ассоциации и аналогии, аллегории и символы покрывают ранние пьесы Метерлинка сетью таинственных знаков. Весь акцент переносится на восприятие мира человеком, драматизм сосредоточен именно в этом, проистекает из нервной болезненной реакции человека на окружающее, в котором даже полет птиц или шелест травы кажется таинственным знаком и вызывает беспричинный страх. Именно отсутствие внешнего действия и таинственное настроение, окружающее героев роднит пьесы Метерлинка с символистской драмой Рильке «Белая княгиня».

«Белая княгиня» (1899) — типичная драма для чтения (нем. *Lesedrama*), то есть произведение, не рассчитанное на постановку на сцене. Драматическое действие подобных пьес развивается в противоположность «последовательному» сюжету и является скорее философским развитием авторской мысли или психологическим слепком характера, чем и обусловлена сложность

их сценического воплощения. Идеи и характер драм для чтения близки разным жанрам лирики (философской, любовной), а композиция представляет собой своеобразное моделирование мыслительного процесса. Это освобождает автора от соблюдения требований сценичности. Рассматриваемая драма Рильке практически лишена внешнего действия. В пользу этого утверждения говорят ремарки, описывающие внешность и поведение персонажей. Все поступки, жесты, чуть ли не мимика жестко регламентированы: *«Увлекает дрожащую сестру на мраморную скамью. Она садится и мона Лара опускается перед ней на колени. Младшая, слушая, смотрит снизу вверх на старшую. Старшая сестра обращается как будто бы к морю. И с каждым новым словом мона Лара стискивает руками лоб, прячется от жизни в складках платья своей прекрасной сестры»* (перевод Ю. Поляковой).

Однако, кроме ремарок, носящих служебный характер, в пьесе есть еще и ремарки, призванные создавать определенное настроение. Это, во-первых, описания замка, парка, моря. Так, в самом начале пьесы автор подробно обрисовывает место действия: *«Лавровые деревья. В глубине на заднем плане – стройные кипарисы. Кажется, что сад обрамляет белый дом и постепенно переходит в лес. Деревья сменяются пестрым кустарником и заканчиваются серыми камнями. Аллея платанов до скалистого края берега, оставляя левее каменную скамью и старую полуразрушенную герму»* (пер. Ю. Поляковой). Декорации (деревья, замок, лестница, море) описаны автором таким образом, что кажутся если не равноправными участниками событий, то по крайней мере пристрастными, явственно одушевленными наблюдателями происходящего.

На протяжении действия автор указывает и на изменения времени суток: *«Полдень. Тяжелый блеск на всем. Медленно дышит море. От земли идет вечерняя истома»*. И далее: *«Фасад замка постепенно угасает. Чувствуется, что солнце вот-вот скроется в море»*. Кроме того, в ремарках четко расставлены паузы. И хотя в отличие от основного текста ремарки написаны прозой, Рильке создает особый ритм, призванный подчеркнуть значимость отдельных реплик. Особенности же рифмовки у Рильке тесно связаны с содержанием: рифмуются то большие, то совсем маленькие смысловые куски.

Таким образом, Рильке не только придавал огромное значение «второму диалогу» (то есть внутреннему действию), но и тщательно наметил скупые внешние его проявления для грядущих постановщиков. О том, что он надеялся увидеть свою пьесу на сцене, упоминают зарубежные

исследователи творчества поэта. Так, Пратер пишет о том, что Рильке собирался предложить роль Белой княгини Элеоноре Дузе. Он же указывает на то, что поэт неоднократно читал эту пьесу в кругу друзей [5, 325].

В пьесе немного действующих лиц: Белая княгиня, ее младшая сестра Монна Лара, дворецкий Амадео, Гонец, Монах. Сюжет пьесы (или, по определению самого автора, «драматических сцен»), на первый взгляд, совсем прост. Действие происходит в замке, принадлежащем князю, мужу Белой княгини, в не установленное время (о том, что это, возможно, эпоха Возрождения, говорит только авторская ремарка в самом начале). Князь уезжает на охоту. Княгиня отпускает слуг и остается в замке с младшей сестрой, которая не захотела уйти. Из их разговора выясняется, что Княгиня одиннадцать лет живет с мужем, но фактически не является женой князя. Она ожидает своего настоящего избранника. И вот гонец приносит послание, в котором говорится о приближении таинственного возлюбленного. Но он же сообщает об ужасной эпидемии, свирепствующей в округе и приближающейся к замку. Зловещим символом-предупреждением становится появление в замке монаха Ордена милосердия: монахи призваны убирать и сжигать трупы умерших от болезни:

*«Они снаружи возле дома ждут,
Добычу караулят терпеливо.
Но если знак из окон подадут,
На свет они выносят торопливо
Поживу бледную: жен, стариков, детей.
И бесконечна череда смертей.
И братья трупы стаскивают в груды.
Один лежит бессильно на другом,
И пламя руки лижет им повсюду*

Трепещущим усталым языком» (пер. Ю. Поляковой).

Но княгиня продолжает ждать возлюбленного. Кульминацией пьесы можно считать монолог, в котором Княгиня открыто говорит о своем жизненном предназначении: в жизни женщины главное – любовь, ради которой стоит пожертвовать всем – домом, положением, жизнью. Для нее этот день настал. Муж может вернуться в любой момент, но Княгиня уверяет мону Лару, что обязательно подаст возлюбленному тайный знак приблизиться. Младшая сестра переполнена восхищением, она хочет во имя этого праздника любви зажечь все светильники в зале... Но развязка оказывается неожиданной для читателя: когда лодка с возлюбленным приближается, княгиня не подает знака, и возлюбленный уплывает навсегда. Страшным фоном последней сцене служит черная фигура монаха, предупреждающе замершая на берегу.

В финале лодка уходит обратно в море, солнце заходит, занавес закрывается. Что происходит с Белой княгиней, почему она отказывается от счастья, какова роль черного монаха — об этом нам остается только догадываться.

Что случилось? Она испугалась? Раздумала? Почему? Заметила тот ревнивый пожар, который зажгла в сердце младшей сестры? Возможен любой вариант ответа. Но мы склонны предположить, что Рильке хотел подчеркнуть, что для человека ожидание события может быть важнее самого события, ожидание любви, счастья — важнее самого счастья.

В то же время, известный немецкий исследователь творчества Рильке Г. Э. Хольтхузен истолковывает финал несколько по-иному: «К этому же времени восходит и «Белая княгиня» — сложившаяся еще в Виареджо драматическая сцена высокотрагического содержания, где тема любви и смерти подана в лихорадочно-экзальтированном и в то же время утонченно-манерном, несколько экстравагантном ключе. Роскошная вилла с террасой у моря, шестнадцатое столетие; некая женщина, пребывающая в одиннадцатилетнем нереализованном браке, хранит себя для Того, кто должен прийти; зловонное дыхание черной смерти, которая в решающее мгновение все и навсегда расстраивает» [4, 55–56]. Дальнейшие разыскания показали, что «Белая княгиня» существует в двух вариантах. Один, более краткий (более ранний?), опубликован в собрании сочинений 1998 года [8]. Именно он и был переведен нами в процессе данного исследования. Второй вариант, более развернутый, напечатан в 4-хтомнике [9]. В нем, действительно, финальная сцена решена по-другому (так, как указывает Хольтхузен). Осмелимся предположить, что именно второй вариант Рильке собирался предложить Элеоноре Дузе. Но влияние символизма (и в частности — Метерлинка) сильнее ощущается в кратком варианте, на анализе которого мы и остановились.

Драму Рильке можно считать «драмой ожидания»: и Белая княгиня, и ее младшая сестра мона Лара живут в ожидании перемены участи. В основе действия (вернее — бездействия) — их длящийся диалог. В нем раскрываются характеры героинь. Впрочем, о характере Белой княгини мы узнаем кое-что из ее диалога с дворецким. Слова княгини полны горечи:

*«Да, так порой бывает, коль дитя
Всех роз благоуханных
Вдруг лишится
И мифов всех.
И флердоранж
На детский лоб короною ложится.*

*И тень от брачного венца, струясь,
Мне душу вечным холодом сковала:
Я из ребенка королевой стала»* (пер. Ю. Поляковой).

То, что дворецкий говорит об этом с опаской, свидетельство того, что княгиня вспыльчива. И в то же время — откровенна и щедра:

*«И не забудь: есть шелк и полотно
В моей укладке,
Ты возьми, сколь надо».*

Удалив Амадео, княгиня внезапно решает откровенно (впервые за много лет) поговорить с сестрой. Может быть потому, что наконец замечает, что сестра выросла и всматривается в жизнь Белой княгини слишком внимательно («*Как будто древо ты, Что не цветет еще*», — говорит Лара). Младшая сестра угадала ее тайну. Белая княгиня — не жена и не невеста, она не любит князя и не хочет принадлежать ему. Она ждет (при этом мы не знаем, где и когда она познакомилась с тем, от кого ждет послание). Послание и весть о страшной эпидемии приходят одновременно. И Белая княгиня хладнокровно говорит, что о чужой жизни и смерти она будет думать завтра, а сегодня — о грядущей любви. В центральном диалоге она с предельной (и в то же время образной) откровенностью говорит сестре о жаркой колеснице желания, которая с кровью мчится по жилам и превращает женщину способную очень долго ждать всего лишь в сосуд, в чашу, которую обязательно должен выпить мужчина:

*«Когда послушная богам
Златая колесница
По жилам катится огнем
И кровь быстрее струится?
Но мимо цели суждено,
Колеса ей направить.
А сердце в той игре должно
На карту мир поставить.
И ты должна
огнем пылать,
богатой стать,
пьянящей стать,
почувствовать
как в недрах естества,
заплещутся
частицы божества,
почувствовать
себя чудесной чашей!*

*И вот однажды человек придет,
И ты увидишь светлое сиянье.
И он к тебе, как к чаше, припадет,
Смирняя теплых губ своих дрожанье
И выпьет всю до дна»* (пер. Ю. Поляковой).

Если в одноактных драмах Метерлинка незримо присутствует смерть, которая кажется (и

является) составной частью жизни, то у Рильке чума и связанные с ней смерти — только фон, на котором разворачивается действие. Ожидание Белой княгини завершается не смертью кого-то из персонажей, а крушением надежды на перемену участи.

Своеобразие метерлинковской символики заключается в том, что символы у него определяются качествами самого предмета и отнюдь не являются произвольными, связанными лишь с ассоциациями самого драматурга. Метерлинк в своих пьесах зачастую использовал привычные символы, лишь иногда переставлял в них акценты. Так, в «Непрошенной» он изменил функцию слепоты как символа. Здесь слепота олицетворяет мудрость и внутреннюю силу, тогда как в «Слепых» — бессилие, беспомощность. В первом случае символ определяется философской концепцией писателя, а во втором — действительными, привычными для нас ассоциациями. Метерлинк скорее стремился иллюстрировать свою мысль в символе, показать (насколько возможно) неизвестное в иносказательном образе, чем зашифровать идею. Так шелест косы в «Непрошенной» естественным образом ассоциируется со смертью, хотя Метерлинк подчеркнуто дает символу другое, бытовое объяснение — косу оставил садовник. Автор словно подчеркивает, что не стоит искать привычных объяснений Неизвестному, оно не станет понятней и безопаснее, даже если будет втиснуто в рамки привычного символа.

В то же время и основные символы пьесы Рильке, на первый взгляд, достаточно традиционны. Как известно, белый цвет зачастую обозначает чистоту, невинность, абсолют, смерть [4, 53–54]. Голубой цвет — цвет надежды. Красный цвет (в красное одет гонец, принесший письмо от возлюбленного) олицетворяет любовь. Общеизвестно, что черный цвет это — траур, печаль, мрак, но в то же время — и отрицание земного тщеславия и великолепия, цвет священнической одежды, траура и покаяния [4, 733–734]. Одна из основных аналогий в мировой символической традиции проводится между колесницей и человеческим существом. Возница представляет личность человека, сама колесница — его тело [10, 240]. Рильке в уже цитированном монологе Княгини переставляет акцент: колесница — это неутоленное желание, заставляющее кровь быстрее струиться по жилам. Чаша — символ открытой, восприимчивой женской формы, потока жизни, бессмертия и изобилия [10, 730–731]. Примерно в этом же ключе трактует чашу и Рильке: «И он к тебе, как к чаше припадет...». Море, вода олицетворяет очищение, представляет женское, рождающее начало [11, 99–100]. У Рильке

героиня постоянно обращена к морю — с морем связаны ее надежды, в море устремлен взгляд Белой Княгини в финальной сцене, когда она отказывается от счастья. А ступени, по которым поднимается Белая княгиня — переход от земного к небесному, постепенность, отчасти — символ лестницы [10, 653]. Надо полагать, современники Рильке легко читали эти символы. А то, что пьеса «Белая княгиня» написана стихами (четырёхстопным ямбом) допускает некоторую вольность перевода и трактовки отдельных моментов драмы.

Мы уже отмечали очеловеченную чуткость природных явлений, отзывающихся на настроение героини. В то же время, море, к которому обращен взгляд Княгини — это ведь еще и зрительный зал (о чем упоминается в ремарке в самом начале пьесы). А Белая княгиня — и владелица белого (то есть, из белого мрамора сложенного) замка. Значит, главный символ пьесы: ожидание (женщина у моря, ждущая свою судьбу). Как и в пьесе Метерлинка «Внутри» ожидание у Рильке является оттягиванием действия, и, в отличие от метерлинковской драмы, завершается его неожиданной отменой.

Однако, существует ряд деталей, которые не дают трактовать драму «Белая княгиня» как произведение всего лишь подражательное. Ожидание у Рильке не связано со страхом неизвестного, с неизбежной смертью. Оно является главным символом пьесы, раскрывающим сущность главной героини — Белой княгини. Кроме того, формальное главное различие в области формы заключается в том, что пьеса Рильке написана в стихах, а значит, иначе организована ритмически.

Как известно, драмы Рильке создавались в начальный период его творчества и интересны прежде всего тем, что сохранили следы бурных идейных, мировоззренческих и эстетических исканий начинающего поэта. К тому же, пьесы Рильке — важное проявление духовной жизни эпохи в целом. «Белая княгиня» Рильке несет в себе сочетание реалистических и символистских тенденций (то же сочетание можно заметить и в лирике поэта тех лет). Но при этом пьесы Рильке, и в частности, «Белая княгиня», содержат самостоятельные оригинальные решения писателем неких важных проблем духовной жизни (таких, как проблема предназначения человека, верности самому себе, борьбы между чувством долга и стремлением к свободе).

Литература

1. Münchov U. Das "tägliches Leben": Die dramatischen Experimente des jungen Rilke / U. Münchov // Rilke-Studien. — Berlin; Weimar, 1976. — S. 9—52.
2. Березина А. Натурализм или символизм? : (Драмы Р. М. Рильке) / А. Березина // Зарубежная литература : Проблема метода : межвуз. сб. — Л., 1984. — Вып. 2 : Вопросы эволюции метода. — С. 105—116.
3. Березина А. Поэзия и проза молодого Рильке / А. Березина. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. — 181 с.
4. Хольтхузен Г.Э. Райнер Мария Рильке : пер. с нем. / Г. Э. Хольтхузен. — Челябинск : Урал LTD, 1998. — 393 с.
5. Prater D. A. Ein klingendes Glas : Das Leben Rainer Maria Rilke : Eine Biographie / D. A. Prater. — Berlin : Rowohlt, 1979. — 744 S.
6. Шкунаева И. Д. Бельгийская драма от Метерлинка до наших дней : очерки / И. Д. Шкунаева. — М. : Искусство, 1973. — 448 с.
7. Метерлинк М. Сокровище смиренных / М. Метерлинк ; пер. с франц. Л. Вилькиной ; вступ. ст. Н. Минского. — СПб. : Типолит. С. Н. Цепова, 1903. — 127 с.
8. Rilke R. M. Weisse Fürstin / R. M. Rilke // Gesammelte Werke / R. M. Rilke. — Geneva, 1998. — S. 212—231.
9. Rilke R. M. Weisse Fürstin / R. M. Rilke // Sämtliche Werke / R. M. Rilke. — Leipzig, 1999. — B. 1. — S. 179—206.
10. Турскова Т. Новый справочник символов и знаков / Т. Турскова. — М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. — 800 с.
11. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / сост. В. Андреева и др. — М.: Локид; Миф, 2000. — 576 с.

Полякова Ю.Ю. Аналіз п'єси Р. М. Рільке «Біла княгиня» у контексті естетики символізму. — Стаття

Анотація. У статті проводиться аналіз п'єси Р. М. Рільке «Біла княгиня» і розглядається вплив естетики символізму на ранню драматургію австрійського поета.

Ключові слова: драма для читання, ремарки, символізм, Рільке, Метерлінк.

Polyakova U. R.M. Rilke's play «White Princess» in the context of symbolism aesthetics. — Article

Summary. This article provides an analysis of «Die Weisse Fürstin» (The White Princess), the play by Rainer Maria Rilke, and deals with the impact of the aesthetics of Symbolism on this Austrian poet's early plays in general.

Key words: closet drama, stage directions, Symbolism, Rilke, Maeterlinck.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

---

*Воробйова М. В.,
(м. Запоріжжя)*

АЛГОРИТМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ АЛЮЗИВНИХ ЗАСОБІВ У ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Анотація. У статті розглянуто семантичну структуру алюзії. Виявлено маркери наявності алюзивного навантаження у різних груп мовних одиниць. Запропоновано алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті.

Ключові слова: алюзія, алюзивні засоби, алюзивне навантаження, алгоритм ідентифікації алюзивних засобів.

Актуальність дослідження зумовлена значущістю ролі алюзії у процесі інтерпретації, яка, в свою чергу, є невід'ємною частиною будь-якого комунікативного акту. Предметом наукової розвідки стали ознаки наявності алюзивного навантаження мовних одиниць. Метою дослідження є конструювання алгоритму ідентифікації алюзивних засобів у тексті. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити характерні ознаки алюзії; 2) виявити маркери наявності алюзивного навантаження мовних одиниць; 3) визначити ступінь складності ідентифікації маркерів алюзивного навантаження в тексті.

Проблема основних ознак алюзії вже висвітлювалась у роботах лінгвістів та літературознавців. Систематизувались функціональні особливості алюзії в тексті (Е. І. Денісова [3], О. Ю. Абрамова [1], А. А. Тютенко [14]); встановлювалась залежність функціонування алюзій від їх розташування у різних композиційних елементах тексту (К. О. Комарова [6], К. О. Горшкова [2]). Ціла низка робіт присвячена таксономії алюзивних засобів (О. С. Євсєєв [4], А. Г. Мамаєва [8], М. Д. Тухарелі [13], М. Ю. Федосюк [15], Д. С. Папкина [9]). Однак спроба створення алгоритму ідентифікації алюзивних засобів у тексті здійснюється вперше.

Для визначення наявності або відсутності алюзивного навантаження одиниць мови необхідно окреслити семантичні особливості алюзії. Ми вважаємо, що повний зміст алюзивних мовних одиниць включає три складові:

1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словникове значення) — воно так би мовити «винесене за дужки» мовного виразу, але воно присутнє, іноді скеровує процес тлумачення

алюзії — це значення охоплює всі можливі референти мовних одиниць, які досліджуються;

2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі — співвідношення алюзивно навантажених мовних одиниць з першим денотатом;

3) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-реципієнті — співвідношення алюзивно навантажених мовних одиниць з другим денотатом. При цьому алюзивне навантаження розуміємо як ті складові значення, які одержувачу інформації необхідно відтворити, спираючись на власний тезаурус. Таким чином, до алюзивного навантаження мовної одиниці відносимо першу та другу з перерахованих семантичних складових.

Водночас відзначимо, що при ідентифікації алюзивного навантаження мовних одиниць в тексті на перший план виходить їх форма. Саме тому запропонований нижче алгоритм ідентифікації алюзій в тексті починається з питань стосовно форми одиниць мови, які перевіряються на наявність алюзивного навантаження. Трьома «класичними» формами алюзії пропонують вважати:

1) власні назви — антропоніми, топоніми, зооніми і т. п.;

2) літературні, міфологічні, біблійні, історичні та інші реалії;

3) відзвуки цитат, ходових виразів, перифрази, контамінації та інші алюзивні цитати [13, 11-12]. Вважаємо доцільним уточнити, що до мовних одиниць, що позначають реалії відносимо й варваризми, адже вони «використовуються для опису звичаїв, побуту, реалій життя іншого народу» та «зберігають національно-культурні конотації донорської мови» [10, 58]. До третього пункту вищенаведеного переліку відносимо модифіковані та немодифіковані фразеологізми, а також модифіковані та немодифіковані паремії.

Необхідно зауважити, що визначення алюзивного статусу таких одиниць як власні назви, варваризми, модифіковані та немодифіковані фразеологізми та паремії має певні особливості. Для розробки релевантного алгоритму ідентифікації алюзії в тексті необхідно окреслити характерні якості кожної з перерахованих груп алюзивних

засобів та особливості структури їх змісту за умови наявності алюзивного навантаження.

У певних випадках власні назви не мають першої складової повного алюзивного змісту — словникового значення. Вони завжди мають конкретний денотат. У той же час власні назви можуть символізувати ситуацію, в якій фігурують, або гіпертрофовану(и) рису(и) характеру істоти, якій належать [7, 106-107] — це буде зміст одиниці у першоджерелі. Однак необхідно згадати «імена, що говорять» («speaking names»), які є властивими для персонажів художніх творів. Такі власні назви за формою відповідають загальним назвам і мають словникове значення. Отже, за умови отримання алюзивного навантаження, семантична структура таких одиниць буде включати всі три складові повного алюзивного змісту.

Іноді може відбуватись «актуалізація внутрішньої форми власних назв — для формальних атракцій, для творення каламбурів» [5, 55], наприклад: «*EU-phemisms*» (Private Eye № 1213). Подібне вживання не буде алюзивним, адже власна назва (аббревіатура «*EU*»), у даному випадку має один денотат — Європейський союз як за словником, так і у тексті, в якому вживається. Таким чином, актуалізується виключно словникове значення, а друга та третя складові повного алюзивного змісту відсутні.

У випадках «повної деонімізації» власних назв — коли «оніми виконують функції загальних назв, хоча зв'язок з системами, у яких виявляється їх первинне значення, зберігається» [5, 79]; «часткової деонімізації» — коли відбувається «актуалізація подібності між денотатом та головним суб'єктом за певною ознакою, при чому денотативне значення оніма зберігається» [там само, 80] та «формальної деонімізації» — якщо порівняння нового феномена з уже наявним у тезаурусі комуніканта відбувається за допомогою одиниць зі значенням «нагадує», «подібний» [там само, 80] власна назва стає квазіалюзивною (тобто «майже алюзивною»). Адже, по-перше, завдяки деонімізації така одиниця, як будь-яка загальна назва, реєструється словниками, отже має словникове значення (перша складові повного змісту алюзивних засобів), по-друге, не втрачає зв'язків з першоджерелом (друга складові повного змісту алюзивних засобів), по-третє, використовується для позначення нового феномена шляхом безпосередньої заміни імені одного явища іменем іншого (на основі наявності спільних рис). Таким чином, повний алюзивний зміст квазіалюзивної власної назви може бути актуалізований шляхом звертання до лексикографічних джерел або шляхом відтворення тексту-джерела.

Необхідно розглянути питання потенційної алюзивності варваризмів. У даному дослідженні до алюзій-варваризмів відносимо не тільки варваризми, що позначають реалії (як вже відзначалось вище), але і лексичні одиниці, які зовсім не асимільовані мовою-реципієнтом або асимільовані неповністю, а також варваризмом вважаємо текст (частина тексту), свідомо наведений мовою, відмінною від мови основного тексту. Варваризми несуть алюзивний зміст тільки у випадку, коли сприймаються як представники іншої семіотичної системи. Такі мовні одиниці використовуються для акцентування країни/місцевості, де відбуваються події зображені в тексті-реципієнті варваризмів, освіченості персонажів (у певних випадках це фразеологізми-варваризми, тобто крилаті вислови запозичені з мови відмінної від мови основного тексту) або для реалізації інтермедіальних відношень шляхом вживання термінів властивих для вербального окреслення характеристик текстів інших семіотичних комплексів (наприклад, терміни італійського походження залучаються для характеристики ознак текстів музики). В алгоритмі ідентифікації алюзії в тексті, який буде запропоновано нижче, під терміном «варваризм» маємо на увазі слова та словосполучення, які подані в тексті мовою, що відрізняється від основної мови повідомлення, але не входять до корпусу фразеологізмів мови-донору та не є відомими цитатами або афоризмами.

Вирішуючи в рамках нашого дослідження дискусійне питання щодо можливості фразеологізмів бути текстами-джерелами алюзій, ми спираємось на думку В. М. Телії про те, що фразеологізми є «мікротекстами, до номінативного фундаменту яких, пов'язаного з ситуативним характером позначуваного, залучаються під час його концептуалізації всі види інформації, характерні для відображення ситуації в тексті» [12, 8]. Очевидно, що мікротексти можуть бути джерелами алюзій, отже фразеологізми теж мають таку властивість. Джерелами алюзій можуть бути і паремії як структури, які є «мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні сфери» [10, 536]. Включення деякими дослідниками пареміології до складу фразеології дає право в межах даної наукової розвідки розглядати паремії як підвид фразеологізмів. На основі спільності таких ознак фразеологізмів та паремій як усталеність, клішованість, культурна забарвленість [там само, 535] пропонуємо запровадити до алгоритму ідентифікації алюзій в тексті спільний етап перевірки наявності або відсутності алюзивного змісту у фразеологізмів та паремій; на позначення цих двох понять використовувати термін «фразеологізм».

Наступним кроком дослідження є виявлення ознак алюзивного вживання фразеологізмів. Алюзивним вважаємо таке вживання фразеологізмів, під час якого первинна фразеологічна одиниця зазнає структурних трансформацій (які супроводжуються повною або частковою зміною значення) або контекстуальної транспозиції (тобто відбувається повне або часткове переосмислення фразеологічної одиниці в даному контексті без зміни його складу та структури; найчастіше контекстуальна транспозиція є реалізацією буквального значення фразеологічної одиниці). Терміни «структурна трансформація» та «контекстуальна транспозиція» вживаємо вслід за З. В. Тимошенко [11, 132-133].

Фразеологічні одиниці неповно відтворені у тексті-реципієнті мають такі ж особливості актуалізації змісту, що й одиниці, використані повністю, але до того ж вимагають від адресата повідомлення фразеологічної компетенції — необхідно реконструювати повну форму виразу, щоб усвідомити гру змістів та словникового значення. Отже, фразеологічні одиниці набувають алюзивне навантаження за умови змістової трансформації, яка подекуди може супроводжуватись формальними змінами, у протилежному випадку фразеологічна одиниця не є алюзивною.

З огляду на вищенаведені особливості здатності різних мовних одиниць нести алюзивний зміст пропонуємо наступний алгоритм ідентифікації наявності/відсутності алюзивного навантаження одиниць. Порядок питань у поданому алгоритмі не є довільним: послідовність побудована за принципом руху від більш легких для ідентифікації до більш складних для ідентифікації маркерів алюзивних засобів. Таким чином, дослідникам пропонується, по-перше, ідентифікувати в тексті мовні одиниці, які є потенційно алюзивними, по-друге, визначити семантичну структуру одиниці — тобто наявність двох або трьох складових алюзивного змісту. Формальними маркерами, за якими здійснюється ідентифікація потенційно алюзивних лінгвальних одиниць вважаємо такі (подані у порядку від найлегших для впізнання — до найскладніших):

- велика літера (як ознака орфографії власних назв);
- елементи іноземної мови (діакритичні позначки, орфографія тощо — як ознаки варваризмів);
- стійка структура фразеологізмів;
- лапки як маркер цитат.

Лапки вважаємо найскладнішим формальним маркером потенційних алюзивних засобів через їх амбівалентність, адже вони у реченні можуть відокремлювати не тільки цитати. Зазначимо

також, що навіть за умови відсутності вищеперахованих маркерів мовні одиниці можуть бути алюзивними засобами. В такому випадку в них наявними будуть тільки семантичні ознаки алюзивного навантаження, які потребують від реципієнта повідомлення залучення фонових знань для впізнання тексту-джерела алюзії.

У запропонованому алгоритмі подаються питання, відповідаючи на які «так» або «ні» та переходячи таким чином до наступного питання, дослідник (або будь-який інший адресат тексту-реципієнта алюзії), дійшовши до кінця алгоритму, може виявити наявність/відсутність алюзивного навантаження певної мовної одиниці у наведеному контексті.

Алгоритм є наступним:

1. Мовна одиниця є власною назвою? ТАК → п. 11, НІ → п. 2.

2. Мовна одиниця є варваризмом? ТАК → п. 7, НІ → п. 3.

3. Мовна одиниця є фразеологізмом або його частиною? ТАК → п. 9, НІ → п. 4.

4. Мовна одиниця утворює разом з іншими одиницями цитату із відомого джерела (відокремлену або невідокремлену лапками)? ТАК → п. 11, НІ → п. 5.

5. Мовна одиниця входить до опису тексту іншої семіотичної системи? ТАК → п. 11, НІ → п. 6.

6. Мовна одиниця входить до опису історичної події або літературного сюжету? ТАК → п. 11, НІ → п. 13.

7. Варваризм використовується для локалізації подій повідомлення, у якому вживається? ТАК → п. 12, НІ → п. 8.

8. Чи є варваризм терміном, що використовується для характеристики текстів невербальної семіотичної системи? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

9. Чи піддається фразеологізм у тексті, що досліджується, структурній трансформації, яка впливає на зміст фразеологізму? ТАК → п. 11, НІ → п. 10.

10. Чи піддається фразеологізм у тексті, що досліджується, контекстуальній транспозиції? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

11. Мовна одиниця застосовується для безпосереднього позначення феномена дійсності відмінного від того, що був у джерелі або для його порівняння з прецедентною ситуацією? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

12. Мовна одиниця є алюзивним засобом.

13. Мовна одиниця не є алюзивним засобом.

У даному алгоритмі в пункті 9 під «структурною трансформацією, яка впливає на зміст фразеологізму» маємо на увазі такі трансформації: субституція, експансія, редукція, контамінація та

поєднання двох або більше перерахованих типів трансформацій.

Наприклад, у статті «Welcome to New Britain...» (The Guardian, January 29, 2000) читаємо: «*In fighting what he likes to call the «forces of conservatism» as if he were Luke Skywalker battling with Darth Vader, Tony Blair, imagines himself to be on some sort of crusade, part-political, part-evangelical that will lead a commercially-driven Britain towards the New Jerusalem. A new covenant will be struck between government and citizens.*». Перш за все необхідно виділити одиниці з найбільш легким для ідентифікації маркером — тобто ті, що починаються з великої літери: «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*», «*Tony Blair*», «*Britain*», «*New Jerusalem*». Здійснюючи спробу визначити наявність алюзивного навантаження одиниць «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*» за допомогою вищенаведеного алгоритму, ми відповідаємо «так» на питання №1, а отже переходимо до питання №11, на яке теж відповідаємо позитивно, адже ці мовні одиниці використовуються у тексті статті для порівняння феномену дійсності з прецедентною ситуацією (у даному випадку — з подіями кіноепопеї «Зоряні війни»). Отже, робимо висновок, що власні імена «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*» є алюзивними засобами в даному тексті, тобто мають алюзивне навантаження.

Аналізуючи за алгоритмом ідентифікації алюзивних засобів у тексті власні назви «*Tony Blair*», «*Britain*», відповідаємо «так» на питання №1 та переходимо до питання №11, на яке відповідаємо «ні», адже мовна одиниця «*Tony Blair*» позначає людину, що обіймала посаду прем'єр-міністра Великобританії у 2000 році і не має жодних інших денотатів; мовна одиниця «*Britain*» теж має один денотат — країну на північному заході Європи. Таким чином, отримуємо відповідь — власні назви «*Tony Blair*», «*Britain*» не є алюзивними в тексті, що розглядається. Отже, написання з великої літери не завжди є маркером алюзивного навантаження, головним критерієм є наявність складових семантичної структури алюзії.

Окремої уваги потребує аналіз мовної одиниці «*New Jerusalem*». Використовуючи алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті, позитивно відповідаємо на питання №1 та переходимо до питання №11, на яке відповідь теж буде «так», адже одиниця «*New Jerusalem*» використовується для порівняння подій, про які йде мова в тексті, з біблійними подіями (текстом-джерелом власної назви «*New Jerusalem*» є Біблія).

Оскільки ані варваризмів, ані фразеологізмів у наведеному уривку не спостерігаємо, наступними одиницями мови, які необхідно проаналізувати,

стали ті, що відокремлені лапками — «*forces of conservatism*». Згідно з алгоритмом ідентифікації алюзивних засобів у тексті, відповідаємо «ні» на запитання №1, №2, №3; даємо позитивну відповідь на запитання №4, переходимо до запитання №11. На запитання №11 відповідаємо негативно, адже у даній статті наведена цитата самого Тоні Блера, мовні одиниці не отримують новий денотат у тексті-реципієнті цитати, отже одиниці «*forces of conservatism*» не мають алюзивного навантаження і не є алюзивними засобами. Отже, написання у лапках літери не обов'язково є маркером алюзивного навантаження, головним критерієм є наявність складових семантичної структури алюзії.

Після аналізу всіх мовних одиниць наведеного тексту було виявлено ще декілька алюзивних засобів: «*crusade*» (негативна відповідь на запитання №1, №2, №3, №4, №5, позитивна відповідь на запитання №6 і №11) — відсилає до історичних подій, а саме — хрестових походів; «*new covenant*» (негативна відповідь на запитання №1, №2, №3, №4, №5, позитивна відповідь на запитання №6 і №11) — відсилає до Біблії, а саме — до Нового Завіту ('the New Covenant').

Таким чином, були виділені такі семантичні складові алюзії: 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту; 2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі; 3) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-реципієнті. Виявлено, що формальні маркери (велика літера, лапки тощо) є додатковою, а не основною умовою наявності алюзивного навантаження. Доведено, що запропонований алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті є ефективним. Подальшою перспективою досліджень вважаємо адаптацію алгоритму для потреб комп'ютерної обробки тексту, що в майбутньому дасть змогу вдосконалити машинний переклад, а отже полегшити процес міжкультурної комунікації.

Література

1. Абрамова О. Ю. Аллюзія у ліриці: функціональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теорія мови» / О. Ю. Абрамова. — Одеса, 1994. — 16 с.
2. Горшкова К. А. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте / К. А. Горшкова, Н. Г. Шевченко // Вісник ХНУ ім. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. — 2005. — № 667. — С. 175-178.
3. Денисова Э. И. Пушкинские цитаты в «Обыкновенной истории» И. А. Гончарова / Э. И. Денисова // Филологические науки. — 1990. — № 2. — С. 26—36.
4. Евсеев А. С. Основы теории аллюзии (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Александр Сергеевич Евсеев. — М., 1990. — 15 с.
5. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публістики : дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / Володимир Іванович Ільченко. — К., 2003. — 224 с.
6. Комарова К. О. Аллюзія як засіб реалізації інформаційного та супровідного аспектів висловлення / К. О. Комарова // Мовознавство. — 1986. — № 5. — С. 32—36.
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. — М. : Просвещение, 1988. — 192 с.
8. Мамаева А. Г. Лингвистическая природа и стилистические функции аллюзии (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Г. Мамаева. — М., 1977. — 24 с.
9. Папкина Д. С. Типы литературных аллюзий / Д. С. Папкина // Вестник Новгородского государственного университета. — 2003. — № 25. — С. 78-82.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2010. — 844 с.
11. Стилистика английского языка / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В.]. — К. : «Вища школа», 1984. — 248 с.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
13. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы. Текстология» / М. Д. Тухарели. — Тбилиси, 1984. — 28 с.
14. Тютенко А. А. Структура і функції аллюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. А. Тютенко. — Харків, 2000. — 21 с.
15. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте : уч. пособие по спецкурсу / Михаил Юрьевич Федосюк. — М., 1998. — 83 с.

Воробьева М. В. Алгоритм идентификации аллюзивных средств в тексте (на материале англоязычного публицистического дискурса). — Статья

Аннотация. В статье рассматривается семантическая структура аллюзии. Выявлены маркеры наличия аллюзивной нагрузки у разных групп языковых единиц. Предлагается алгоритм идентификации аллюзийных средств в тексте.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзийные средства, аллюзийная нагрузка, алгоритм идентификации аллюзийных средств.

Vorobyova M. An Algorithm to Identify Means of Allusion in Text (based on the factual material taken from English publicistic discourse). — Article

Summary. The article elaborates the problem of semantic structure of allusion. The author reveals allusive meaning markers for different types of language units. The author presents an algorithm of allusive means in the text.

Key words: allusion, allusive means, allusive meaning, algorithm of allusive means identification.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

ПЕДАГОГІЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено проблемі методики розвитку компонентів підготовки вчителя та учнів до співпраці в рамках ведення педагогічного спостереження. Визначено основні принципи функціонування педагогічного спостереження: цілеспрямованість, планомірність, систематичність, об'єктивність, константність, контрольність.

Ключові слова: педагогічне спостереження, підготовка вчителя до проведення педагогічного спостереження, методика, компонент.

За Законом України «Про загальну середню освіту» заклади освіти покликані забезпечити адекватну готовність педагога до роботи в умовах особистісно орієнтованої освіти, що передбачає насамперед оволодіння сучасним інструментарієм вивчення особистості дитини і побудову навчально-виховного процесу на діагностичній основі.

Спостереження у теоретичних і практичних напрацюваннях педагогів і психологів (Б.П. Бітінас, Н.К. Голубев, К. Інгенкамп, О.В. Киричук, Я.Л. Коломінський, Л.І. Кочетов, І.І. Прокоп'єв, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко) постає як пріоритетний метод педагогічної діагностики. Саме педагогічному спостереженню віддаються переваги, коли йдеться про прогнозування результатів діяльності школярів, різномірне забезпечення навчально-виховного процесу, диференційований підхід у навчанні учнів, які відрізняються рівнем навченості і можливостями научуваності, та інші аспекти реалізації ідей особистісно орієнтованого педагогічного впливу [1,35].

Передісторією наукового підходу до вивчення дитини є багатовіковий досвід спостережень за дітьми, їхньою поведінкою, вчинками та вихованням. Упродовж всього історичного розвитку педагогічної думки простежується розуміння значущості спостереження у процесі вивчення особистості.

У педагогічних поглядах А. Дістервега, В. Прейєра, Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, К.Д. Ушинського спостереження розглядається як метод гуманістичної педагогіки, в центрі якої — особистість дитини та її розвиток.

Пріоритетність спостереження у порівнянні з іншими методами вивчення дитини простежується у педологічних дослідженнях П.П. Блонського, О.Ф. Лазурського, В.П. Кащенко, С. Холла та інших.

Дослідження джерельної бази з проблеми свідчить про те, що педагогічне спостереження має низку специфічних характеристик, аналізу яких присвячені роботи Л.І. Божович, Л.С. Виготського, Ф.М. Гоноволіна, І.А. Зязюна, Г.С. Костюка, Н.В. Кузьміної, Г.О. Люблінської, С.Д. Максименка, І.В. Страхова та інших.

Актуальність порушеної проблеми, необхідність наукового пошуку ефективних шляхів професійного розвитку педагога зумовили вибір теми дослідження: «Педагогічне спостереження».

Актуальність дослідження полягає в модернізації загальної середньої освіти. За своєю сутністю вона має глибинний характер і потребує професійної переорієнтації вчителя та учня на нові цілі, зміст, технології навчання.

Новизна полягає у здійсненні історико-логічного аналізу поглядів на природу педагогічного спостереження; уточненні сутності і структури поняття «педагогічне спостереження»; розширенні інструментарію ведення педагогічного спостереження.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні методики розвитку компонентів готовності вчителя й учнів до співпраці в межах ведення педагогічного спостереження.

Відповідно до мети визначено основні *завдання* дослідження:

1. Проаналізувати стан проблеми, яка досліджується, у психолого-педагогічній науці.
2. Вивчити чинники ефективності перебігу педагогічного спостереження.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів — теоретичний аналіз і синтез філософських, психологічних і педагогічних досліджень з теорії і методики педагогічного спостереження, аналіз сучасних концепцій освіти; теоретичне моделювання педагогічних явищ. Вони взаємно доповнювали один одного і дали змогу визначити теоретичні основи досліджуваної проблеми.

Емпіричні методи: педагогічне спостереження, самооцінка, анкетування, тестування, бесіда. За результатами опрацювання філософських, психологічних, історико-педагогічних та інших джерел здійснено ретроспективний аналіз поглядів на природу педагогічного спостереження, розкрито його сутнісні характеристики, визначено об'єктивні та

суб'єктивні чинники, які впливають на перебіг педагогічного спостереження у навчально-виховному процесі.

Метод спостереження є одним із основних емпіричних методів педагогічного дослідження, який полягає у систематичному і цілеспрямованому сприйнятті педагогічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін у конкретних умовах, а також у пошуку змісту цих явищ [2,43]. За його допомогою вивчають зовнішні прояви почуттів і поведінку вихованців у різних умовах їхнього життя та діяльності. Аналіз матеріалів, отриманих під час всебічного спостереження, дає можливість пізнавати думки й почуття, відносини й мотиви, настанови та інші недоступні для безпосереднього сприймання психічні компоненти, які дають змогу знаходити характерні тенденції розвитку особистості та колективу, намічати обґрунтовані шляхи управління ними, формувати необхідні духовні та морально-психічні характеристики.

«Спостереження стає методом тоді, коли воно не обмежується тільки констатацією, описом фактів, а має наукове пояснення, класифікацію», – писали Ковальчук В.В. та Моїсєєв Л.М.[3,132].

Перша ознака науковості методу спостереження – цілеспрямованість, наявність гіпотези. Цілеспрямованість спостереження – це визначення мети та завдань дослідження.

Вимоги методу об'єктивного спостереження:

- природність (типовість умов – вихованці не повинні знати, що за ними спостерігають);
- ведення щоденника спостереження;
- точне визначення об'єкта і предмета спостереження (найбільш важливі риси особистості, колективу);
- обмеження дослідником мінімальних ознак, які є предметом спостереження;
- вироблення дослідником конкретних критеріїв оцінки цих ознак;
- чіткість і тривалість спостереження.

Позитивна якість цього методу – природність вияву педагогічних явищ. Недоліки – пасивна позиція дослідника (він чекає, коли явище матиме місце); метод майже виключає психологічний аналіз, що знижує надійність висновків; обмежує виявлення причин; потребує багато часу.

Об'єктивна систематична фіксація різних педагогічних явищ є важливою характеристикою спостереження. Протоколювання, магнітний запис, фото- і кінозйомка, хронометраж і запис за допомогою спеціальної апаратури дають можливість накопичувати й зберігати факти, класифікувати їх, установлювати закономірні зв'язки між ними, робити узагальнення.

Використовуються спостереження в різних формах. Воно може бути **безпосереднім** (здійснюється самим дослідником) і **непрямим** (дослідник узагальнює дані, отримані від інших осіб). Спостереження стає **повним**, коли фіксуються всі прояви психічної та педагогічної діяльності учня або групи учнів протягом часу (наприклад за семестр).

У педагогіці розрізняють **просте (звичайне)** спостереження, коли події фіксують збоку, і **співучасне (включене)** спостереження, коли дослідник, адаптуючись у середовищі, аналізує події начебто «зсередини» [4,110].

Спостереження – процес складний: можна дивитись, але не побачити, спостерігати одне явище, а помітити інше. В педагогіці спостереження перетворюється на справжнє мистецтво. Тембр голосу, погляд, розширення чи звуження зіниць, ледь помітна зміна поведінки у спілкуванні з оточуючими та інші, найрізноманітніші, важко фіксовані реакції особистості, колективу можуть стати підґрунтям глибоких педагогічних висновків. Таким чином, спостереження є початковим і одним із найбільш поширених методів педагогіки.

Воно може розглядатися як самостійний метод, але частіше використовується спільно з будь-яким іншим, наприклад, бесідою, проведенням групового або індивідуального дослідження.

Результати досліджень, висновки спостереження за емоційно-вольовою сферою досліджуваного заносяться в індивідуальну карту. Отже, спостереження можна вважати науковим методом педагогічного дослідження лише у тому разі, коли воно не обмежується тільки констатацією фактів та зображенням їх, а стає основою наукового обґрунтування природи педагогічних явищ.

Сучасні погляди на педагогічне спостереження характеризуються розумінням його сутності як «можливості співробітництва дитини і вчителя», «шляху до пізнання людської особистості» (Л.С.Виготський).

У поглядах дослідників (Б.П. Бітінас, Ю.З. Гільбух, Н.К. Голубев, К. Інгенкамп, Я.Л. Коломінський, С.Д. Максименко, О.Я. Савченко та інші) спостереження поставлено на реальний ґрунт педагогічної діагностики, що зумовило значне поглиблення та модернізацію його використання у педагогічній практиці.

У цілому розвиток підходів до розуміння сутності педагогічного спостереження позначено такими якісно визначеними характеристиками:

- відбулося переосмислення функцій спостереження: від констатації і фіксування фактів до діагностування та прогнозування педагогічних явищ. У зв'язку з чим педагогічне спостереження набуло статусу діагностичного методу;

- склався арсенал типів та видів спостереження;

- означилися роль і деякі елементи технології спостереження у педагогічному процесі;

- визначився інструментарій ведення педагогічного спостереження: засоби фіксації фактів, джерела збору інформації про дитину, методики обробки даних.

На основі теоретично-методологічного аналізу літературних джерел, практики застосування педагогічного спостереження у навчально-виховному процесі дано визначення педагогічного спостереження — як систематичної, планової і обмеженої в часі діяльності, яка спрямована на сприйняття, діагностування і прогнозування педагогічних явищ та забезпечення перебігу педагогічного процесу від визначення мети до отримання результатів.

Сферою використання педагогічного спостереження є царина навчально-виховного процесу, у якій воно покликане обслуговувати всі педагогічні явища — від їх зародження до завершення, від задумів до результатів реалізації, від діагностування до консультування і надання практичної допомоги батькам та учням. [7,24]

На основі інтеграції даних філософської, психологічної та педагогічної літератури про педагогічне спостереження було визначено основні принципи його функціонування у педагогічній діяльності: цілеспрямованість, планованість, систематичність, об'єктивність, константність, контрольність. Уточнено вимоги, які ставляться до діагностичного спостереження, а саме: об'єктивність, надійність, валідність.

Уміння спостерігати розглядається як складне утворення, до якого віднесено такі групи професійних умінь: конструктивні, перцептивні, діагностико-прогностичні і гностичні. Кожна група умінь тісно пов'язана із педагогічним сприйманням, мисленням, увагою, уявою, інтуїцією (О.П. Болтунов, І.О. Зимня, С.Б. Єлканов, Г.А. Ковальов, Н.В. Кузьміна, Є.І. Рогов, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін, Н.Ф. Тализіна).

Нові соціально-педагогічні умови й актуальні запити практики задають нову мету навчання і виховання — повернення до особистості учня, визнання його як суб'єкта педагогічного впливу, врахування особливостей реального розвитку кожного школяра, його потенцій.

Це зумовлює переорієнтацію вчителя на оволодіння інструментарієм вивчення особистості учня.

Для підтвердження теоретичної бази про педагогічне спостереження було проведено експеримент на базі Дачненської ЗОШ №1 Біляївського району Одеської області, в якому приймали участь учні 9-11 класів.

Внаслідок проведеної дослідно-експериментальної роботи було визначено такі рівні сформованості досліджуваної якості в учнів 9-11 класів: високий, середній, низький. Перед початком експерименту школярам було роз'яснено сутність терміну «педагогічне спостереження» і його значущість у співпраці вчителів з учнями. Учнів було поділено на дві групи: експериментальну та контрольну.

Високий рівень готовності учня до ведення над ним педагогічного спостереження характеризується наявністю усіх показників у повному обсязі, а саме: прагненням до самовдосконалення, усвідомленістю значущості педагогічного спостереження як пріоритетного методу діагностики; бажанням допомоги вчителю; активною поведінкою на уроках.

Учні середнього рівня готовності до ведення педагогічного спостереження над ними мають позитивну мотивацію, усвідомлюють значущість педагогічного спостереження, але не прагнуть до самовдосконалення. Вони висловлюють бажання допомоги вчителю, але не ведуть себе активно на уроках.

Учні низького рівня готовності до ведення над ними педагогічного спостереження не усвідомлюють значущість цього методу. В них не спостерігається прагнення до самовдосконалення. На уроках взагалі не активні, бажання допомоги вчителю не висловлюють.

Кожний рівень готовності характеризується наявністю якісних і кількісних ознак.

За даними експериментальної частини дослідницької роботи, до вищого рівня готовності віднесено: учнів експериментальної групи — 6,0%; контрольної — 5,9%; до середнього — 25,6% (ЕГ), 25,2% (КГ); до низького — 68,4% (ЕГ), 68,9% (КГ).

У процесі експерименту, під час якого вивчались судження учнів та їхня готовність до співпраці, було з'ясовано, що більшість з них засвоїли знання про явище педагогічного спостереження, однак це не мало значного впливу на готовність до співпраці з учителем.

Отже, в ході дослідження було виявлено готовність вчителя і учнів до співпраці в межах ведення педагогічного спостереження. Був проаналізований стан даної проблеми в психолого-педагогічній науці; були вивчені чинники ефективності перебігу педагогічного спостереження.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у висвітленні зарубіжного досвіду використання педагогічного спостереження як діагностико-прогностичного методу; експериментальному відпрацюванні системи прийомів ведення педагогічного спостереження у різних вікових групах; формуванні культури педагогічного спостереження.

Література

1. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К., 2001.
2. Спирин Л.Ф. Педагогический эксперимент в области воспитания // Методы педагогического исследования / Ред. В.И. Журавлев. — М., “Просвещение”, 1972. — С.34 — 61.
3. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. — К.: ВД „Професіонал”, 2004.
4. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1974. — 185 с.
5. Засобина Г.А. Практикум по педагогике. — М., 1986.
6. Вірченко С.В. Сучасна філософія освіти, інноваційні методи формування майбутнього фахівця // Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу: Мат. Міжнародн. наук.-практ. конфер. — Одеса, 2008. — С. 11-13.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М.: Изд-во «Пинтер», 1999. — 236 с.
8. Шилова М. И. Изучение воспитанности школьников. — М., 1989.
9. Юркевич П. Д. Философские произведения. — М., 1990.

Вайдыч Н.В. Педагогическое наблюдение. — Статья

Аннотация. Статья посвящена проблеме методики развития компонентов готовности учителя и учеников к сотрудничеству в рамках ведения педагогического наблюдения. Определены основные принципы функционирования педагогического наблюдения: целенаправленность, планомерность, систематичность, объективность, константность, контрольность.

Ключевые слова: педагогическое наблюдение, готовность учителя к ведению педагогического наблюдения, методика, компонент.

Vaidych N. Pedagogical Supervision. — Article

Summary. The article is devoted to developing methods of a teacher and pupils' readiness to cooperate within the framework of pedagogical supervision. The main principles of pedagogical supervision functioning have been defined such as: purposefulness, planned and systematic character, objectivity, constancy, testability.

Key words: pedagogical supervision, teacher's readiness to conducting pedagogical supervision, methods, component.

*Русалкіна Л.Г.,
(м. Одеса)*

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ АНГЛОМОВНОГО ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Анотація. У цій статті проаналізовано основні напрямки і проблеми запровадження і використання новітніх технологій у навчанні майбутніх лікарів англomовного ділового спілкування в українських вищих медичних навчальних закладах. Визначено основні цілі, досягненню яких сприятимуть такі технології, проаналізовано сучасний стан і запропоновано заходи для розширення можливостей використання новітніх технологій.

Ключові слова: ділове англomовне спілкування, новітні технології.

У сучасних умовах, коли формування вмінь англomовного ділового спілкування стає одним з ключових аспектів викладання іноземної мови у вищих медичних навчальних закладах, великого значення набуває навчальний мотив, тобто соціальне замовлення, який полягає не тільки у високому рівні вимог до володіння іноземною мовою фахівцями медичної галузі, але й в обізнаності у соціокультурній специфіці мови. Таке знання тісно пов'язане з комунікативним аспектом, а також з бажанням ближче познайомитись та пізнати культуру, психологію, спосіб життя носіїв мови. У наш час вивчення іноземної мови вже стало необхідністю, що пов'язана з розширенням міжнародних контактів, глобалізацією ділових зв'язків та створенням єдиного європейського простору. Незважаючи на існування великої кількості підручників з англійської мови, у тому числі націлених на навчання англomовного ділового спілкування медиків, сучасних технічних засобів та якісно підготовлених викладачів, тільки невелика кількість студентів, що вивчають іноземну (англійську) мову, можуть вільно та граматично правильно спілкуватися цією мовою, уникати комунікативних бар'єрів, які ускладнюють соціальну поведінку. У більшості слухачів недостатньо розвинуті навички та вміння, пов'язані зі сприйняттям та реакцією на отриману інформацію та обумовлені недостатнім об'ємом короткострокової та довгострокової пам'яті, розгорнутим характером внутрішнього мовлення, його уповільненим темпом, нерозвиненістю механізмів еквівалентних замінів та вилогічного прогнозу-

вання. Важлива також особистісна значущість навчального матеріалу для майбутніх лікарів у процесі іноземномовного мовленнєвого спілкування, особливо поза мовним оточенням.

Проблемами використання новітніх технологій у навчанні іноземної мови займалися такі вчені, як-от: С.В. Гапонова, П.О. Бех, Т.С. Антонова, А.П. Харитонova та інші, що підкреслювали позитивний вплив використання новітніх технологій на процес навчання іноземної мови.

Відомо, що головним напрямком цього процесу є комунікативність. Тому метою застосування новітніх технологій у процесі вивчення іноземної мови є створення комфортних умов навчання, в яких усі студенти взаємодіють між собою. Такі умови включають: а) канал глобального зорово-слухового зв'язку; б) комунікативну ситуацію; в) володіння комунікантами загальним соціокультурним кодом; г) наявність відправника та отримувача повідомлення.

Серед вищезгаданих умов основну роль відіграє специфіка функціонування каналу глобального зорово-слухового зв'язку. У теорії інформації канал зв'язку є схемою для опису ліній передачі повідомлення. Відповідно, канал зв'язку має вхід і вихід та слугує для перетворення повідомлень, що відправляються та отримуються, а комплекс новітніх технологій, що здійснюють представлення текстової, аудіо- та відеоінформації як одночасно, так і у визначеній послідовності, та керуючих при цьому процесом її обробки, дозволяє успішне його застосування при оволодінні іноземною мовою, використовуючи при цьому вхід та вихід каналів.

У теперішній час у навчанні іноземної мови вже існує велика кількість ефективних друкованих матеріалів — посібників для студентів і викладачів, складених дидактично правильно. Однак, основною проблемою в Україні є те, що наявна доволі мала кількість стандартних комплексних відеоматеріалів з ділової англійської мови, а існуючі матеріали не адаптовані до конкретних фахових умов, до умов навчання студентів-медиків поза мовного середовища. Рідко зустрічаються й допоміжні аудіо- і візуальні матеріали, що розраховані на самостійну роботу студентів чи

на роботу в невеликих групах. Важливою проблемою української педагогіки є і той факт, що викладачі часто не знайомі з можливостями, що надані візуальною та комп'ютерною технікою.

Як було зазначено вище, однією з актуальних проблем сучасної методики викладання іноземної мови є організація занять, що відповідають новим вимогам сучасної епохи, а саме — креативне використання іноземної мови, самостійне формування власних думок іноземною мовою, а також, що особливо стосується студентів-медиків українських ВНЗ, — отримання наукових та спеціальних знань іноземною мовою. Тепер перед методистами стоїть завдання — розробка методики, що спирається на мотиваційно-збуджувальний комплекс принципу навчання, а також інтенсифікація процесу засвоєння мови за допомогою новітніх технологій у навчанні.

У документах ЮНЕСКО технологія навчання розглядається як системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їхньої взаємодії. Метою використання новітніх технологій у навчанні є підвищення якості і забезпечення доступності освіти на рівні європейських стандартів. Зокрема, у резолюції Ради Європи від 13 липня 2001 року про електронне навчання перед країнами-учасницями поставлено завдання «використовувати потенційні можливості мережі Інтернет, мультимедійних і віртуальних засобів для більш успішної й швидкої реалізації навчання протягом життя як основного принципу освіти, а також для забезпечення доступу до освіти й підготовки для всіх осіб» [3]. Ще раніше, у січні 1987 року, була заснована Європейська асоціація університетів дистанційного навчання (EADTU), до якої наразі входить 21 член від 19 країн, які забезпечують навчання більше 2 млн. студентів [7]. У той самий час в Україні 23 вересня 2003 року постановою Кабінету Міністрів України прийнято Програму розвитку системи дистанційного навчання. Метою програми визначено забезпечення широкого доступу населення до новітніх освітніх ресурсів на основі новітніх педагогічних, інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Важливим кроком стало прийняття у 2005 році Державної Програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки, яку було розроблено Міністерством освіти і науки України на виконання указу Президенту України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні». Проте у цій програмі основна увага приділяється вирішенню технічних аспектів (оснащення технікою, розробка програмного забез-

печення тощо), що при всій важливості не вирішує проблеми в цілому.

Використання новітніх технологій у сфері навчання ділової англійської мови дозволяє значно зменшити витрати на підготовку майбутніх лікарів. За даними ЮНЕСКО, електронне навчання одного студента приблизно втричі дешевше навчання в системі традиційної освіти тієї ж країни. Інтеграція освіти і науки є важливим фактором підвищення ефективності та якості вищої освіти, а відтак, і конкурентоспроможності на міжнародному ринку майбутніх фахівців.

З аналізу доповідей та повідомлень різних конференцій останніх років, що присвячені цій проблемі, можна зробити висновок, що успіх її вирішення тісно пов'язаний з реалізацією комплексного та інтегрованого, особистісного та діяльнісного підходу до навчання. Тому у вітчизняних умовах, на наш погляд, правильне використання аудіовізуальної техніки повинно стати невід'ємним компонентом навчання практичного володіння іноземною мовою, особливо у сфері спілкування, знайомства з культурою іншого народу.

Викладач у першу чергу повинен прагнути виявити специфіку будь-якого технічного засобу, «його особливості та можливості у світлі вимог сучасної комунікативної методики з тим, щоб визначити його роль і місце у навчальному процесі, обумовити навчальні завдання, що вирішуються з його допомогою найбільш ефективно» [1, с. 30].

З цим погоджується Джек Лонерген у книзі «Відео на уроках іноземної мови» [6, с. 31], де стверджується, що «викладач несе відповідальність за створення умов успішного навчання іноземної мови». Важливою є роль викладача у процесі вивчення іноземної мови за допомогою аудіовізуальних засобів. Наприклад, на спеціалізованих відеозаняттях він завжди вважається ведучим, а засіб — допоміжним.

Такий підхід відрізняється від методів, що використовувались у радянські часи під час кінозанять. Так, К.О. Рижков вважає, що «на кіноуроках аудіо-візуальні засоби завжди виступають у ролі допоміжних засобів, тоді як на відеоуроках вони можуть брати на себе і функції викладача» [4, с. 30]. Така точка зору здебільшого була обумовлена наявністю таких навчальних фільмів, де демонструються граматичні правила, лексика, надаються нові слова і вирази, однак, у теперішній час найбільш ефективним є їх використання у позааудиторний час, надаючи студенту контрольні листи для заповнення з метою перевірки його розуміння та засвоєння сюжету відеофрагмента.

Тим самим з'являється можливість економії аудиторного часу, в який більш ефективним є

розвиток навичок мовлення, а вивчення нових слів та граматичних правил можна «запропонувати» студентам робити за допомогою техніки. Таким чином, успішному проведенню відеозаняття будуть сприяти активна та креативна роль викладача у підготовці до заняття, у керуванні роботою студентів на занятті та у забезпеченні активності майбутніх фахівців під час перегляду фільма.

Що стосується використання у навчанні іноземної мови комп'ютерної техніки, варто відзначити, що викладач часто не сприймає комп'ютер в якості дидактичної техніки, не повністю оцінює можливості комп'ютера у навчанні мов чи виключає його використання. Видалити бар'єр між комп'ютером і викладачем, на наш погляд, можливо тоді, коли викладач володіє комп'ютерною технікою, знає її можливості та впевнений у тому, що комп'ютер може бути ідеальним інструментом, наприклад, для письмових перевірок чи тестів. У роботі з комп'ютером виокремлюють ті види діяльності чи навички студентів, для формування яких потрібен не безпосередній контакт людини з людиною, а самостійна діяльність в індивідуальному режимі з метою адаптації, тренування, контролю. Шлях впровадження комп'ютерної техніки у процес навчання ділової англійської мови, на думку О.О. Капитонова, - це «шлях створення нових методів навчання на базі синтезу основних методик і реалізації комп'ютерної грамотності викладача. За допомогою комп'ютера можна вирішити такі навчальні завдання, як оволодіння майбутніми фахівцями лексико-граматичної компетенції завдяки наочному представленню закономірності побудови висловлювання, читання та письма». На наш погляд, невірними є ті установки, що обладнання розраховано тільки на пасивний прийом сугестивного враження одного слухача ізольовано. Не виключаючи такого впливу, вважаємо, що колективне обговорення комп'ютерних навчальних програм студентами може добре нейтралізувати цей вплив. Така комунікація також сприяє результативності навчання.

Вимоги Типової програми для студентів-медиків [5], що вивчають ділову англійську мову на I курсі полягають у наступному: засвоєння висловлювань сучасної ділової англійської мови; сприйняття англійської мови на слух; використання фонетично та граматично правильно вивченого матеріалу, формул мовленнєвого етикету у ситуаціях як усного, так і письмового ділового спілкування на основі поданих тем.

На II курсі у Типовій програмі підготовки майбутніх лікарів [5] містяться наступні завдання: формування комунікативної компетенції, розуміння аудіюваного у швидкому темпі тексту, засвоєння синтаксису та фразеології, подальший

розвиток лексичної ерудиції студента, зокрема числі розвиток мовної ерудиції студента за фактом. Такі завдання особливо складні у навчанні студентів немовної спеціальності, що, на нашу думку, вирішується шляхом включення у роботу відеоматеріалів та комп'ютера, що дає можливість перенести навчальний матеріал у сферу інтересів студентів. Такий підхід особливо виправданий тим, що у процесі реальної комунікації людина самостійно, без сторонніх стимулів, висловлює свої думки — отже, мовлення завжди є вмотивованим. Той, хто говорить, сам вибирає, що і як сказати, керуючись ситуацією, що склалася, метою та мотивами спілкування. У навчальних умовах, у процесі засвоєння усної моделі спілкування, можна спостерігати протилежне явище: з метою закріплення матеріалу викладач має рекомендувати студенту використати визначені слова та лексико-граматичні структури, вимагаючи, таким чином, висловити лише те, що підказує йому значення рекомендованих слів та структур. Однак, на думку В.Г.Костомарова, «мова як практичний засіб спілкування і вираження думок засвоюється шляхом її використання в осмислених реальних ситуаціях» [2].

Тому оптимальний шлях усунення труднощів при оволодінні вміннями монологічного та діалогічного мовлення ми вбачаємо у створенні таких умов, які формують програму висловлювання, щоб завдяки реальній ситуації «відвести» студента від осмислення навчальної діяльності і створити сприятливі умови для розвитку спонтанності, стимуляції мовного спілкування. Це є актуальним для навчального процесу, коли у майбутніх фахівців сформована елементарна база володіння мовою, але відсутні потрібні вміння. У такій ситуації потрібні засоби, які б розвинули ці вміння. Надійним помічником у розв'язанні цього завдання є технічні та аудіо-візуальні засоби, які за умови розробки правильної методики навчання виявляються ефективним засобом оволодіння мовою, коли поліпшується якість засвоєння при менших затратах часу та енергії. В.Г. Костомаров та О.Д. Митрофанова зазначають: «застосування комплексних аудіовізуальних на технічних засобів наочності під час навчання усного ділового мовлення концентрує увагу та інтерес студентів, активізує їх, дозволяє їм з більшою легкістю висловлювати свої думки, виробляє швидку реакцію на висловлювання іншого і краще розуміння таких висловлювань» [2].

Розумінню мови, зокрема, заважають і екстралінгвістичні елементи — швидкий темп мови, відсутність будь-яких опор для сприйняття, несприятливі зовнішні умови й т.ін. І саме у цьому аспекті неоціненною допомогою є відеоматеріали,

які дозволяють представити мову в дії, на фоні комунікативного аспекту, оскільки сприйняттю слухача при перегляді відеофільму легкодоступні як учасники ситуації, так і їх мова. Адже студенти бачать людей у таких обставинах, в яких проходить реальна ділова комунікація. І саме візуальна інформація має здатність до більш повного сприйняття комунікативного акту, а також забезпечує комунікативну мотивацію й активну участь слухача у спілкуванні на занятті.

Література

1. Будник Е. А. Лингводидактические аспекты изучения звуковой интерференции: дисс. ... канд. педаг. наук: 13.00.02 / Екатерина Александровна Будник // М., 2009. — 215 с.
2. Митрофанова О.Д., Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного. — М.: Русский язык, 1990. — 270 с.
3. Резолюція Ради Європи від 13.07.2001 «Про електронне навчання» http://europa.eu/index_en.htm
4. Рыжков В.М. Английский язык в бытовых и деловых ситуациях / Spoken English in Everyday and Business Situations. — Калининград, Янтарный сказ, 2006. — 526 с.
5. Типова програма з німецької, французької, англійської мов для студентів I-II курсів медичного факультету спеціальності 7.110101 «Лікувальна справа». — 36 с.
6. Collected Works of Bernard Lonergan: Topics in Education. Edited by Robert M. Doran and Frederick E. Crowe. Toronto: University of Toronto Press, 1988
7. <http://www.eadtu.nl/default.asp>

Русалкина Л.Г. Использование передовых технологий в процессе обучения умений англоязычной деловой коммуникации будущих врачей. — Статья

Аннотация. В статье проанализированы основные направления и проблемы внедрения новых методов обучения будущих врачей англоязычной деловой коммуникации в украинских высших учебных заведениях медицинского профиля.

Ключевые слова: новые технологии обучения иностранным языкам, бизнес-английский.

Rusalkina L. Innovations in the Process of Teaching Business English to Medical Students. — Article

Summary. This article deals with the main directions and innovative methods of teaching Business English to Medical students. The author defines the main objectives and particular ways of implementing innovating methods of teaching Business English to students of Higher Medical institutions in Ukraine.

Key words: Business English, Medical students, teaching, innovative methods of teaching.

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Анотація. Розглядаються шляхи формування педагогічної культури майбутнього викладача літератури на основі аналізу наукової літератури, класифікації мотивів, факторів та якостей професійної діяльності педагога-філолога.

Ключові слова: педагогічна культура, мотиви формування особистості педагога, фактори педагогічного процесу, якості вчителя літератури, читацька культура.

Стан сучасного розвитку суспільства диктує необхідність створення нових умов професійної підготовки вчителя. Потребують вдосконалення система навчання, оцінювання і контроль знань, умінь і навичок студента. Актуальним є створення підґрунтя для того, щоб заохочувати студентів на досягненні необхідних компетенцій, а педагогів на впровадженні новітніх технологій навчання.

Усі ці елементи професійної підготовки майбутнього вчителя словесника є складовими поняття «педагогічна культура вчителя».

Мета статті — висвітлення методичних основ формування педагогічної культури у студентів філологічних спеціальностей.

В усі часи вчитель повинен був бути високо культурною людиною. В умовах інформаційного суспільства вага цієї професійної ознаки зростає. За ствердженням **І.Зязюна: «Високе звання «вчитель» набуває свого справжнього змісту лише тоді, коли воно єдине з поняттям культури»** [1;с.147].

У науковій літературі педагогічна культура трактується як динамічний комплекс загальнолюдських педагогічних цінностей, творчих засобів педагогічної діяльності та досягнень осіб, які займаються навчанням і вихованням. Це складне явище і вивчається в різних аспектах.

Термін «педагогічна культура» вперше ввів В.О. Сухомлинський у дослідженні «Розмова з молодим директором школи». Вчений підкреслював, що педагогічна культура означає достатньо високий рівень опанування соціокультурними цінностями людства [2;с.46].

Педагогічна культура — це така ознака викладача, без якої неможлива творчість вчителя. Дослідник зазначав, що без знання душі дитини, особливості її психіки неможливе виховання і

навчання, немає педагогічної культури. Тільки тому педагогу, який розуміє серце дитини, відчуває характерні риси її мислення, справедливому і доброму, розумному і гуманному наставнику учні відкриють свої таємниці.

У книзі «Серце відаю дітям» Василь Олександрович зауважив: «Найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуття духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділяють» [3;с.167]. І в повсякденній практиці, і в теоретичних дискусіях вчений наполягав, що суспільство майбутнього має бути гуманним і побудувати його можуть тільки добрі, мудрі, досвідчені люди, а, в свою чергу, виховати таких людей можуть тільки розумні, вдумливі професійні вчителі, що володіють методами гуманної педагогіки та педагогічної культури.

В наукових працях інших дослідників (О. Куцевол, С. Сисоєва Т. Іванова, І. Бех, та ін.) підкреслюється, що культура взагалі є важливим аспектом людської діяльності, яка реалізується у різних видах професійної діяльності, зокрема педагогічної.

Зміст педагогічної культури визначається змістом педагогічної діяльності вчителя, і залежить від рівня педагогічної майстерності викладача.

Отже, формування педагогічної культури майбутнього вчителя літератури є важливим завданням вищої школи. Виховувати цю якість необхідно змотивувавши цей процес.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури дозволяють виокремити такі мотиви формування особистості педагога:

- прагнення до самореалізації;
  - потреба до самовираження;
  - намагання досягти успіху;
  - прагнення запобігти психологічних комплексів;
  - необхідність отримувати насолоду від процесу самовдосконалення;
  - елементи змагання з іншими студентами і т.і.
- Існує низка факторів, які впливають на процес формування у студентів педагогічної культури:
- соціальне оточення;
  - суспільно політичні умови;

- освітній і культурний рівень;
- родинне оточення;
- коло знайомств;
- членство у різних групах за інтересами і т.і.

Результати вивчення літератури, інтерв'ю, бесід з фахівцями, спостережень свідчать про необхідність формування у майбутніх вчителів літератури таких якостей:

- стійка мотивація на вчительську професію;
- захопленість справою;
- ентузіазм;
- почуття гумору;
- врівноваженість;
- впевненість у своїх здібностях;
- індивідуальний стиль діяльності;
- відповідальність;
- позитивне ставлення до будь-якого виду праці;
- ініціатива;
- любов до дітей;
- професійна пильність і т.і.

Крім цього майбутній вчитель літератури повинен володіти знаннями та вміннями, які формують його педагогічну культуру: творчою уявою, навичками асоціативних зв'язків, розвинутим образним мисленням на основі знань з історії та теорії різних видів мистецтва.

Враховуючи визначені мотиви та фактори формування педагогічної культури майбутнього словесника, спираючись на основні ознаки педагога, необхідно визначити шляхи формування цього феномену у студентів. Пропонується експериментально перевірити дієвість наступних заходів:

1. Впровадження у навчальний процес ефективної педагогічної діагностики з метою виявлення креативного потенціалу студента.

2. Організація творчої співпраці студента і педагога.

3. Заохочення самовідданої праці та високої відповідальності тих, хто навчається.

4. Створення психологічного контакту та сприятливої атмосфери навчання на основі особистісно-орієнтованого підходу.

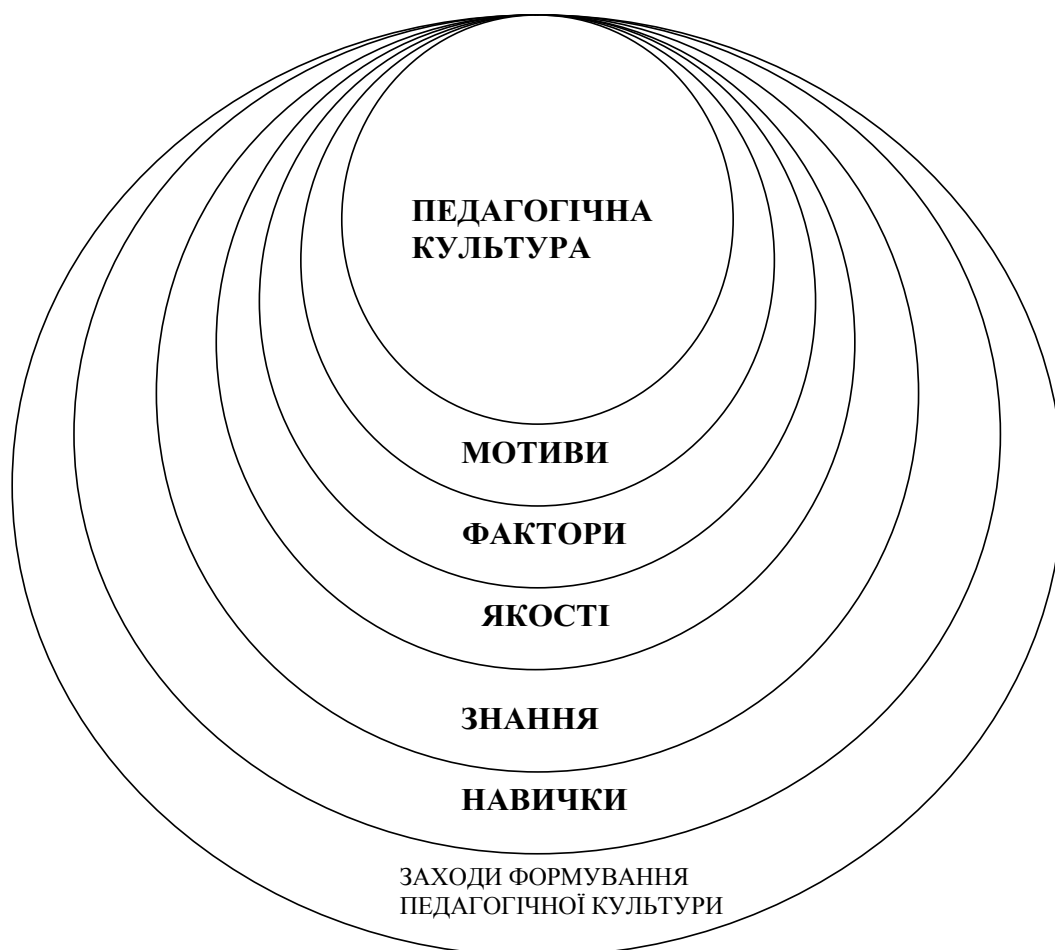
Більшість майбутніх учителів-словесників будуть викладачами української чи зарубіжної культури. Під час цієї професійної діяльності перед ними постає завдання формування читацької культури учнів. Видатний український методист Ю. Султанов зазначив: «... Головною метою шкільної літературної освіти — є підготовка кваліфікованого читача, з урахуванням вікових і психологічних особливостей його розвитку, який розуміє та цінить твори мистецтва, володіє почуттям прекрасного і здатний до повноцінного, критичного сприйняття художнього твору як мистецтва» [8; с. 51]. Отже, формування у студентів словесників

навичок розвитку читацької культури в учнів є одним з елементів підготовки педагога. Загальна схема педагогічної культури майбутнього педагога-словесника відображена на Малюнку 1.

Таким чином, володіння педагогічної культурою є невід'ємною частиною професійної підготовки майбутнього вчителя літератури. Її розвиток у студентів-філологів є важливим завданням вищого навчального закладу. В наступному планується експериментально перевірити дієвість визначень шляхів вирішення цього наукового завдання.

Література

1. Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. — У двох частинах. — Ч.1. — К., 2001. — 392 с.
2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3., — К., Рад. школа, 1977.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1985. — 270 с.
4. Куцевол.О.М. Теоретико — методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури. - Вінниця, 2006. — 348 с.
5. Сисоева С.О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А.Зязюна. — К.: Віпол, 2000. — 249 с.
6. Иванова Т.В. Культурологическая подготовка будущего учителя: Монография. — К.: ЦВП, 2005. — 282 с.
7. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. — К.ІЗМН, 1988. — 204 с.
8. Султанов Ю.І. У пошуках засад, адекватних шкільному курсу з світової літератури. Теоретичний аналіз сучасного методологічного доробку // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2001. — №2. — с. 50-53.

Мал. 1. Структура педагогічної культури вчителя літератури

Малецька І.В. Формирование педагогической культуры будущего учителя-словесника. – Стаття

Анотація. Рассматриваются пути формирования педагогической культуры будущего учителя литературы на основе анализа научной литературы, классификации мотивов, факторов и качеств профессиональной деятельности педагога-филолога.

Ключевые слова: педагогическая культура, мотивы формирования личности педагога, факторы педагогического процесса, качества учителя литературы, культура чтения.

Malets'ka I. Formation of the Wood-be Teacher's Pedagogical Culture. – Article

Summary. The article reveals some of the ways by which would-be teachers of literature can form their pedagogical culture. The conclusions are based upon the analysis of scientific sources, motivation factors, and qualification features of a teacher-philologist.

Key words: pedagogical culture, teacher's individuality formation, motivation, pedagogical process, culture of reading.

*Мельник Ю.В.,
(м. Одеса)*

СУЩНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования познавательной деятельности в процессе иноязычной подготовки юристов, определено содержание профессиональной компетентности юриста, возможности иностранного языка как средства качественной профессиональной подготовки будущего специалиста, выявлены дидактические возможности развития логического, критического, творческого мышления, познавательных функций психики студентов средствами иностранного языка.

Ключевые слова: познавательная деятельность, иноязычная подготовка, дидактические возможности, познавательные функции психики.

Обучение иностранному языку в современных условиях — существенный компонент профессиональной подготовки юристов. Кардинальной задачей в области обучения иностранному языку является задача максимального приближения программных целей содержания обучения иностранному языку к профессионально-ориентированным результатам овладения иностранным языком студентами - юристами, их умению воспринимать, интерпретировать коммуникативные иноязычные тексты и адекватно приходить к решению проблемно-ориентированных заданий в профессиональном контексте. Осознанный способ овладения иностранным языком может позволить студентам самостоятельно оперировать иноязычным пространством коммуникативной учебной задачи, использовать предлагаемый методический алгоритм трансформации иноязычного континуума с целью конструирования контекста решения возникающих профессионально-ориентированных задач [1].

Важным фактором, влияющим на выбор и конкретизацию цели обучения иностранному языку юристов является учет специфики профессиональной подготовки студентов. Сфера предстоящей профессиональной деятельности определяет задачи обучения иностранному языку, соотношение разных видов речевой деятельности, требования к знаниям и умениям выпускников.

При обучении иностранных языков будущих юристов усилия преподавателя необходимо

направлять на развитие мотивационно-ценностного компонента в структуре лингвистической культуры как базового основания личности студентов, включающего цели, интересы, установки. Это можно реализовать через постановку соответствующих целей обучения и организацию иноязычных речевых действий, создающих убеждение студентов в значимости лингвистической культуры как одного из важнейших аспектов в жизнедеятельности современного специалиста.

По мнению К. М. Левитана, с психологической точки зрения содержание профессиональной компетентности юриста составляют следующие компоненты:

1. гностический (когнитивный), отражающий наличие необходимого объема профессиональных знаний;
2. регулятивный, включающий в себя проективные и конструктивные умения, позволяющие прогнозировать и принимать эффективные решения;
3. рефлексивно-статусный, дающий право действовать определенным образом в сфере своих полномочий;
4. коммуникативный, обеспечивающий успешность межличностного взаимодействия в профессиональной деятельности и общении. [3, с.31-32]

Рассмотрим каждый из вышеупомянутых компонентов. Одной из важнейших функций образовательного процесса является когнитивная (познавательная), результатом реализации которой является система знаний, умений и навыков. Одна из общеобразовательных целей в сфере интеллектуального развития студента-юриста включает задачу формирования навыков критического мышления. Студент должен научиться:

- 1) проводить различия между фактами и оценочными суждениями;
- 2) делать различия между фактами и предположениями;
- 3) выделять причинно-следственные связи;
- 4) определять ошибки в рассуждениях;
- 5) отличать существенные аргументы от не относящихся к делу;

6) разграничивать обоснованные и необоснованные оценки;

7) формулировать на основе содержания текста обоснованное заключение;

8) указывать основание правомерности выводов. [3, 58-59]

Вишневская Е.Ю. проанализировала теоретические взгляды зарубежных (Р. Пол, Д. Халперн, Д. Клустер, Дж. Дьюи и др.) и отечественных (И. Ильясов, С. Заир-Бек и др.) учёных, пришла к выводу, что основные свойства критического мышления — это рефлексивность, прагматичность, субъектность (персонифицированность). Критериями развития критического мышления учащихся, по ее мнению, можно считать сформированность следующих умений:

1) анализировать информацию (выделять главную мысль, основные мысли сообщения, сопоставлять полученную информацию с ранее известной или дополнительно найденной, делать соответствующие выводы для решения поставленной проблемы);

2) реструктурировать, интерпретировать полученную информацию;

3) обобщать информацию, полученную из разных источников;

4) оценивать информацию и делать соответствующие аргументированные выводы для решения или рассмотрения обсуждаемой проблемы. [4].

Основной целью развития критического мышления является расширение мыслительных компетенций для эффективного решения социальных, учебных и практических проблем. Это важно для юридической работы, которая постоянно связана с решением самых разнообразных задач. Будущий юрист должен уметь решать проблемные вопросы, критически оценивать ситуацию и находить рациональный выход из сложившейся ситуации, то есть обладать развитым критическим и логическим мышлением. Знание формальной логики помогает юристу сознательно пользоваться исходными принципами правильного мышления, прививать навыки четкого формулирования стройной и убедительной мысли, обеспечивать самостоятельность в ходе рассуждения, развивать и дисциплинировать умственные способности правоведа, совершенствовать формальный аппарат мышления, развивать логически стройную и аргументированную профессиональную речь, обеспечивать ее научную убедительность, вскрывать противоречия в показаниях потерпевшего, свидетеля, обвиняемого, опровергать необоснованные доводы своих оппонентов, составлять логически выдержанный план осмотра места происшествия, логически правильно составлять официальные юридические документы: протоколы, акты, заключения, предвидеть

последствия своих и чужих высказываний, действий и поступков, выработать умение защищать свои убеждения.

Бариновой О. Ю. выявлены дидактические возможности развивающих технологий обучения средствами иностранного языка в аспекте развития логического мышления студентов: развитие активности и стремления к созданию чего-то нового; способностей концентрировать мыслительные усилия по решению учебных задач; генерировать идеи, выдвигать гипотезы; гибкости и рационализма мышления; критичности и способности к оценочным суждениям; видение проблем и противоречий; обобщение и свертывание мыслительных операций; рефлексия мышления и преодоление инерции; способность к переносу принципов и методов научного познания в новые ситуации на основе лингвистического (язык — речь), психологического (потребность — мысль — речь) подходов, а также коммуникативно-речевой, лингвопознавательной и мыслительно-коммуникативной стратегий обучения. [5].

Изучение иностранного языка играет важную роль в развитии критического мышления. Специфика иностранного языка как учебной дисциплины определяется тем, что он, характеризуясь чертами, присущими языку вообще как знаковой системе, в то же время определяется целым рядом отличительных от родного языка особенностей овладения и владения им. По целому ряду характеристик он существенно отличается и от любого другого учебного предмета.

Вишневская Е.Ю. полагает, что овладение иностранным языком отличается от владения родным:

1) направлением пути овладения,

2) плотностью информации в общении;

3) включенностью языка в предметно-коммуникативную деятельность;

4) совокупностью реализуемых им функций.

Использование потенциала, которым обладает иностранный язык для развития критического мышления, является рациональным, поскольку язык тесным образом связан с мышлением. Работая над иноязычной речью студента, мы тем самым развиваем его мышление, у него совершенствуются мыслительные процессы: анализ, синтез, сравнение, абстракция, обобщение. Этому особенно способствует работа над иноязычным текстом, над его языковой формой и смысловым содержанием [4, 79].

Изучение иностранного языка способствует развитию познавательных функций психики обучаемых. Тренируются различные приёмы запоминания, развиваются интеллектуальные функции анализа и синтеза: на материале языковых явлений

студенты учатся аналитическому расчленению грамматических структур, а затем синтетической интеграции частей в целое. Коммуникативное обучение иностранному языку способствует развитию абстрактного мышления в виде систематизации и осмысления языкового материала. Развивающее воздействие иностранного языка на познавательные функции обучаемых заключается также и в том, что работа над иноязычным высказыванием способствует формированию логики мышления: последовательность изложения, информативность и полнота высказывания, взаимосвязь аргументов и следствий, переход от данного к новому, построение логически связанных диалогических единств, ситуативная обусловленность реплик полилога формируются в иноязычном высказывании.

Чуфаровский Ю.В. определяет следующие качества творческого мышления юриста [6].

1. Проблемный характер подхода к изучаемым явлениям — это качество творческого мышления проявляется в умении найти вопросы, подлежащие выяснению, исследованию, найти проблемную ситуацию. Проблемный характер мышления следователь использует на стыке реконструктивной и поисковой деятельности.

2. Динамичность мышления — способность быстро, творчески ориентироваться в расследуемом деле; быстрота охватывания расследуемой ситуации и определение оснований, которыми нужно руководствоваться в последующем развитии версии.

3. Оперативность мышления — включение умственных операций (наблюдательности, воображения), которые в исследовании вещественных доказательств и различных юридических фактов наиболее значимы; оперативность мышления относится и к поисковой деятельности следователя, обеспечивая разумное сочетание наблюдательности, воображения и интуиции.

4. Широта мышления — это продуктивность творческой работы при решении многих проблем. Данное качество особенно необходимо следователям и судьям там, где нужны большая разносторонность, рациональное применение знаний, умений и опыта в процессе познавательной деятельности.

5. Глубина мышления проявляется в выявлении существенных свойств, связей и отношений между предметами и явлениями. Конкретным выражением глубины мышления является сочетание анализа и синтеза. Обоснованность в выдвижении версий по расследуемому делу — в их решении, смелость, оригинальность и обоснованность отличны от дискурсивного мышления тем, что эти качества в процессе познания предшествуют логике, особенно на первых этапах расследования.

6. Логичность мышления — это развитие последовательности мыслительного процесса, строгость и «проницательность» доказательства, умение сделать обобщающие выводы из обширных и разнообразных юридических фактов.

7. Критичность и непредвзятость (объективность) мышления — стержень мыслительного процесса работника юридического труда, без которого он не может установить истину.

Одним из важнейших средств формирования творческого мышления является развитие эмоционально-чувственной сферы, а основным способом этого развития можно считать совокупное, взаимосвязанное осознание личного эмоционально-чувственного восприятия, образного представления и рациональное познание объектов и явлений. Для формирования творческого мышления необходимы: усвоение всех составляющих элементов социального опыта; синтез рационально-логического и эмоционально-образного компонентов мышления; развитие креативных чувств, отражающих логико-смысловое, эмоционально-ценностное и чувственно-образное содержание объекта [7].

На первом уровне (познавательном) студент использует всю информацию, которая известна ему о выполняемой деятельности, понятна и доступна. На втором уровне (регулятивном) ученик сосредоточивает свое внимание только на той информации, которую он будет непосредственно использовать в деятельности, т.е. начинает осуществляться переход от когнитивной структуры к регулятивной.

Регулятивный компонент профессиональной компетентности юриста включающий в себя проектировочные и конструктивные умения, позволяющие прогнозировать и принимать эффективные решения. В области конструктивной и реконструктивной деятельности следует развивать способность анализировать получаемую информацию, формулировать гипотезу, творческий подход к решению профессиональных задач, проницательность, память, предвидение.

Изучение иностранного языка оказывает положительное влияние на развитие психики человека, совершенствованию разных ее сторон. У студента развивается обобщенное абстрактное мышление. При коммуникативном обучении развитие мышления осуществляется не столько путем сравнения с родным языком, сколько за счет решения постоянно усложняющихся речемыслительных задач, содержащих элементы проблемности, связанные со смысловым содержанием процесса общения. Тем самым активно развивается познавательная и коммуникативная функции мышления. Изучение иностранного языка вносит вклад в развитие таких мыслительных операций, как сопоставление, анализ, синтез.

Овладение иностранным языком оказывает благотворное влияние на развитие способностей и речедвигательного аппарата. Развиваются фонетический и интонационный слух, имитативные способности, «чувство языка» (способность к догадке), способность к выделению главного, все виды памяти, произвольное и произвольное запоминание. Моделирование на уроках ситуаций реальной действительности, действия в предполагаемых обстоятельствах, участие в речевых играх развивают воображение и творческие способности [8,59].

Б.А. Лapidус указывает, что процесс обучения неродному языку может и должен способствовать дальнейшему развитию мыслительных способностей учащихся - способностей общечеловеческого мышления, мышления в его философском и психологическом понимании, что достигается правильно поставленным преподаванием и осуществляется в ходе решения практических задач курса [9].

Являясь учебным предметом, неродной язык выполняет и общеобразовательную функцию: обучение неродному языку улучшает владение родным языком, способствует совершенствованию логики языкового общения и культуры речи.

Формирование познавательных структур в процессе профессионального развития связано не только с содержанием деятельности и способствующей ее выполнению информационной основой. Другим аспектом этого процесса является формирование представления о личности профессионала, а именно тех психологических характеристиках, которые в наибольшей степени обеспечивают успешность выполнения профессиональных обязанностей. Реконструктивная сторона следственной деятельности связана с переработкой информации, принятием решений, выдвижением и проверкой гипотез относительно реконструируемого события. Важное значение для этой стороны деятельности имеют общий и специальный интеллект следователя, его память, воображение, мышление, интуиция.

На основе языковых навыков и речевых умений, а также в процессе приобретения и развития возможно достижение образовательных целей. Содержание учебного материала формирует мировоззрение учащегося, а методы и приемы работы с учебным материалом призваны развивать различные виды памяти:

- образную (слуховую и зрительную) - у студента развивается фонематический слух, способность удерживать звуковой образ слова и распознавать слова по звуковому составу, а также сохранять в памяти графические образы слов и соотносить их со звуковыми образами и со значениями;

- моторную или двигательную — студент запоминает и может воспроизвести правильно необходимые движения при написании иноязычного слова (память руки) и его произнести (осуществить требуемые движения органов речи в момент произнесения иностранного слова);

- словесно-логическую - учащийся может запомнить, сохранить и воспроизвести услышанные или прочитанные мысли, оформленные средством иностранного языка;

- произвольную - у учащихся развивается способность удерживать в памяти слова, словосочетания, предложения и „речевые произведения” большей протяженности, чем предложение, используя различные приемы запоминания;

- непроизвольную - учащийся запоминает слова, словосочетания и целые предложения в процессе выполнения интересных или требующих мыслительной (творческой) активности упражнений.

Развивающий аспект обучения, наряду с учебно-практическим, воспитательным и образовательным аспектами, является неотъемлемым и равноправным компонентом цели обучения иностранным языкам.

По словам А.А. Леонтьева, «овладение иностранным языком ориентировано не только на деятельность и общение, то есть на собеседника (коммуникативный аспект), и не только на образ мира, то есть на сознание (когнитивный аспект), но и на личность учащегося» [10, 226].

Уникальность предмета «иностраный язык» состоит в том, что язык является не только целью, но и средством обучения, позволяющим развивать определенные качества личности. Развивающий аспект обучения иностранным языкам «обеспечивает осознание средств выражения мыслей, того, как люди произносят, какие слова употребляют для номинации предметов, сравнение и сопоставление явлений родного и иностранного языка, развитие чувства языка, языковой догадки, памяти во всех ее видах, логики (анализа, синтеза, сравнения, умозаключения), развития сенсорного восприятия, мотивационной сферы, умения общаться, таких черт характера, как трудолюбие, воля, целеустремленность, активность, умение учиться» [11, 12].

При обучении иностранному языку специально подобранные упражнения позволяют реализовать потенциальные возможности обучения иностранному языку в развитии эмпатии студентов юридического факультета во всех видах речевой деятельности. Коммуникативная компетентность, культура общения, являясь составными частями профессиональной культуры, предполагают эмпатическое взаимодействие между субъектами профессионального общения. Роль эмпатии

проявляется в перцептивной, коммуникативной, интерактивной сторонах профессионального общения. Развитая эмпатия способствует более успешному овладению иностранным языком, так, как коммуникативная направленность обучения иностранному языку предполагает организацию занятий по иностранному языку на принципах овладения всеми аспектами иностранного языка через общение.

Профессиональная компетентность юристов обязательно связана с коммуникативной компетентностью, которая включает в себя знания о языковых средствах и ситуациях общения, владение комплексом речевых умений, позволяющих юристу добиться результативности в общении и взаимодействии, правильно строить и понимать различные тексты, адекватно использовать языковые и речевые средства применительно к конкретным условиям и задачам общения.

Коммуникативная деятельность юриста — это сложный продукт отражения профессиональной реальности в процессе мыслительной деятельности, вызывающий необходимость расширения структуры профессиональной компетентности студентов — будущих юристов в ходе профессиональной подготовки. Расширение коммуникативного диапазона специалиста способствует осознанию им смысла иноязычного профессионального контекста, необходимого для эффективного решения собственных профессиональных задач. В этой связи коммуникативная компетенция является одной из основных задач подготовки студента в сфере профессиональной иноязычной коммуникации.

Таким образом, кардинальной задачей в области обучения иностранному языку будущих юристов является задача максимального наполнения предмета «иностраный язык» конкретным профессиональным и социальным содержанием посредством моделирования будущей профессиональной деятельности. Иностраный язык является не только целью, но и средством обучения, позволяющим развивать познавательных функций психики обучаемых. При обучении иностранному языку рекомендуется иметь ориентацию на профессию, что предусматривает привлечение профессиональных умений, навыков и знаний благодаря использованию в организации обучения иностранных языков межпредметных связей разных видов и типов; гибкое распределение и тесное взаимодействие учебных дисциплин, что обеспечит постепенно растущую профессионализацию занятий, развитие междисциплинарного мышления и соответствующих коммуникативных компетенций.

Литература

1. Артамонова Л.С. Подготовка студентов гуманитарных вузов к иноязычной профессиональной коммуникации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. // Москва — 2008
2. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала. // Курск, 1991.
3. Левитан К.М. Юридическая педагогика. Учебник. Изд-во Норма. // М., 2007.
4. Вишневская С.Л. Развитие профессиональной коммуникативной компетентности юриста в системе высшего профессионального образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. // ГОУ ВПО «Удмуртский государственный университет». - Ижевск, 2006.
5. Барина О. Ю. Формирование логической культуры студентов средствами иностранного языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. // Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет. - Казань — 2009
6. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Учебное пособие. - М.: Право и Закон, 1997. — 320 с.
7. Чеботарь Л. Г. Развитие эмоционально-чувственной сферы как условие формирования творческого мышления учащихся старших классов Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. // Тюмень — 2003
8. Кузовлев В.П., Коростелев В.С., Пассов Е.И. Иностраный язык как учебный предмет на современном этапе развития общества. В сб. Общая методика обучения иностранным языкам. // Москва, «Русский язык». — 1991. — С. 357
9. Лapidус Б.А. Некоторые теоретические вопросы методики обучения неродному языку. С. 61-69 // В сб. Общая методика обучения иностранным языкам. // Москва, «Русский язык». - 1991.
10. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — М., 1997.
11. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. // М., 2005.
12. Артамонова Л.С. Подготовка студентов гуманитарных вузов к иноязычной профессиональной коммуникации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. // Москва — 2008.
13. Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського // Спецвипуск «Сучасні тенденції в педагогічній науці України та Ізраїлю : шлях до інтеграції». — Одеса: ПНПУ, 2010. — С. 221- 229.

Мельник Ю.В. Сутність формування пізнавальної діяльності в іншомовній підготовці майбутніх юристів. – Стаття

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування пізнавальної діяльності в процесі іншомовної підготовки юристів, визначений зміст професійної компетентності юриста, можливості іноземної мови як засобу якісної професійної підготовки майбутнього фахівця, виявлені дидактичні можливості розвитку логічного, критичного, творчого мислення, пізнавальних функцій психіки студентів засобами іноземної мови.

Ключові слова: пізнавальна діяльність, іншомовна підготовка, дидактичні можливості, пізнавальні функції психіки.

Melnik Ju. Forming Students' Cognitive Activity in the Process of Teaching Foreign Languages to Law students. – Article

Summary. The article deals with the problem of forming students' cognitive activity in the process of studying foreign languages. The author defines the contents of Law students' professional competence, determines the importance of foreign languages studies in their professional development. The research focuses upon particular didactic potential of foreign languages studies for developing students' cognitive facilities such as logical, critical, creative thinking.

Key words: cognitive activity, foreign, lawyers, preparation, didactic, possibilities, cognitive functions of psyche setup.

Сазикіна Т. П.,
(м. Одеса)

Пуленко І. А.,
(м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНИХ ПРИЙОМІВ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Особлива методична техніка комунікації в навчанні іноземної мови студентів і бакалаврів у професіях, які не пов'язані з лінгвістикою та філологією. Дана стаття присвячена внутрішнім відносинам між учасниками комунікативного акту, які спрямовані на такі завдання як набування коректної і чіткої інтерпретації тексту.

Ключові слова: комунікація, навчання іноземній мові, інтерпретація.

Усі сучасні лінгвісти, методисти та викладачі визнають, що в основі навчання іноземним мовам лежить комунікативний підхід. Термін «комунікація» означає «спілкування; передача інформації від людини до людини в процесі діяльності». Предметом спілкування є взаємовідносини співрозмовників, метою — вирішення завдань, пов'язаних із взаємовідносинами, а продуктом — інтерпретація інформації [1]. Під комунікативністю чи комунікативною направленістю навчання розуміють направленість на співрозмовника, оптимальність навчання з точки зору ефективності впливу на комуніканта. Мова при такому підході в першу чергу слугує тільки знаряддям для спеціальних цілей. Як зазначають дослідники, «психологічною основою комунікативності може служити теорія функціональних систем, розроблена П.К.Анохіним» [2]. Ще однією умовою комунікативності є наявність чи відсутність у тих, хто навчається, мотиву для здійснення певного виду діяльності іноземною мовою.

Багато науковців та спеціалістів-методистів вказують, що для досягнення різних цілей оволодіння іноземною мовою, використовуються різні засоби, прийоми та підходи. Термін «підхід» є узагальнюючим та пояснюється як «загальна, вихідна концептуальну позицію, яка визначає сукупність прийомів, засобів, методів для досягнення певного результату. Іншими словами «підхід» — це стратегія навчання» [3]. У більшості провідних англійських шкіл світу, зокрема

Оксфордської, Кембриджської та Лондонської шкіл, використовується комунікативний підхід. Такий підхід має на меті інтегрований розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (читання, письмо, аудіювання, мовлення) для досягнення комунікативних цілей, іншими словами, оволодіння засобами спілкування спрямоване на практичне застосування їх у процесі спілкування.

З власного досвіду можемо сказати, що у методиці таких шкіл, хоча вони працюють по всьому світі та видають загально розповсюджені підручники, також є недоліки. Вони стосуються питання, яке було висвітлено у *English language and culture*. Всеукраїнська газета для вчителів. №42 (378), листопад 2007: «Спілкування чи інформація?» [4]. У них часто комунікативність замінюється наданням інформації, тобто фактичним матеріалом. Наприклад: яке з наукових досягнень ви б узяли в давні часи; розкажіть про відомого актора/спортсмена; які б видатні місця у Великій Британії ви б порадили відвідати (розповідь на 3-5 хвилин) або: назвіть вимоги до працівників вашої майбутньої фірми; сформулюйте девіз майбутнього підприємства (протягом декількох хвилин). Це орієнтація, по-перше, на пам'ять, а, по-друге, на вміння красномовно подати матеріал «як перед камерою», але це не спілкування. Це завчений монолог, дуже часто складений учителем, який ніяк не стосується думок чи поглядів того, хто навчається, а результат репетирування певних тем. Дуже часто такі теми навіть викликають моє власне роздратування, наприклад: що ви будете робити в останній день світу?

Основними прийомами навчання іноземній мові є рольові/ділові ігри, ситуаційні завдання, говоріння, читання та письмо, аудіювання, які є засобами спілкування (фонетичним, лексичним, граматичним). Усі вони є складовими комунікативного підходу. Особливу увагу методисти приділяють рольовим іграм. «Рольова гра — це умовне відтворення її учасниками справжньої практичної діяльності людей, створення умов

реального спілкування» [5]. Рольова/ділова гра мотивує розумову діяльність, навчає формулювати мету та кінцевий результат діяльності, що корисно для професійної діяльності взагалі. На такому принципі побудовані кейс-стадіз з різних дисциплін. Тут дуже важливим є принцип інтерактивності, оскільки в умовах групової взаємодії відбувається створення спільного мовного фонду в межах даної сфери спілкування, тому підвищується не тільки мотивація, але й успішність оволодіння інформацією та закріплення мовних навичок.

Вже давно обмежене використання рідної мови під час навчання іноземній визнано корисним. Але багато викладачів відзначають, що вивчити іноземну мову чи навчити цій мові інших без використання рідної мови неможливо, «оскільки не всі лексичні одиниці можна зобразити на малюнках, при поясненні значення слів іноземною мовою можуть виникати нові незнайомі слова, а при викладанні іноземної мови у немовному вищому навчальному закладі від студентів вимагається чітке знання термінів як іноземною мовою, так і рідною (більшість яких вони на перших курсах не знають)» [6]. Також корисним є використання рідної мови під час вивчення граматики, оскільки тільки вивчення кліше речень у різних іншомовних граматичних часах не гарантує розуміння особливостей граматичних часів іноземної у порівнянні з рідною мовою (граматичні часи української та російської мов дуже відрізняються від часів германських та романських мов), не кажучи про модальні дієслова, інфінітив, прикметник та герундій та їх звороти.

З власної точки зору вважаю, що нормативне скорочення аудиторних годин на вивчення іноземної мови, як з огляду на щорічне навантаження, так і відносно скорочення семестрів, що повторяє радянські норми, коли студенти вивчали іноземну мову протягом перших двох курсів дві години на тиждень чи на два тижні у немовних вищих навчальних закладах, є хибним. У такому випадку студенти не тільки забудуть навички, які вони отримали (та якщо дійсно отримали) в середній школі, але й особливо не покращать свій рівень. Потрібно також зазначити, що у немовних вищих навчальних закладах іноземна мова прирівняна до військової підготовки як факультативна дисципліна.

Кажучи про комунікативну спрямованість навчання, не треба забувати прості граматичні та лексичні тренувальні вправи, переклад окремих фраз чи речень, оскільки такі завдання допомагають автоматизувати використання певних шаблонів, конструкцій. Потрібно також відпрацьовувати окремі речення, ситуації, урив-

ки інформації (заучування зразків діалогів та монологічних висловлювань) тощо. Як уже давно відомо, відпрацьовувати та повторювати вже вивчений матеріал після його засвоєння дуже зручно за допомогою різноманітних вправ та міні-тестів.

Багато науковців відзначають, «що сучасні концепції навчання іноземним мовам характеризуються прагненням не лише забезпечити студентів необхідними мовними засобами, а й сформуванню у них певний когнітивний багаж, що створив би відчуття культурної спільності з носіями мови і надав спілкуванню особливої повноти та багатомірності» [7]. Дослідники погоджуються з тим, що проблема подолання культурологічних перешкод і розробка положень сприяння міжкультурній комунікації сьогодні є однією з актуальних у навчанні та вивченні іноземних мов, оскільки взаємодія між різними культурами, релігіями входить до спектру сучасних глобальних проблем.

Оскільки Україна має на меті входження до складу різних світових організацій, перш за все до Європейського Союзу, враховування міжкультурних особливостей має важливе значення для комунікативного напрямку вивчення іноземних мов. Таке сучасне соціальне замовлення характеризується також формуванням комунікативної компетенції студентів та слухачів, їх світогляду, саморозвитку і самореалізації особистості. Крім того, розвиток мовленнєвої компетенції, особливо в період серйозних соціальних змін в Україні, дозволить студентам та слухачам вдосконалити власні навички знаходити ефективні рішення будь-яких проблем, «бо в усіх сферах життєдіяльності людини характер мовленнєвої поведінки є найважливішим показником її загальної культури й творчих здібностей» [8].

Інноваційні методи навчання, перш за все запровадження дистанційної форми, на сьогодні є найперспективнішими та найекономічнішими, особливо для нашої країни, оскільки у порівнянні з іншими країнами, де інтелектуальний продукт вважається найціннішим, тому і праця його творців оцінюється дуже високо, у нас розробка чи оновлення дистанційних курсів або зовсім не оплачується, а вимагається як обов'язковий вид роботи «другої половини дня» викладачів, або оцінюється символічно.

Отже й про встановлення та дотримання авторського права викладачів у державних навчальних закладах мова не йде. Методичні розробки, посібники, підручники, створені викладачами, за вимогою адміністрації виставляються в Інтернеті на сайтах навчальних закладів, звідки матеріали можуть копіювати та використовувати всі бажаючі без відома авторів.

У нашому навчальному закладі впроваджено та успішно використовуються заочно-дистанційні форми навчання, зокрема й іноземної мови професійного спрямування. Викладачі нашого навчального закладу на практичних заняттях з іноземної мови використовують різні інноваційні засоби ознайомлення слухачів та студентів і з життям, традиціями, фактами культури та мистецтва, політичними реаліями країн, мову яких вони вивчають. Під час занять постійно використовуються навчальні, документальні та художні фільми певної спрямованості; прослуховуються вивчаються та навіть спільно виконуються пісні (наприклад, різдвяні пісні). Викладачі користуються сучасною інформацією щодо пам'ятних дат, останніх новин та інших подій, культурних традицій за даними світових новин (спутниково-телебачення); з Інтернет-джерел, та газет англійською та німецькою мовами у вигляді спеціально відібраного та адаптованого роздаткового матеріалу.

Література

1. English language and culture. Всеукраїнська газета для вчителів. №42 (522), листопад 2010.
2. http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=302
3. http://www.ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task...
4. English language and culture. Всеукраїнська газета для вчителів. №42 (378), листопад 2007.
5. English language and culture. Всеукраїнська газета для вчителів. №2 (482), січень 2010.
6. http://www.rusnauka.com/21_NNP_2010/Philologia/7063.doc.htm
7. <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/>
8. English language and culture. Всеукраїнська газета для вчителів. №43 (523), листопад 2010.

Сазыкина Т.П., Пуленко И.А. Особенности методических приемов коммуникативного подхода к преподаванию иностранных языков для студентов и магистрантов нефилологических специальностей. — Статья

Аннотация. Статья рассматривает особенности методических приемов коммуникативного метода обучения иностранным языкам студентов и магистров нефилологических специальностей. Особое внимание уделено речевому поведению участников коммуникативного акта, целью которых является получение точной и правильной информации.

Ключевые слова: коммуникация, обучение иностранным языкам, интерпретация.

Sazykina T., Pulyenko I. Specific methodological techniques of communicative approach to foreign language teaching for students and Master-Degree seekers in professions that are not associated with linguistics and philology. — Article

Summary. This paper deals with inter-relations between the communication-act participants, aiming at solving the tasks of such communication act to obtain correct and clear interpretation of information.

Key words: communication, foreign language teaching, interpretation.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література (в алфавитному порядку)

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали висловлюють позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

АВТОРИ 2 ВИПУСКУ

Вайдич Н.В. – вчитель англійської мови СЗОШ №1 с. Дачне Одеської області.

Венгринюк М.І. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Воробйова М. В. – викладач кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного університету.

Гоян А.І. – асистент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Дерев'яно О.А. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Зайцева К.Б. – кандидат філологічних наук, доцент; завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету.

Кінах Л.С. – аспірантка кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Кривенок Ю.С. – аспірантка 2 року навчання (науковий керівник – канд. філол. наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Бистров Я.В.).

Лушпаєва Н.М. – кандидат філологічних наук, доцент; декан факультету перекладу Одеського інституту підприємництва та права.

Мартинюк О.А. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Масловська Т.О. – викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Мельник Ю.В. – аспірант; викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Морошану(Дем'янова) Л.І. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Полякова Ю.Ю. – театрознавець; головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Нікітіна І.В. – старший викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Пуленко І.А. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Рижих В.І. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Сазикіна Т.П. – кандидат філологічних наук, доцент; завідувач кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Тронь А.А. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Швец Я.І. – викладач кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Венгринюк М. І.</i>	
КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ МОВОЗНАВЧИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ	
ПОНЯТТЯ «АДРЕСАТ»	4
<i>Гоян А.І.</i>	
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	
У ДИСКУРСІ ЕКОНОМІЧНИХ РУБРИК СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ПРЕСИ	8
<i>Дерев'янюк О.А., Тронь А.А.</i>	
РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ КРАТНОСТІ	
У МЕЖАХ ГРАНИЧНОЇ / НЕГРАНИЧНОЇ ДІЇ	12
<i>Зайцева К.Б.</i>	
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОНИМИИ	
СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИХ ИНДЕЙЦЕВ:	
ПАЛЕО- И АРХАИЧНЫЕ ИНДЕЙЦЫ. ЧАСТЬ I.	17
<i>Кінах Л.С.</i>	
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	
СУБСТАНТИВОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	23
<i>Кривенок Ю.С.</i>	
КОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АРХІТЕКТОНІКИ	
АВТОРСЬКОЇ ПЕРЕДМОВИ	
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ).	28
<i>Лушпаева Н.М.</i>	
О РАЗВИТИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	
В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКИЙ И СРЕДНЕАНГЛИЙСКИЙ ПЕРИОДЫ (700-1400 гг.)	32
<i>Мартынюк О.А.</i>	
О КОММУНИКАТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ ТЕКСТОВ	
ПО БЕСТРАНШЕЙНОЙ ТЕМАТИКЕ	37
<i>Морошану(Демьянова) Л.І.</i>	
МЕТОДЫ СБОРА И АНАЛИЗА ЭКСПРЕССИВНОЙ	
ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ ЛИПОВАН ПРИДУНАВЬЯ	41
<i>Никитина И.В.</i>	
СТРУКТУРЫ ВТОРИЧНОЙ ПРЕДИКАЦИИ	
В СОВРЕМЕННОМ ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ	
(ВНУТРЕННЯЯ ДИСТРИБУЦИЯ)	55
<i>Рыжих В.И.</i>	
НЕПРАВИЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В АРАБСКОЙ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ	60
<i>Швец Я.І.</i>	
ВЕРБАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ	
ОСОБИСТОСТЕЙ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ДОМЕНІ «АРТУРІВСЬКА ЖІНКА»	70

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Масловська Т.О.</i>	
ПОЕТИ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ	76

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Філологія

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 2, 2011

Заснований у 2010 р.

Коректор	Радіонова І.І.
Технічний редактор	Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 11.04.11. Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 16,27. Ум.-друк. арк. 16,00.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturnaja». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № 1103-33

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.